

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК
Књ. XXV

INSTITUT DE LA LANGUE SERBOCROATE

RECUEIL DE DIALECTOLOGIE SERBE

N° XXV

NEDELJKO BOGDANOVIĆ

LES PARLERS DE BUČUM
ET DE BELI POTOK

Comité de rédaction

Dr Pavle Ivić, Dr Asim Peco et Dr Mitar Pešikan

Rédacteur en chef

Membre de l' Académie PAVLE IVIĆ

BEOGRAD
1979

YU ISSN 0350--1906

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА XXV

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ

ГОВОРИ БУЧУМА
И БЕЛОГ ПОТОКА

Уређивачки одбор

Др Павле Ивић, др Асим Пецо и др Митар Пешикан

Главни уредник

Академик ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1979

Секретар часописа

Мр Милосав Тешић

Израду и штампање финансира Републичка заједница науке Србије

Издаје Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез-Михаилова 35

Штампа Издавачко-штампарска радна организација „Минерва”, ООУР Штампарска
делатност, Суботица

НЕДЕЉКО БОГДАНОВИЋ

ГОВОРИ БУЧУМА И БЕЛОГ ПОТОКА

Основу овога прилога чини магистарски рад *Говори Србија у свейлосији најновије дијалектолошке грађе*, одбрањен 2. децембра 1976. године на Филолошком факултету у Београду, пред комисијом коју су сачињавали професори др Асим Пецо, др Радоје Симић и др Славко Вукомановић.

САДРЖАЈ

Скраћенице	XII
Литература	XIII
Карта сврљишког краја	XV
Уводне напомене	1
I. ДЕО: ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ	5
<i>Вокали</i>	5
Полугласник	6
Вокално <i>p</i>	11
Вокално <i>л</i>	13
О заменицима гласа <i>ћ</i>	16
Вокализација сонаната	17
Алтернација <i>a/ø</i>	17
Промене вокала	18
Измене вокала у неакцентованом слогу	19
а) утицај акцента	19
б) утицај консонаната	20
Упрошћавање вокалских група	24
Елизије вокала	25
Редукције вокала	25
„Покретни вокали”	27
<i>Консонанти</i>	28
Судбина гласа <i>x</i>	28
Глас <i>j</i>	30
Фонема <i>ф</i>	33
Африката <i>s</i>	34
Особености неких консонантских група	35
Консонанти на почетку речи	35
Асимилација по звучности	36
Асимилација по месту и начину творбе	36
Африкатизација	36
Јоговања	37
Палатализовање <i>к, њ</i> у говору Бучума	39

X

<i>л, н</i> пред палаталима <i>е, и</i>	40
Алтернације успостављене палатализацијама	41
Замена <i>ћ, њ</i> африкатама <i>ч, њ</i> у говору Бучума	41
Дисимилације	43
Упрошћавање неких консонантских група	43
Секундарни консонанти	45
Финалне консонантске групе	45
Хиџат	46
Метатеза	46
Десоноризација финалних консонаната	47
<i>Акцентни</i>	47
II. ДЕО: МОРФОЛОГИЈА	51
<i>Именице</i>	52
Именице мушког рода	52
Именице женског рода (и мушког рода на -а)	55
Именице средњег рода	56
Остаци деκлиначије	57
Употреба именица уз бројеве	58
Појединачна запажања уз деκлиначију именица	60
Акцент именица мушког рода	61
Акцент именица женског рода	63
Акцент именица средњег рода	65
<i>Заменице</i>	66
<i>Придеви</i>	69
Акцент придева	70
Систем компарације	73
Члапска морфема	74
<i>Бројеви</i>	76
Акцент бројева	77
<i>Глаголски систем</i>	78
Инфинитив	78
Презент	78
Имперфекат	81
Аорист	83
Футур	83
Императив	84
Потенцијал	85
Радни придев	85
Трпни придев	86
Глаголски прилог прошли	86
Глаголски прилог садашњи	86
Акцентске прилике у глагола	87
Поједини глаголи и групе глагола	91
<i>Прилози и њилошки изрази</i>	98
<i>Предлози</i>	100
<i>Везници</i>	100
<i>Рече и њилошке</i>	101

III. ДЕО: СИНТАКСА	103
<i>Из јадежне проблематике</i>	103
Номинатив	103
Нека генитивна значења	104
Нека дативска значења	105
Акузатив	105
Нека значења инструментала	106
Општи падеж с предлозима	107
<i>Из употребе глаголских облика</i>	121
Неке глаголске допуне	124
Још нека питања глаголског рода, вида и реције	126
<i>Заменице</i>	127
<i>Бројеви</i>	129
<i>Удвајање предложа</i>	130
<i>Употреба неких везника</i>	130
<i>Конструкција</i>	132
<i>Ред речи</i>	134
<i>Империјативне реченице</i>	134
<i>Упитна реченица</i>	136
<i>Безлична реченица</i>	136
<i>Нејација</i>	137
<i>Изрази за неслагање</i>	138
IV. ДЕО: ЛЕКСИКА	139
Насељена места	139
Насеља, етници и ктетници	141
Микропоними	143
Речник	149
Турцизми	165
V. ДЕО: ТЕКСТОВИ	169
VI. ДЕО: ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ	175

СКРАЋЕНИЦЕ

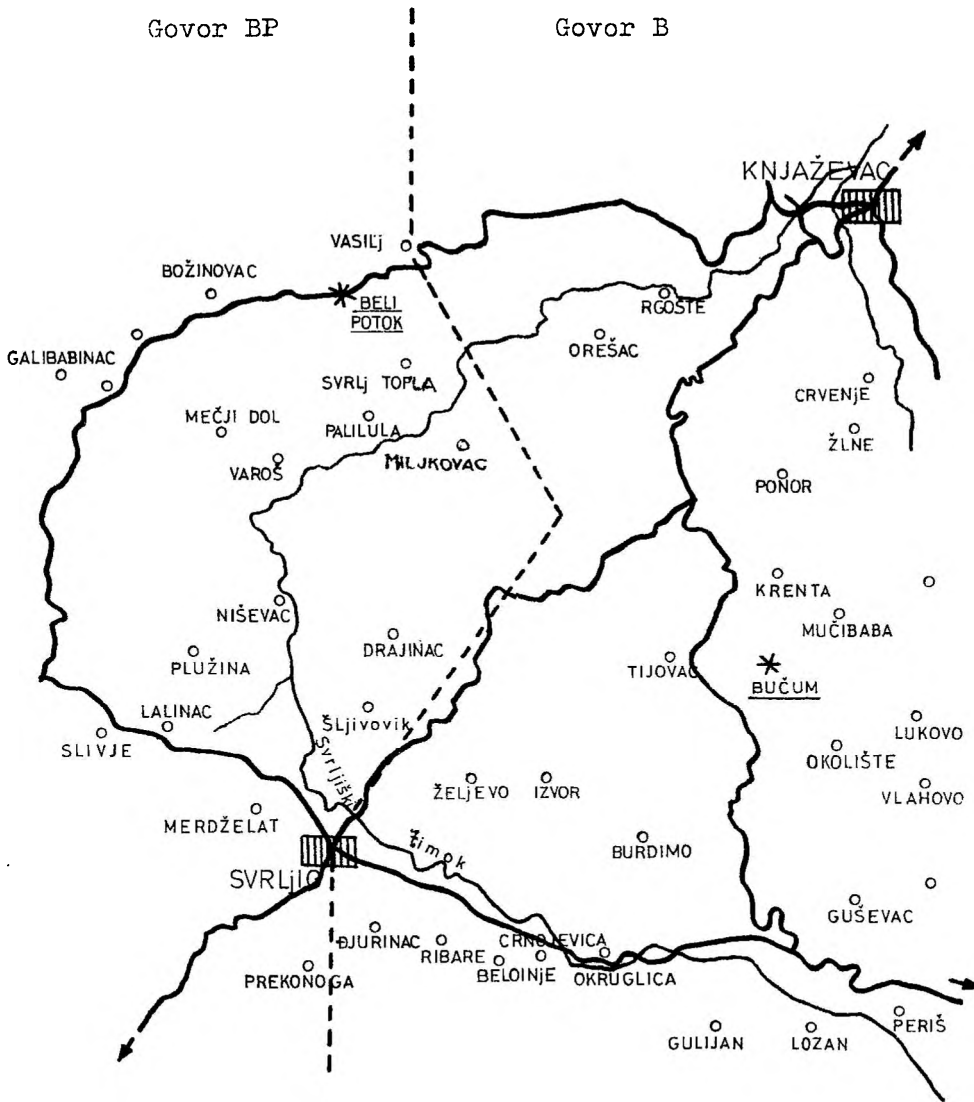
А	акузатив
аор.	аорист
бр.	број
В	вокатив
в.	види
Г	генитив
гл.	глагол
Д	датив
зам.	заменица
им.	именица
имп.	императив
импф.	имперфекат
И	инструментал
Л	локатив
м	мушки род
м.	(у)место
Н	номинатив
н	средњи род
Оп	општи падеж
пл	плурал
прид.	придев
пред.	предлог
през.	презент
при.г.	прилог
р. пр.	радни придев
т. пр.	трпни придев
сг	сингулар
т.	тачка
ф	женски род
1сг	прво лице сингулара
Нпл	номинатив плурала

ЛИТЕРАТУРА

Поређана азбучним редом аутора литература је означена редним бројевима који се у раду — у заградама — наводе уместо целих наслова. Други број, одвојен зарезом, означава страну дела које се наводи.

1. Alexander, Ronelle, *Torlak Accentuation*, Verlag Otto Sagner. München, 1975.
2. Барјактаревић, Данило, *Дијалектолошка исцртавања*, Приштина, 1977.
3. Белић, др Александар, *Дијалектни исходи и јужне Србије*, СДЗБ I, Београд, 1905.
4. Белић, др Александар, *О дијалектолошком материјалу О. Броха* у књизи: *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. СДЗБ II, Београд, 1911.
5. Белић, др Александар, *Основи историје српскохрватског језика* — Фонетика, Београд, 1972.
6. Белић, др Александар, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 1 — Речи са деκлинацијом, Београд, 1965.
7. Белић, др Александар, *Историја српскохрватског језика*, књ. II, св. 2 — Речи са конјугацијом, Београд, 1962.
8. Бошковић, Радосав, *Основи ујоредне грамаџике словенских језика* — Фонетика, Београд, 1968.
9. Broch, Olaf, *Die Dialekte des südlichsten Serbiens*. Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung, Wien, 1903.
10. Вуковић, др Јован, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, Београд, 1938—1939.
11. Vuković, dr Jovan, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, I deo, Beograd, 1974.
12. Георгијевић, Светозар, *Балканолошке студије*, III—V, Етници и ктетици, Ниш, 1975.
13. Грковић, Милица, *Неке особине говора села Лукова*, Прилози проучавању језика, Нови Сад, 1968.
14. Ђорђевић, В.—Крстић, В., *Сврљи и околина*, Сврљиг, 1960.
15. Ђорђевић, Петар, *Старословенски језик*, Нови Сад, 1975.
16. Ивић, Милка, *Регистар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима* — упитник, Зборник за филологију и лингвистику, књ. VI, Нови Сад, 1963.
17. Ивић, др Павле, *Систем значења основних прејеријалних времена у говору Галићког Срба*, ЈФ XX, књ. 1—4, Београд, 1953—1954.
18. Ивић, др Павле, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1956.
19. Ивић, др Павле, *Развој принципа дистрибуције фонема у српскохрватском језику*, Књижевност и језик, 2/1968.

20. Ивић, др Павле, *Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959. г.*, Годишњак Филоз. фак. Нови Сад, 1959.
21. Ивић, др Павле, *Инвентар фонетске проблематике шипокавских говора*, Годишњак Филоз. фак. Нови Сад, 1962—1963.
22. Ивић, др Павле, *Српски народ и његов језик*, СКЗ, Београд, 1971.
23. Ивић, др Павле, *Судбина јолауласника у српскохрватском језику*, Књижевност и језик, 2—3/1972.
24. Ивић, др Павле, *Неколико јласовних јојава у говору Новог Села Видинској*, В помет на проф. Д-р Ст. Стојков—Езиковедски изследованија, Софија, 1974.
25. Јовић, др Душан, *Трстенички говор*, СДЗБ XVII, Београд, 1968.
26. Караџић, Вук Стеф., *Српски рјечник*⁴, Београд, 1935.
27. Клепикова, Г. П., *Славјанска јасиуиескаја терминолојиа*, Москва, 1974.
28. Комадинић, Гроздана, *Говор Горње Драгачева*, Градац, Чачак, 4—5/1975.
29. Конески, Блаже, *Грамајика на македонској литејрајурен јазик*, Скопје, 1966.
30. Конески, Блаже, *Исторја македонској језика*, Београд, 1966.
31. Maretić, dr Tomislav, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1899.
32. Милић, Арсеније Д., *Глаголски облици за јрепјосјавку у говору Нејојинске Крајине*, Развитац, Зајечар, 3/1976.
33. Михајловић, Јован, *Лесковачки говор*, Лесковац, 1976.
34. Младенов, Марин, *Бујарско-српскохрватски речник*, Београд, 1967.
35. Mogaš, Milan, *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Zagreb, 1971.
36. Petrović, Emil, *Grainul Carașovenilor*, București, 1935.
37. Пецо, др Асим, *Говор ијојочне Херцејовине*, СДЗБ XIV, Београд, 1964.
38. Пецо, др Асим, *Изјовор звучних сујласника на крају речи у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, IV—V, Нови Сад, 1961—1962.
39. Пецо, др Асим—Милановић, Б., *Ресавски говор*, СДЗБ XVII, Београд, 1968.
40. Пецо, др Асим, *Основи акценјолојије српскохрватској језика*, Београд, 1971.
41. Пецо, др Асим, *Говор ћердајске зоне*, Зборник за филологију и лингвистику, XV/1 Нови Сад, 1972.
42. Попиванов, Георги, *Софјискијатъ говоръ*, Софија, 1940.
43. Првановић, Светислав, *Тимочке старине и језик*, Зајечар, 1973.
44. Рајић, Слободанка, *Говор села у Нејојинској Крајини*, Развитац, Зајечар, 3/1974.
45. Рајковић, Љубиша, *Из језичке и књижевне јроблематике*, Зајечар, 1973.
46. *Рјеџтнк . . . Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti*, Zagreb.
47. Симић, др Радоје, *Левачки говор*, СДЗБ XIX, Београд, 1972.
48. Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I—IV, Загреб, 1971—1973.
49. Станојевић, Маринко, *Северно-тимочки дијалекат*, СДЗБ III, Београд, 1911.
50. Станојевић, Маринко, *Прилози речнику тимочкој јовора*, СДЗБ III, Београд, 1927.
51. Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд, 1964.
52. Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд, 1969.
53. Стефановић, Живко Н., *Нешто о говору Зајлавка и околине*, Споменица стогодишњице ослобођења Тимочке Крајине, Београд, 1936.
54. Стојанов, Ст., *Грамајика на бълјарскиј књијовен език*, Софија, 1964.
55. Стојков, Стојко, *Бълјарска диалектолојиа*², Софија, 1968.
56. Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1966.
57. Томић, др Миле, *Српски и хрватски јовори у Румунији*, Развитац, Зајечар, 4—5/1972.
58. Цвијић, Јован, *Балканско јо. јуосјрво*, Београд, 1966.

--- Granica govora B i BP

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Говори источне Србије постали су релативно рано предмет пажње дијалектолошке науке.¹ Већ на почетку нашега века преко чувених Белићевих *Дијалеката источне и јужне Србије* наука је упозната са говорима горњег Тимока, Сврљига, Пирота и других крајева источне Србије. Обиље језичких факата добро систематизованих и протумачених, забележених у једном пресеку времена, нашло се на једном месту и публиковано у време почетака организованог рада на нашој дијалектологији. То је за данашњег истраживача добро јер се има на што наслонити, али уједно упозорава да дуг једном Александру Белићу — на чијем трагу не треба тражити белине и маглине — није лако одужити. У то смо се и сами уверили кад смо своја „открића” у живој речи сељака из околине Сврљига лако налазили у системима, фонетском и морфолошком, што их је Белић у *Дијалектима* већ дао описане. Али ако тај дуг на што обавезује, онда је то најпре и највише на даља истраживања. Такву је обавезу и сам наш најбољи истраживач ових говора поставио у свом већ спомињаном делу кад каже: „Посебним расправама, које би требало да се најзад појаве и у овој области наше науке, биће задатак да многа специјална питања боље и свестраније осветле него што сам то ја могао у оваквом делу” (*Дијалекти*, стр. XXVIII). Ми не мислимо да смо учинили оно што ове речи налажу, али смо покушали да послушамо говор садашњих житеља сврљишког краја и нека запажања систематизујемо на уобичајен начин. Овај рад резултат је таквих напора.

Појмови „подручје Сврљига”, „сврљишки крај”, „Сврљишко”, некада срез, а сада подручје општине Сврљиг, — подударују се, сем у северозападном делу, где села Миљковац, Сврљишка Топла, Бели Поток и Божиновац нису више у саставу ове општине, а Лабуково и Гојмановац, иако су сада у сврљишкој општини, у схватању мештана припадају више сокобањском, односно алексиначком крају.

¹ Ту пажњу успели су, својом занимљивошћу, задржати до наших дана. У њене најновије резултате треба споменути обиман рад Ronelle Alexander, *Torlak accentuation*, München, 1975.

Јединствено општинско подручје Сврљига, међутим, није јединствено и у језичком погледу. На њему се сучељавају два источносрбијанска говора српскохрватског језика, од којих један — који захвата источни и већи део сврљишког краја, у науци носи име тимочко-лужнички, а други, западни, сврљишко-заплањски. Сам Сврљиг, доскора варошица, прерастао је у градић са око 4 000 становника, највише упошљавањем омладине из околних села, а затим и људи са других језичких подручја: просветних радника и стручњака за разне гране привреде. Он је на самој граници подручја која се ту додирују (најближа села једног, односно другог говора једва су по километар и по удаљена од њега) и могло би се рећи да не припада потпуно ни једном од њих и лако доказати да припада обома. Људи се и на улици препознају јесу ли из источних села — *јорњоселци* (из тимочко-лужничког), или *дољњоселци* (из сврљишко-заплањског). Иако нема села која би се могла назвати прелазним, толико су говорне карактеристике оштро изражене (*оче, нече : оће, неће* и: *руће, ноће* према *руке, ноје*), и једна и друга села зову се сврљишким, а њихови становници Сврљижанима. Становништво је иначе старо, *ћушуклијско*, а ретких досељеника има, по казивању мештана, њихових даљих потомака, из пиротског краја, на истоку.²

Говор Сврљига, мислимо, не постоји као посебан говор једнога краја, као нека лингвистичка индивидуалност (на нивоу дијалекта, наравно), чије би се просторне границе могле сместити у подручје које се назива сврљишким, а толико неодређеним нам се чини и псјам „сврљишки говор”. Зато нам се чини да би најисправније било рећи да „на подручју Сврљига постоје говори који захватају шире подручје од сврљишког, а у самом Сврљигу им је сециште”. Описати говор места Сврљига не би, дакле, значило и дати слику говорá сврљишког краја, а узети једно село или више њих, с једне или друге стране Сврљига, опет не би значило „описати говоре Сврљига”, већ само једног од њих. Разлике, међутим, између ова два говора на подручју Сврљига (одсад подручје Сврљига разумемо као: сврљишки крај) такве су да се јасно уочавају два говорна типа и било би најбоље кад би се оба описала.

Ми смо се зато одлучили да говоре Сврљига проучимо тако што ћемо описати говоре мештана села *Бучума* и *Белој Појока*. Та су села подједнако удаљена од градића Сврљига, а такође подједнако удаљена (по петнаестак километара) од линије која дели тимочко-лужнички говор од сврљишко-заплањског и пролази кроз Сврљиг. Постављена су у правцу југоисток—северозапад. Бучум има око 80 кућа и близу 350 становника, а Бели Поток око 250 кућа и нешто преко 1000 становника. Оба села захватио је јак процес расељарања — Бучумци се настављају у Нишу, Књажевцу и Сврљигу, а Белопоточани највише у Књажевцу.

Говори Бучума и Белог Потока нису ни у чему изузетни међу говорима места која их окружују. Међутим, како се говор Бучума (надаље Б) и Белог Потока (БП) целином својих одлика ипак могу сматрати репре-

² Јован Цвијић (58, 179).

зентантима српскохрватских говора познатих као тимочко-лужнички (Б, а њему поред Бучума припадају и сврљишка села: Тијовац, Луково, Влахово, Околиште, Гушевац, Манојлица, Периш, Лозан, Гулијан, Округлица, Црнољевица, Бурдимо, Извор, Жељево, Белоиње, Ђуринац и Рибаре, а од књажевачких Мучибаба, Крента, Жлне, Ргоште и Орешац) и сврљишко-заплањских (БП, са селима: Сврљишка Топла, Божиновац, Галибабинац, Радмировац, Давидовац, Пирковац, Попшица, Копажкошара, Сливје, Грбавче, Лалинац, Мерцелат, Плужина, Варош, Мечи До, Палилула, Драјинац, Нишевац и Шљивовик), то се у овом раду утврђују сличности и разлике међу њима на синхроној равни. Тиме се наш задатак своди на опис савременог стања говора који су на почетку овога века описани од Александра Белића у *Дијалектима*, с чијим се материјалом на многим местима нашега прилога врше упоређења.

Основна дистинкција у овом раду, пак, успоставља се у односу на српскохрватски стандардни језик, чији је систем фиксиран у делу проф. др Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик I и II* (лит. 51 и 52) и на тој се дистинкцији гради лик говора које испитујемо. Тако се, дакле, тежи проналажењу разлика у односима:

- а) говора Б и БП према стандардном сх. језику (књижевном),
- б) говора Б према говору БП,
- в) говора Б и БП према стању у Белићевим *Дијалектима*.

Док се дистинкција *а* јавља основном целога рада и стога подразумева, дистинкција *б* тече током дескрипције у раду (говор Б се описује, а из говора БП ради компарирања дају се разлике). Дистинкција *в* биће истицана кад у раду за њу буде оправдања. Због различите систематизације материјала у тачки *в* неће бити изведена потпунија компарација о свакој врсти феномена, већ ће се само истицати разлике, ако их негде буде.

Овде бисмо образложили и два методолошка поступка, можда недовољно оправдана.

Први је: ради идентификације и илустрације фонетских и фонолошких феномена коришћен је минималан, и стога врло узан контекст — реч, док је за феномене морфолошког реда тај контекст био тек — синтагма.

Други: примери из говора Б и говора БП нису у свакој тачки одвајани и супротстављани. Чињено је то само онда када је требало указати на разлике.

До увида у говор Бучума — села у којем сам живео 17 година, и Белог Потока — у којем сам службовао две године, дошло се:

— снимањем различитих казивања на магнетофонску траку и каснијим преслушавањима,

— претварањем снимљених казивања у текстове који чине корпус језичких факата за даљу анализу,

— записивањем реченица и појединих примера из разговора с мештанима,

— дискусијом с мештанима говора Б о одликама говора БП и обратно, како би се испитало колико су припадници једнога говора свесни разлика у односу на други говор,

— провером (после урађеног концепта и почетне класификације забележеног материјала) у поновном сусрету с мештанима.

Навођени примери узимани су само из материјала забележеног на терену. Из литературе примери су узимани само у циљу елаборације и поређења, и то је у тексту назначавано.

Интензивнији рад на прикупљању грађе текао је током 1976. и 1977. године.

Ваља да признамо још једну тешкоћу (коју, уосталом, наглашавају и други испитивачи дијалеката) да је тешко наћи представнике одређеног говорног типа — чак и старији информатори много су у свом говору изменили под утицајем средстава масовног комуницирања, у додиру с људима из других крајева, па и под утицајем говора млађих, углавном школованих мештана или укућана. Због тога треба рећи да је врло неуједначена фреквенција појединих језичких феномена — што ће овде бити назначавано, и да се бројне овде описане одлике брзо губе — на што ће такође током самога рада бити указивано. Можда тако прилазимо, још на почетку, и закључку да се треба враћати једном већ описаним говорима и пратити измене у стањима која се у различита времена описима фиксирају. Запажања која следе највећим делом то и јесу.

I ДЕО: ГЛАСОВИ И АКЦЕНАТ

ВОКАЛИ

1. Вокалски систем говора Б, поред пет стандардних вокала српско-хрватског језика: *и, е, а, о, у* — има у вокалској функцији и *р, ђ*, а затим и један вокал специфичне артикулације, полугласник, који бележимо знаком *э*. Вокалски систем говора БП садржи *р* и *э*, али не и *ђ*.

2. Са друге стране, фонолошки систем говорâ Сврљига, и шире (3, *passim*), осиромашен је у свом вокалском делу одсуством могућности дистингвирања на основу прозодијских фактора (18, 110). Све различовно богатство вокалског система стандардног језика (тридесет шест диференцијалних јединица) сведен је на 16 у Б и 14 у БП. Једном *а* наших говора одговара: â, á, à, ã, ā, ǎ стандардног језика (18, 110).

3. Артикулација већег броја вокала — у најширем броју позиција и у највише лексема — јесте као у стандардном сх. језику. Међутим, овде има и неких других, видних, одлика:

— сужавања артикулације (стегнутијег, напрегнутијег изговора) вокала у акцендованом слогу, и

— отварања артикулације у неакцентованом слогу.

4. И за један и за други феномен биће потврда и систематичнијег прегледа, а овде — о томе — само неке напомене:

а) већа одступања од стандардног изговора јесу у говору Б,

б) назначени феномени расту до замене вокала, у зависности од различитих околности,

в) упркос појачаним асимилаторским процесима не развија се дифтоншки изговор, на какав указују неки истраживачи имајући у виду говоре суседне намама (44, 99).

5. Започињући своју обимну, досад најобимнију о овим говорима уопште, студију о говорима источне Србије, Александар Белић наглашава: „За целокупну фонетику ових дијалеката веома су карактеристична ова четири момента:

- 1) задржавање старих гласова.
- 2) асимилација звукова: палатализација и лабиализација које се развијају специјално на земљишту ових дијалеката.
- 3) губљење акценатског квантитета и квалитета.
- 4) утицај акцента на измену вокала.” (3, 7)

Мало пре тога он истиче важност познавања ових дијалеката, јер: „Поредећи [. . .] ове дијалекте са свима осталима нашим дијалектима, што се тиче фонетике, није тешко доћи до закључка, да су ови дијалекти сачували најстарије наше језичке црте, да они дају могућност да се чују звуци који су нам досад били познати само из наших споменика, и да се оживе и контролишу факта нашег старог језика. У томе лежи велики значај њихов.” (3, 5)

6. „Систем вокалских фонема у говорима ове зоне изгледа, дакле, овако: у э и

о а е” (18, 108)

Примењујући овај закључак проф. Павла Ивића на наше говоре додали бисмо да се у Б и БП у вокалској функцији јавља још *p*, а у Б још и *d*.

Полугласник

7. Полугласник је присутан у говорима Б и БП, и шире (2, 308—311) и Белић тој појави посвећује доста пажње (3, 42—89), истичући „задржавање старих гласова” као прву фонетску карактеристику говора којима Б и БП припадају.

Полугласник у говорима Б и БП несумњиво је реда *a*. То потврђују и рефлeksi који настају као резултат вокализације (в. и т. 15, 15а). Рефлекс *e* спорадичан је, везан за одређене лексеме и морфолошке категорије, уколико није резултат неких новијих асимилаторских процеса.

8. Фонетска изразитост и велика фреквенција полугласника толико су приметни да се не може још за дуго елиминисати као битна фонетска одлика ових говора, мада у правцу те елиминације делује снажан утицај књижевног језика преко школе и вербалних средстава масовног обавештавања (радио и телевизија). Статус полугласника као фонеме потврђује и постојање неколико минималних парова у којима *a* опонира *a* и уноси разлику у значење речи:

*мас*³ — младо вино, шира (мъст) према *маз*^е — маст;

репѝак — репић, према *реѝак* — репиште, место где се гаји репа али и сама репа као скуп, као гомила, заједно с лишћем;

церак — церић, према *церак* — церова шума;

лак — лаган, према *лак* — средство за лакирање;

³ Акцент примера из говора Б и БП обележавали смо у овом раду знаком ‘, којим се означава место акцента, али не и његов квалитет или квантитет, јер такве опозиције у овим говорима нема.

овај, онај, њај — показне заменице мушког рода, према *овај, онај, њај* — показне заменице женскога рода.

У вези са претходним је и питање дистрибуције *ә*. Налазимо га на различитим местима у речи — у корену, префиксу или наставку — (примери ниже), али никад на самом почетку речи, нити на крају, нити пак у позицији да сам гради слог. У томе је једнак с полугласником у нашем старом језику и у старословенском (15, 45, као и 17, 14).

9. *ә* под акцентом:

бѣквица Б, *бѣлава*н Б, БП, *бѣцка* ме БП, *бѣцне* Б, *бѣчва* Б, БП, *бездѣн* Б, БП, *белуиѣк* Б, БП, *вѣзда*н Б, БП — Белић бележи само овај лик, али постоји и *вѣздѣн* Б, БП, *венчѣк* Б — у БП обичније је *венчић*, *вирчѣк* Б, *врабѣц* БП, *врабѣц* Б, *вража*лѣц Б, *иледѣц* БП, *илумѣц* Б, *ѣлемшѣк* Б, БП, *ѣоѣ* ѣо*лемшѣк* Б, *дѣн*, *дѣнѣк* — дем. < дѣн, *да*нѣс Б, БП, *да*нѣшањ Б, *да*нѣшињи Б, БП, *дѣнови* Б, БП, *дѣске* БП, *дѣше* Б, *два* дѣна Б, БП, *двизѣц*⁴ Б, БП, *Длѣти* дел БП, *добѣр* Б, БП, *Долчѣк* Б, *домѣк* Б, БП, *дошѣл* Б, БП, *жѣѣле* Б, у БП смо чули *жѣѣле*, *жѣза*ј Б, *жѣзну* ме Б, *жѣцну* га БП, *Жлѣне* БП, *зѣјѣм* Б, БП, *зѣл*, он млого *зѣл* БП, *зѣва* Б, БП, *за*рча^{сѣк} Б, *зидѣк* БП, *Злѣква* БП, *изѣшкан* Б, петнаес ѣлади мѣтар што *изѣчу* БП, кад га бѣсе, *измѣкну* му клуп испод нође Б, *једѣн* Б, БП, *једнѣи* Б, БП, *јерѣм* БП, *јечѣм* Б, БП, *јунѣц* Б, БП, *кѣбѣл* Б, *ка*кѣв ли си је БП, *ка*кѣв си ти тѣј Б, *ка*лѣц Б, *ка*менѣв Б, *ка*менѣн Б, *ка*менѣш Б, с *ква*сѣц у мѣси БП, *кла*сѣк Б, БП, *колѣц* Б, БП, *конѣц* Б, БП, *коњѣк* Б, *кошлѣк* Б, *кривѣц* Б, *крѣољѣк* Б, *крѣшѣк* Б, БП, *куклѣц* Б, множина ове именице *куклѣци*, *лѣже* Б, БП, *лѣжља* Б, *лѣк* Б, БП, млого *лѣк* на *сѣн* БП, без њѣг ми по *лѣко* Б, *лѣкоѣ* Б, не мѣж да му *лѣкне* Б, *лѣн*, *лѣнен* Б, *лѣсан*⁵ Б, БП, *лѣска*в Б, *лѣска*вѣц Б, *лѣска* се БП, *лѣсно* Б, БП, *лѣцка* БП, *лимѣц* Б, *ма*зѣк Б, *мѣнена*к Б, *мѣнечѣк* Б, БП, *мѣнечки* БП, *мѣнечѣи* Б, *ма*рчѣк Б, БП, *млечѣц* Б, БП, *модѣр* Б, БП, *мољѣц* Б, БП, *момѣк* Б, БП, *мрѣша*вѣц Б, у БП смо чули *мрѣшѣи*, *мрѣшѣк*, *нарѣцкај* прѣсе Б — при печењу на ражњу, да му кожа не испуца, *нѣшѣи* БП, *нарѣцкале* се гѣиде Б, *нѣчѣи* Б, *нарѣска* Б, *немѣц* Б, *нера*зѣбра^н Б, БП, *несѣм* Б, БП, *оба*дѣк Б, *ова*и и *ова*и Б, БП, *овај* Б, БП, *овѣн* Б, БП, *овѣс* Б, БП, да *одѣнем* Б, БП, *одѣшѣи* Б, мѣглѣ је се прѣми још *онѣи* Б, поред *онѣи* постоји *онѣј* Б, БП, *ошѣнци* Б, БП, *ошѣнчиши* БП, *ошѣнчици* Б, *орѣл* Б, *осѣвнем* ја на Церје БП, *осѣшѣк* Б, *осѣшѣн* Б, БП, *оцѣшѣи* Б, *ѣакѣл* и *ѣѣкѣл* Б, БП, *ѣѣн* Б, *ѣѣс* Б, БП, *ѣѣсуљѣк* Б, БП, *ѣѣшѣк*, *ѣѣшѣл*, *ѣѣвѣц* БП, *ѣѣсѣк* Б, БП, *ѣѣдѣшѣи* Б, *ѣѣкрѣвѣц* Б, БП, *ѣѣлѣк* Б, БП, он нѣче да се *ѣѣмѣкне* Б, *ѣѣодѣк* Б, БП, *ѣѣошѣк* и *ѣѣошѣц* Б, БП. ѣе *ѣѣсѣне* свѣ БП, *ѣѣседѣк* Б, БП, *ѣѣрошѣшѣа* БП, *ѣѣрѣшѣк* Б, БП, *ѣѣрѣшѣенчѣк* Б, *ѣѣунарѣчѣк*⁶ Б, *ѣѣушѣк* Б, БП, *равѣншѣк* Б, *ра*зѣшѣи Б, БП, *рошѣн* Б, БП, *рѣшѣк* Б, БП, *рушѣк* Б, *ручѣк* Б, БП, *сѣбран* и *сѣбра*н Б, БП, *сѣв* Б, БП, *сѣв* се узлѣл БП,

⁴ Значења речи којих нема у Вуковом Рјечнику⁴, или би по нашем нахођењу биле мање познате, дали смо у Речнику.

⁵ Ову реч, као и неке друге, бележили смо и са нешто другачијим изговором — *лѣса*н. Кад год се ради о *ә* или *а* изван акцентованог слога, изговор варира (в. и т. 15 и 56).

⁶ Ову реч бележили смо и с другачијим изговором — *ѣѣунарѣк*, али та варијација није без варијације у значењу. Сличан однос в. у т. 211.

сэв се умазáл Б, он сэви, сэви па у мáраму БП, сэвла^{рк} саї, са^їза^нча^нъ Б, са^їза^нчи БП, саї спа^нну мáл^{ко}, ке^дво р^{уч}áмо Б, саї је купи^л БП, саї је бáш *йрошáл* БП, двéста йáди саї узéли Б, свирáло се у гэјде, а саї у ар-мунáку Б, саї пáк шу^на Б, сэд, на Петкóвден БП, сэ_ће (<сэд ће) сэвне БП, сэкрíш Б, сэн, сэнáк Б, БП, са^нáц Б, че те са^нну Б, сэса^рди ме кад ме úдари БП, кáрају се сэс брáта БП, йма судéње сэс КП дóм Б, сэсиá ме БП, не мóгу сэс нóђе Б, сэсиáре ме тóј детíште; сэс шап^у је га мóж вáдíло Б, сэй Б, сэйови Б — са^не, сэйфá Б, БП, сэйфr га БП, сэйшio чу се пéрем Б, сэйшáц Б, БП, сивáц Б, ска^рáц Б, скáкáц Б, слейáц Б, БП, смáтлен Б, БП, смáк^ла БП, снóйáк Б, БП, ќе га сáйáика БП, сáйáрáц Б — ован старији од три године, сáйручáк Б, БП, суá^рáц Б, БП, шáвa^н Б, БП, шáвнo, Б, БП, шáй, шáй су они из^ннóули Б, шáй, шáкáв и шáкáв Б, БП, не смéш га шáкнeш Б, шáнa^к и шáнáк Б, БП, шáн^не Б, шáнко БП, шeнáц БП, шлэсáи БП, ш^рнчáк Б, БП, шуйáц Б, ш^йáц Б, ш^нелáц Б, уда^вáц Б, усáле му р^уће Б, че да усáне Б, ако му не пáдне кáша, ќе усáне БП, цáк^ле Б, што цáк^лиш БП, цевáк Б — дем. цев. цевчáк Б, цлáц Б, БП, цэрáк, Ча^лмáк топоним у Б, не чáчка^рј, се БП, чебáр Б, БП, чейáк Б, БП, чейá^рáк Б, чейш^рíшáк Б, БП, чичáк Б, БП, Цур^нáц — топоним у говору Б, шáй^не БП, шáйче Б, ша^рáк Б, БП, шильáк Б, БП, где ш^норeшáв кáв је Б.

Напрегнута полугласничка артикулација управо се најбоље види из ових примера, када је полугласник под акцентом.

10. э изван акцентованог слога:

бáкв^нчарí Б, Вáлков^нца — топоним у говору Б, дáнáк Б, БП, зéл^нца Б, БП, кáбáл Б, кáд^н — такó и држé БП, кáшo (кáд_то) билá у Бурдимó Б, кáлáц Б, ајде кáм_мáн БП, на кáм_Пáц Б, од Стрúмицу кáм_Штíп кáсáлa водá Б, кáно_п^рá БП, кука^лáц Б, лáска^вáц Б, мáлечáк Б, БП, мáненáк Б, мáнечáк Б, БП, нáшáк^нишe му на глáву БП, нíка^ркáв Б, йу^нáчáк Б, БП, йáкáл Б, сэá^чáкá Б, билá_сáм у потóк Б, сэнáк Б, БП, сэй^лмáа се БП, скáкáц Б, шáвнáнá Б, БП, шáнáк Б, БП, цэвíй свé ка^д му дóјде в^рéме БП, рáцэвíéлe се црeш^не Б.

11. э < а у акцентованом слогу:

зáчáс Б, БП, Мíка тóј пóкоси зáчáс БП, кáл Б, БП, не му дáл кáл испод пóкти Б, кáс Б, БП — кас, мáлeцáк Б, БП, мáсно БП, нeрáзáбрáн Б, БП, обáд Б, БП, са^їза^нча^нъ Б, сэїшнi БП, сэмо, брe, што пројде Б, сэмо пэжвнш Б, сэм тўј под брáниште идí, свé под лaдáвíну БП, зá бóжји чáс га óшишá Б, чáс по чáс па га óкне БП.

12. э < а, о, е у неакцентованом слогу:

зэјáм Б, БП, кáкáв ми је па óн стручáк БП, квáсáц БП, свé йде усáмáс Б, шáкáв си ми тí момáк БП, млóго се нештó усáнáсáл Б, шéрáк Б, БП.

Забележили смо свега по један пример а > э и е < э:

сáлйирáл машину сэс дреје Б — сортирао; мэзáá Б — мезгра, поткорни сок у дрвета.

13. ə у акцентованом слогу страних речи:

а^обѣр Б, БП, *а^омѣн* БП, *ара^очлѣк* Б, БП, *ашиклѣк* БП, *ашичлѣк* Б, *бѣкѣр* Б, БП, *бѣр*, *бѣрѣм* Б, БП, *бѣш* Б, БП, *бѣшарлѣк* БП, *булѣк* Б, БП, *далѣк* Б, *да^олѣй* Б, *домѣзлѣк* Б, БП, *зѣбѣн* Б, БП, *жава^очилѣк* Б, БП, *жеба^онѣц* БП, *же^очѣк* Б, *жѣр* Б, *жесѣлѣк* Б, БП, *жесѣлѣче* Б, БП, *ка^одѣр* Б, БП, *калабѣлѣк* Б, *кѣнса* Б, *кѣсмей* БП, *кимѣн* БП, *ма^омурлѣк* Б, БП, *ма^оривейлѣк* БП, *мезелѣк* Б, БП, *мишедѣр* Б, *мурдарлѣк* Б, *на^оша^онлѣк* Б, БП, *йо^оанлѣк* Б, *резилѣк* Б, БП, *сѣкѣз* Б, *сѣл* Б, *са^ондѣк* Б, БП, *ша^омѣн* Б, БП, *шерзилѣк* Б, *шимѣн* Б, *у^оѣм* Б, БП, *чѣк* Б, БП, *чивилѣк* Б, БП, *ца^оба^олѣк* Б, БП.

14. ə у неакцентованом слогу страних речи:

бѣкѣр Б, БП, *бѣксѣз* Б, БП, *бѣски^оја* БП, *бѣш^оја* Б, *дѣлѣк* Б, *зѣбѣн* Б, БП, *зѣмѣн* Б, БП, *јадѣц* Б, БП, *јанейѣч* Б, *јечмичѣк* Б, *калабѣлѣк* Б, *сѣкѣз* Б, *сѣндѣк* Б, БП, *сѣн^оурѣва* вода Б.

15. ə се у неакцентованом слогу отвара у правцу *а*. Тако настаје вокал који је отворенији од полугласника, али још увек затворенији од *а*. Овде га бележимо са *а^о*:

ба^озди Б, БП, *Бала^онова^оц* БП, *ба^очвѣр* Б, БП, *ба^очвѣрче* Б, *дал* сѣм му едно *ба^очвѣрче* БП, *бисѣпа^ор* БП, *бѣла^оен* Б, БП, *бѣсѣла^ок* Б, БП, *бра^оша^она^оц* Б, БП, *бра^оша^онѣче* Б, *вѣжса^он* Б, БП, *вѣшка* Б, *вѣдѣр* Б, БП, *вѣша^ол* Б, *вѣка^ол* Б, *вѣса^ок* Б, БП, *лѣда^он* БП, *лѣза^он* Б, БП, *да^онѣс* Б, БП, *дѣска^о да^ошчѣн* Б, *дѣва^он* БП, *дѣша^ол* Б, БП, *дѣша^ол ту^ожбу* БП, *добри^оја^он* Б, *ду^ожса^он* Б, *жа^ошлѣ* и *жа^ошлѣ* Б, *жа^ола^он* Б, БП, *жа^олоса^он* БП, *жа^осѣда^он* БП, *за^ода^ону^ол* Б, *за^олвѣчич* Б, *за^ошлѣ* Б, БП, *зловрѣма^оц* БП, *извлѣка^ол* се Б, *ја^оша^онѣц* БП, *ја^ода^он* Б, БП, *ка^од^о* прѣдѣш брв БП, *ка^одно* тѣб ти да^одо Б, *ка^од^о* се врне Б, *ишѣл онѣг*, *ка^одно* у рѣдник БП, *ка^оша^она^оц* БП, *ква^осѣц* Б, БП, *кѣдана^оц* Б, *Књѣз^осова^оц* БП, *конѣша^оц* Б, БП, *кѣша^ов* не пасѣ БП, *кѣша^он* Б, *кѣша^ош* Б, *крани^ојова^оц* Б, *кѣша^ок* Б, БП, *крѣна^очко* браниште Б, *крѣша^ок* Б, БП, *крѣшѣча^ок* БП, *ку^оша^ол* Б, *ла^ожса^о* БП, *ла^ожсѣбѣв* Б, *лѣса^он* Б, БП, *лѣба^оц* Б, БП, *лѣша^ол* Б, *лѣша^ок* Б, *ма^ошлѣ* Б, БП, *ма^очѣк* Б, БП, *мѣнена^ок* Б, *ма^оса^олѣ* Б, *мѣса^ол* Б, *мѣза^ол* сѣм кра^ову па опра^о рѣше Б, *мѣша^ол* Б, БП, *мѣша^ов* брани Б, *мѣка^ор* Б, БП, *мѣза^ол* БП, *мѣча^он* Б, БП, *свѣ* га *на^оба^оцка* БП, *на^ошлѣка^ол* гѣнче Б, *на^оца^овѣше* се сли^ове Б, *ни^оса^ок* Б, БП, *но^ока^ош* Б, БП, *обрѣка^ол* Б, *ѣша^о* — *ѣша^о* Б, БП, *ѣша^он* Б, БП, *ѣша^одрѣл* цѣл длѣн Б, *ѣша^ор* Б, не *ѣша^ошѣ* се (катанац) Б, *ѣша^ол* БП, *ѣша^окнѣ* се Б — 1сг аор., *ѣша^окнѣ* се Б — 3сг аор., *ѣша^она^ок* Б, БП, *ѣша^онѣр* Б, *ѣша^ока^ол* БП, *ѣша^ошѣк* Б, *ѣша^они* Б, БП, *ѣша^ока^ол* БП, *ѣша^онѣн* Б, БП, *ѣша^омче* Б, *ѣша^ошѣра^ок* Б, БП, *ѣша^ок* БП, *ѣша^он* Б, *ѣша^онѣшѣ* Б, *ѣша^онѣлѣн* Б, БП, *ѣша^омѣ* БП, *ѣша^онѣн*, *ѣша^она^ок* Б, БП, ако *ѣша^они*, не *ни^ока^окѣв* чѣвѣк Б, *ѣша^ос* Б, *ѣша^она^оц* Б, *ѣша^олѣ* се на сад^оне но^оже Б, *ѣша^олѣ* се БП, *ѣша^ошѣна^оц* се там БП, *ѣша^олѣ* БП, *ѣша^орѣка^ол* свѣ Б, БП, *ѣша^ол* Б, *ѣша^он* Б, БП, *ѣша^осѣда^он* Б, *мѣло^о ѣша^ошѣлѣ* БП, *ѣша^они* ма^олко Б, преко^о да^он Б, БП, *ѣша^олѣка^ол* дѣм грѣм БП, *ѣша^ол* Б, *ѣша^очѣк* БП, *ра^ова^ошѣк* Б, БП, *ра^оза^он* Б, *ра^оца^овѣше* се Б, *рѣка^ол* Б — постоји и *рѣка^ол*, са истим значењем, *са^обѣр* БП, *са^обѣри* БП, *са^овѣшѣло* Б, од *са^овѣшѣло* до *са^овѣшѣло* БП, *сѣвла^ок* Б, *сѣвнѣло* Б, *сѣша^о*, *сѣша^очка* дојде Б, *сѣша^онѣ* Б, *сѣша^ошѣл* БП,

са^зрело грóже БП, он ће се тзг са^крпе БП, са^крил се Б, са^тирло га све Б, са^чекај Б, свека^р Б, БП, сврда^л Б, сека^л Б, БП, сийа^н Б, БП, скуба^л Б, слѣа^л БП, слѣза^л Б, сма^лило се Б, БП, сма^кљан Б, сма^кнуле му се черáпе Б, смрдоља^к Б, сйáра^ц Б, БП, сйека^л Б, сйийа^л Б, БП, сййка^л среда^н Б, шáвнина Б, БП, шáвница Б, шэна^к Б, швóја^ш капут Б, шѣжа^к Б, БП, шѣса^к Б, шййоља^к Б, шййка^л га у главу Б, шййова^чко поље Б, шйбча^к БП, шйраќтор^н Б, БП, шрѣса^к Б, уда^взи Б, БП, мирйше на ужѣа^л маз Б, он узда^ну Б, улѣа^л БП, улѣза^л Б, улѣза^л ма^чк Б, ус^мйа^сил се Б, усйáла^ц БП, ца^вшйёл Б, црка^л Б, БП, човека^в Б, човека^н Б, човека^ш Б, ша^чал Б, ете га шлáйа^ш Б.

15 а. Забележили смо и извeстан број примера у којима је ослобађање артикулације *э* ишло до пуне вокализације гласом *а*:

Бáзнац — топоним у БП, *бáзвина* БП, *врабэц* БП, *дáни* поголемéли Б, *дóбардан* Б — назив за свечаник уопште, динáр *на* дан да не бóде *лáдан* Б, чу да *зáјмим* Б, *како* си БП, све гóли *камењáк* Б, квáсац БП, *ојанчáр* Б, БП, *йóлако* БП, *сабйрају* се свáтови БП, *майловйшо* врéме Б, *шáкнушо-мáкнушо* БП — у игри, *цавйшйрн* Б — назив за један пролећни период.

Назначена појава врши се свакако под утицајем књижевног језика.

15 б. Наша збирка примера с полугласником обухвата и готово све примере које је Белић дао за ужу околину Б и БП, сем неколико који се данас изговарају друкчије. Ево тих примера:

код Белића (3, на различитим местима): гложд^бак (58), гр^ззница (47), з^вбáло (47), к^ббасйца (46), к^шшўља (47), лом^бак (59), м^ббечак (55), п^ббсторка (46), пр^ббдадéте (46), пр^ббпало (47), с^ббг-с^ббг (52), чáп^ббци (46);

сада смо чули: *йлождáк* Б, БП, *йрозница* Б, БП, *зобáло* БП, *кобáсица* Б, БП, *кошўља* Б, БП, *ломáк* Б, *мáнеч^к* Б, БП и *мáнеч^к*, *йáсторка* БП, *йродадéше* БП, *йрийáло* Б, БП, *сáй* — са^йá Б, *чáйонци* Б, БП.

16. *э* > *е* у неакцентованом слогу. Реч *дэн* у двосложним облицима кад није под акцентом, има облик *денá* — два *денá*, три *денá*. Тако бива и у сложеницама као *блáйден*, *Велййден*, *Вйдовден*, *Бурђовден*, *Сйáсовден*.

Остали примери *э* > *е*: пóче да га *бечéшйи* БП, *деждéвник* Б, БП, *змéј* Б, БП, децá прáје *змéјови* Б, *змéјовйш* и *змеовйш* Б, БП.

17. У неким облицима именице *сáн* и изведеницама од ње јавља се *э* на местима где би у књижевном језику било *ө* — *е*, мóј *сáне*, *сáне* Б. За плурал постоје облици *сáнови* и *снйшйа* или *сáншйа*; млóго *снйшйа* на вретéно нйшта (нар. пословица).

Однос *э* > *ө* имамо у примеру *чмóбна*; *чмóбно чмóбава!* — каже се лењој жени, — *сáмо чмйш* Б, БП; свакако према *чм-* < *чамити* (спавати).

Још један број примера показује однос *э* > *ө*. То су: *јáри*, *майáри*, *сйáри*, које региструје и Маринко Станојевић (49, 366), а затим и туђ.

кредѐни. Све се оне употребљавају и с ликовима: *ја̀ра̀и*, *ма̀ја̀и*, *сѝја̀и*, *кредена̀и*, — у оба говора.

Стање полугласника у говору Б, сем можда незнатно јаче фреквенције, не разликује се од стања у говору БП, а нема битне разлике ни према стању које А. Белић даје у Дијалектима, сем оне из т. 15б.

Вокално Р

18. Вокално *р* сачувало се у нашим говорима, а негде и касније успоставило кад је упрошћавањем извесних секвенци или елиминацијом вокала настала потреба да се формира слог у новим околностима. Тада је *р* преузимало улогу носиоца најрише тачке сонорности и попримало вокалску, слоготворну функцију.

19. Вокално *р* може само сачињавати слог:

а) у иницијалној позицији: *Рі̀бишѝе*, *рвѐ*, *рвѝ*, *рван*, *ржс*, *ржѐн*, које овде настаје од две речи, прихватајући и њихово значење — од *ражањ* и од *режањ*, затим *ржена* слáма, *ржено* брашно, *ржен* леб, *рђа* БП, нема ништа *рђаво* БП, *рђај* 2сг имп., *риá* Б, ложнице несú обрисане па све *риáве* Б. Такво *р* налазимо и у речима код којих би критеријум поделе речи на слоге дозвољавао двојаку могућност: *р-бни* и *рб-ни*, *р̀ни* га, *ркма̀ч*. Вокално *р* у иницијалној позицији је и оно које је ту остало после елиминације *х* из иницијалне позиције: *рка*, *ркај*, *рка̀ње*, *рска*, *рскав*, *рскавица*.

У иницијалној позицији, али не и такво да само чини слог је и вокално *р* у речима: *р̀мбај*, *р̀миáј*, *р̀миáлија*;

б) у медијалној позицији *р* само чини слог у речима: *нар̀вак*, *нар̀ван*, свá момурза покре пúт *ор̀вана* Б, неке бубе сзв клас на жíто *ор̀бале* БП, корíто ми *зар̀навѐло* Б;

в) у финалној позицији нисмо нашли *р* које само чини слог, међутим, има га у финалним слоговима: ја се *за̀р* и прејде ми млекó Б, отерáл стоку под *Вр̀* Б, *за̀ир* ни сланá БП, ја *овр̀* јучер Б, *овр̀* ли ти Б, *умр̀* си од жегу и тóлко Б, *умр̀* ми на ру̀ке Б, старина *и́омр̀* а млади́на се одсели и остаде село пу́сто БП, *саи́р*, *ои́р* 1сг аор. *би́р* 2сг.

20. Р у секвенци са још којим сугласником. Вокално *р* може опстати после консонаната различитих класа, и ми ћемо тако дати примере, мада мислимо да би корисније било испитивати слоге у којима *р* има вокалску функцију.

й, *б*, *м*, *в* + *р*

за̀йри́а̀к (в. речник), *йр̀венче*, *йр̀вуѝ*, *Прву̀л*, *Прву̀ловић*, *йр̀ли́ца*, *йри́и́и́*, *и́ојр̀в*, *йрс*; — *бр̀ка*, *бр̀кај*, *бр̀дар*, *бр̀за*, *бр̀каѝ*, *бр̀ли́в*, *бр̀си́и́не*, *за̀бобр̀чил* главу у воду, *ср̀бр̀н*; — *мр̀ждори* ћиша Б, *мр̀жли́ка*, *мр̀жљак*, *мр̀ње* (смрт, умирање), *на̀смр̀и́ује* Б, *умр̀*, *умр̀*

ми на руће Б, умрђује се БП, смрзло се, смрзлџина; — врждина, врза зам, врзуј, вршанка, вршеинка, ја овр, сврда^л, сврдлич Б. к, і — р

крв, крва^в, крљез, крма (јарма за стоку), крн, крњб, крљешка БП, крка^в, кршина, крс, седе крсџа^{шо}, крсџеџина, крсџина; — ірбина, ірдав, ірдав, ірмоірни, заірну^{ли}, заірну^и, заірџају, оірну^и, іо-ірбен, ірсница.

ш, д, з, ц, с, с — р

У Ниш много закрџно, ірбоџа, на косіри, сџир ме до крај, (према речи сџир-іи постоји именица сџтра, В сџтро, где р није више у вокалској функцији), ірл, ірла, оір, оір, ірлица, ірџеза, ірмка, ірмчарник, ірња^к; — дрклб, іодрклб, задріи, дрмбљине, дрвб, дрвен, дрвја, іадріине; — зрно, зрнка (име овци), ірозрлб, озрніца, зазрнело жито; — суцрњес, зацрнел, црка^л, іоцрнел, уцрџоса^н; — ако насрне, насрло, насрџа, осрџа се, сркала, іросрлб; — насрџа, србни, срмен, срча, іосрнџл.

21. Иза палатала *j*, *љ*, *њ*, *ћ*, *ђ*, затим иза *л*, *н* и самог *р* вокално *р* се не јавља никада, као ни иза *ш*, *ж*, *ч*, *џ*. Речи жрвањ, жртва, жртвеник нису познате мештанима села Б и БП. Иза *x* и *ф* вокално *р* било би могуће, али *x* је елиминисано из система, а *ф* се замењује са *в* тако да ни такве речи нисмо забележили.

22. Према глаголу *врже*, *врзује* у нашим говорима имамо: *вржі*, *имп.*, *врзуј*, *импф.*, *врџине* га, *изврџамо* снојје, *врџоілавка*, *врзување*, али: *іовезаілка*, у сба говора.

23. Још испито о фонетској природи *р* у говорима Б и БП. Мада је општи утисак да је то *р* без пропратних полугласничких елемената, — не *ар* или *рџ* (имена *Крсџбмир*, *Крсџа*, *Крсџівој* не спадају у овај део разматрања), наметао нам се и утисак да се *р* неједнако понаша кад њиме започиње слог, кад је само у слогу или кад се слог њиме завршава. Међутим, у тај се утисак нисмо смели поуздати, а за његову проверу потребна су и мерења каква ми нисмо могли вршити.⁷

24. Још нека запажања.

а) Из александричких села, непосредно западно од нашег говора БП (Кравље, Миљковац) имамо податке о изговору *рџ* односно *ар* м. *р*, истина у специфичном окружењу и у свега две речи: *рџж* < рџж (упор. књиж. *раж*) и турцизам *срча*.

б) Поред старијег *чеіирінајес* чује се и *чеірнјес*.

в) Секундарног *р* има у примерима: *ірмада* Б, *ркмач* Б, *рџија* Б, БП, *рџија* Б, али бележити смо и *ірмада* Б, БП, *ірмада* Б, *арџија* Б.

⁷ То што је код нас само утисак, већ је научно обрађивано у: А. Песо, *Sur la nature du r syllabique en serbocroate*, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, 1960.

БП, *раїија* Б, *раїија* Б, *ра'кија* Б, БП, *ра'ћија* Б. У оба говора чули смо *ржсѣ* (према *ражањ*, *режањ* у књижевном језику), *ржси*; а затим и *квадри*; има кућу од сто *квадриа* Б, то је ко градинка, едвѣ да има неколко *квадриа* БП.

г) У оба говора поред *умрл*, *умрла* има : *умрел*, *умрела*, за што би се могло наћи морфолошко објашњење у аналогји *умре[х]*, *умрел*, према поче[х], почел.⁸

Вокално Л

25. У говору Б вокално *л* је у живој употреби, има своје место у вокалском систему и изговора се чисто, без пропратних елемената карактеристичних за суседне говоре (лужнички, сврљишко-заплањски и јужноморавски). У говору БП нема га, сем *лэ* у неколико речи.

26. Дистрибуција *л*. Вокално *л* јавља се између консонаната (о ограничењима у дистрибуцији в. ниже).

к, і + л

клк,⁹ *клн* (у БП клен), *клнѣ*, *клчина*, *клца* (тежак, мучан ход — ја *клца*, *клца*, едвѣ стиго; — он *клца* цел дѣн по овце. Блиско значењу *клеца*); — *ідн* 2сг имп., *ідѣа*, *ідчи*, *коідца*, *штуца*; *іроідѣа*, че ме *іроідѣне*,

ш, д + л

кошди, *сидчен*, *шдсѣо*, *шдчење*, *шдчи*, *шдчѣ*, *шдчник* — затуцанко, *шдцањ*; — *длбѣ*, *длбен*, *длбинѣ*, *длбѣк*, *длѣ* — дугачак, *длѣо*, *длѣи*, *длѣе*, *издлбен*, *у длбин*.

Белић за Бучум наводи *длжан* (3, 94), али ми смо сада чули само: *дужан*, *дужник*, *задужил* се, *дујужем*, *дујували* смо у *здрују* па смо *одужили*, свакако из стандардног језика.

с, з + л

сдба, *сдза*, *сдзи* му бѣо; *сдзи* водица, че пресуши; *сдње*, *сднчблед* — сунцокрет; — *Здква* — топоним.

ш, ж + л

За *шл* нема примера. — *шлнѣ*, *шлне*, *шлѣица*, *шлчка*, *шлѣѣрка* — птица.

й, б, в, м + л

ойдзал,¹⁰ *уйдѣил* се — у значењу: устремио се, унео се, загледао се, устремио поглед,¹¹ — *облчен*, и *облечен*, *блѣјује блѣа*, обе речи

⁸ А. Пецо сматра да овакви примери у шћикавским говорима западне Босне представљају тежњу ка ликвидацији вокалног *р* (в. Босанскохерцеговачки дијалектолошки зборник, књ. I, Сарајево, 1975. стр. 102).

⁹ Сви су примери из Б, те се не наводе посебно изворн.

¹⁰ Значење речи *ойдзал*, како смо га ми добили у Б, је „пропао у лицу — ошкобавел.“ Маринко Станојевић наводи у речнику тимчког говора „покисао, — опизъл сѣм на ћишу (50, 186).

¹¹ Реч *йлош* (*плът) није овде позната.

са значењем: бунца; — с истим значењем као *бѣѣа*; — *мѣца*, бунца *мѣчаѣѣи* — мучки, из потаје, *мѣчи*, 3сг през., *мѣжа*, *мѣземо*, али: премлаз; — *вѣчи* и влечи, влачѣг „према: влачим” (49, 365).

Белић наводи да је у Бучуму чуо: *вѣк* (3, 93); сада тај лик у овом говору није у употреби. У општој је употреби реч *кѣрѣк*.

Белић (3, 91 и 95) даје лик јаблка, забележен у два села близу Пирота. Овај се пример у радовима који на основу Белићевог настају редовно наводи као потврда постојања л у говорима источне Србије.¹²

У говору Б, за који би према Белићу (3,92), јаблка такође била карактеристична, чује се само *јабука*. Овако је и у другим, околним, селима. То је запазио и Маринко Станојевић који још 1911. скреће пажњу: „. . . али се у целом Тимоку чује само: јабука . . .” (49,365). Остатка л из речи јаблка има, међутим, у речи *јаблен*. То је назив за врсту јабуке чије стабло расте више, снажније је, а плод му је грубљи, те се пароним *јаблен* : *јабука* схвата као мушко : женско!

27. Прегледом примера из т. 26 може се видети да се у позицији испред л могу наћи консонанти, *ѣ*; *д*, *ѣ*; *ѣ*, *к*; *с*, *ж*; *м*, *в*. Чини нам се обичним да се у тој позицији нађу и *з*, *ш*, али за то нисмо нашли потврда (Здква је изузетан пример, уз то није забележен у испитиваним селима већ у њиховој околини). Белић додаје и *х* у тој позицији, наравно пре његове елиминације: *хлм* > *лм*, али ми речи од тог корена нисмо нашли у говорима Б и БП. Ни друге консонанте у овој позицији нисмо могли забележити.

У позицији иза л могу се наћи консонанти: *б*, *ѣ*, *з*, *ж*, *к*, *н*, *с*, *ѣ*, *ц*, *ч* и *м* из Белићевог примера *хлм*. У тој се позицији може наћи и *ђ*, мада ми за то немамо примера сем *дѣђи*, *дѣђе* у којима је раније било *ѣ*, које пред *е*, *и* у говору Б прелази у *ђ* (в. и т. 116).

Прегледали смо и примере које Белић даје за целу територију источне Србије и нашли да у њима има један где се у позицији иза л налази *ш*. То је реч *ѣлињаѣи* (3, 99), забележена у Пироту. Ми нисмо могли сазнати шта ова реч значи, нису је познавали људи с којима смо контактирали.

28. Што се тиче појаве вокала *а*, *е* и *о* у позицији иза л у речима: *бѣа* (3, 93), пл. *бѣе* и *бѣосѣрина*, коју смо нашли у материјалу М. Станојевића (49, 364) — ту се у старини налазило *х*; л је дакле било на граници слога, пред новим слогом (бл-ха). У плуралу *бѣе* имамо сличну ситуацију — ту се у хијату прво успоставило, а затим изгубило *ј* (сада у Б имамо: *бѣје*, а у БП *бѣје*). Остаје дакле сазнање да се л није налазило пред вокалима, али се данас у поменутих примерима налази.

И примери М. Станојевића показују да се у позицији иза л налазе само они консонанти које смо и ми навели.

¹² Основа *јабл*-позната је у више места на периферији јужнословенске језичке територије. *Јабл*ко у селу Рисиди на Крку (5, 76), затим село *Јабл*ко на крајњем истоку бугарске језичке територије (Г. Гаров, *Сѣранѣанскиѣи ѣовор*, *Бѣларска диалекѣолоѣиѣ*, I, 1962, стр. 14), а такође и у Румунији, настањено Карашеѣцима (57, 85).

29. Ограничења у дистрибуцији. Л се никада не налази у иницијалној или финалној позицији, на апсолутним крајевима речи (туђица бицикл овде има облик женскога рода: *бицикла*). Можда би то могао бити Белићев пример дм после елиминације *x* (3, 96), али га сада не налазимо.

30. Нисмо уочили процесе који би говорили о некој законитости претварања *д* у *у*, или сличне, у говору Б (о примерима са у следећа тачка). Истина, постоје и неки паралелни примери:

свдче и *свдече*; *вдчи*, *вдчи* *извлечи* 2сг имп., али би ово могло бити и ствар превоја вокала (стсл. влѣци < * велк-ти).

31. Трочлане таутосилабичке секвенце са *д* налазимо само у једно-сложним речима или кад слог са *д* заузима финалну позицију у речи. У највише других случајева *д* постаје граница слога: *идѣша*, *Жд-не*, *кд-чина*, *сд-за*, *сид-чен*, *уд-д-бин* и др.

32. Са *у* < *д* у Б су речи: *бува*, *бује*, *вуна*, *вунен*, *вунесио*, *вуненик*, *вунница*, *дуи* — обавеза, *дуивање*, *дужан*, *дужник*, *жуи*, *жујка*, *жуије* *се*, *јабука*, *јабукар* и *јабучар*, *јув*, *јуови*, *јуж*, *јужска* које ни на истоку нисмо чули као *јдс*, *јдн* и изведенице: *јуна*, *јуно*, *јуни*, *јрејунен*, *јуначек* и *јуначк*. Ту је и граница одакле ови облици захватају широко подручје осталих наших говора. Овако се говори на западу од Б. Већ прво село на истоку, Луково, и друга, има *бда*, *жјш*, *јдн*.

Речи *жуиеница* — болест, *вунница* — предиво и *музара* — крава, мислимо да су дошле са стране, преко трговине или из књижевног језика.

33. У БП речи које у Б имају *д* гласе: *вук*, *вуна*, *вунен*, *јуша*, *дубе*, *жуијка*, *жуица* — новчић, *кун*, *кучина*, *мучи*, *муца*, *мужа*, *музе*, *обучен*, *ојузла*, *суза*, *сунце*, *шучен*, *шучањ* (в. и т. 34, где се дају нешто другачији примери).

34. Белић (3, 92) означава село Васиљ као место до којег се на запад простире употреба *д*. БП би дакле био прво место где се *д* више не налази. Истина, он и на истоку одатле поједине речи налази са *у* и даје њихов попис (3, 99—100). Потом (3, 103) БП убраја у места са *лэ* и за ово село даје пример *јодлэа* (3, 106).

Нешто касније он ће изнети констатацију „ . . да уколико се даље крећемо на си. да је утолико мање форми са *л*” (3, 108). БП управо припада крајњем североистоку подручја на које се овде мисли.

Ми смо у БП забележили: *илчи*, *длабок*, *длэи*, *Длэи* дел, *жлэна*, *Жлэне*, *зашлэсийло*, *кошлэи*, *јројлэшује*, *сийлэчен*, *шлэсио*, *шлэцањ*, *Тлэсий* дел (све групе *длэ-*, *шлэ-*, *илэ-*, *жлэ-*), а затим и: *длибок*, *Длибока* падина.

35. Западније и јужније од БП (подручје сврљишко-заплањског), могу се с извесном правилности чути:

а) *д* > *лэ* — кад је под акцентом: *илэша*, *длэа*, *слэнце*, *шлэцањ* (Давидовац), али изв. акц. *жлэна*, *слэа*.

б) *д* > *ли*, *и* — кад је ненаглашено: *длѣбина* и *дѣбина*, *Длѣбѣка* падина, *џ* *длѣбин*.¹³

36. У оба говора у употреби је реч *ложѣца* < **лѣжица*, које се чује и као *ла^жѣца*.

37. Навешћемо овде и два топонима, који на свој начин употпуњују слику вокалног *л* у околини Б и БП.

У Гушевцу, селу на сат и по хода од Б на југ, постоји топоним *Врчица*, удољѣца. С истим именом постоји топоним у Бурдиму, док у Рибару, такође у околини Б, са сличном основом постоји *Валковица*, извор и дољѣца.

У БП смо чули да на територији Лалинца, села које припада истом говору као и БП, постоји топоним *Злѣква*.

И овде се, дакле, држава исти однос о каквом смо раније говорили — за Б и околину: *д*, за БП и околину: *лѣ*.

О заменицима гласа Ђ

38. „Замена Ђ је чисто скавска” (18, 112) и у томе су говори Б и БП једнаки са говорима ширег подручја не само источне Србије, у којима неких одступања ипак има (25, 50; 39, 259; 47, 130).

39. У одричним облицима помоћног глагола јесам, према стандардном језику где имамо *нисам*, овде у оба говора имамо: *несѣм*, *несѣ*, *нејѣ* Б, *неѣ* БП; *несмѣ*, *несѣѣ*, *несу*.

40. У ретким облицима компаратива на -ѣји, овде: *млађѣ* БП, *млађѣи* БП, *млаѣѣ* Б, *млаѣѣи* Б, *стаѣѣ* Б, БП, *стаѣѣи* Б, БП.

41. У облицима имперфекта, према -ијак, -ијаше: 2сг *врѣише*, и *врѣише*, *носѣше*, *очеише* Б, *иѣише* Б, БП, *иљѣише*, *иѣсѣише* и *иѣсѣише* Б, БП.

42. Према *е* из глаголских основа на сугласник (3, 541) у 2пл имп. генерализан је наставак -ѣше: *берѣише*, *носѣише*, *узнѣише*, *унесѣише* — у оба говора.

43. Алтернација *ѣре/ѣри*. Према *ѣред_вече*, *ѣреи_кућу* постоји и *ѣридвече* БП. Говор Б нема ову конструкцију, али има *наѣриѣвечер*, прилог за време с истим значењем као и *ѣредвече*: дојди *наѣриѣвечер*; кад би *на_ѣриѣвечер*, ја узѣ товагу та код њѣг. У БП смо такође забележили: жѣмо до *наѣриѣвечер*. У оба говора има и *ѣријуѣру*: ми смо високо, код нас је *ѣријуѣру* ладно БП, појди *ѣријуѣру* порано Б, када дојдоште од свѣдбу? Оцутра, *ѣријуѣру* Б.

44. Свакако је морфолошка алтернација *ѣреѣридам*, *ѣреѣридан* (према *препредам*, које се овде не чује, али постоји: да *ѣреѣредѣм* Б),

¹³ У Прекопопн (говор БП) чули смо и *џ* *дѣбин*.

можда с -и- као знаком несвршеног вида (уз: *исѣрисам, оѣрибам*), а тако је и глагол *зановиѣа, зановиѣају* (према зановета, којег нема у нашим говорима).

45. Реч сеница (врста птице) бележили смо у Б само као: *синица*¹⁴ а у БП: *сеница, синица* и нешто између — *се'ница*.

Вокализација сонантаѣа

46. *в* > *у*

Остаци групе *ва*, невокализовани, постоје мада у врло ограниченом броју речи, углавном црквеног порекла: *вѣзнѡси се, вѣздѣа се, вѣздѣа; Кристиѡ(с) ва'скрѣсе! ваисѣину ва'скрѣсе!* — све забележено у Б, сем последњег поздрава који више и није у употреби.

47. *л* > *о*

У оба говора *л* на крају слога задржава се невокализовано. Његово постојање у назначеној позицији доста се чврсто одржава и код људи који су прошли извесно школовање и боравили изван места рођења, и представља општу одлику говора Б и БП. Ево неких примера: *вал* — вео, што носи невеста, *вол, ѡл* — прид., *дѡл, бѡл, болњав, зѡлва, за'лвица, сѡл, чѣша'лица*,¹⁵ *кѡлци, ѣѡлци, шѡл* — потиљак, *сврда'л, ѣѣл, ѣѣл, орѡл* и *орл; орѡл, усѡл* и сви радни придеви у м ст.

48. Изузетак чине речи које релативно касно улазе у употребу код мештана Б и БП, административног су порекла и значаја, делимице и с техничког подручја: — *постайше ме за сѣараѡца* Б, — имал сем *ѣрайѡца* (у војсци). Међутим, баш због тога што ово није одлика свакодневног говора, има и погрешне употребе: — *син ми е вариѡц* у Књаже'вац БП, — *ѡн је носиѡц* БП.

49. Иако је постојање невокализованог *л* општа појава, у настајању је процес измене таквога стања у радном придеву, морфолошкој категорији која има високу фреквенцију. У БП бележили смо: *наораѡ сѡм, окоиѡ, сѡд чѣкам кишу; ѡдма сѡм ѣознѡ* (ради се о наступању болести); *имаѡ сѡм сѣна, а сѡг сем осѣѡ сѡмо ја и баба; ѣледѡ сѡм са мојѣ ѡчи . . .*

Овај процес узрокован је споља и засад је снажније захватио само БП.

Алијернација *а/ѡ*

50. Именица раж позната је само у облику *рж*, а без *а* су и њене изведенице *ржено* брашно, *ржен* лѣб, *ржена* слѡма — у оба говора.

¹⁴ РЈА даје: „sjenica od korijena, koji je i u adj. sinji.“ Иначе, облик *сеница* региструје и Р. Симић и повезује га са широм литературом (47, 132 и тамо напомена 121).

¹⁵ Маринко Станојевић за севернотимочки (околина нашег Б, са северонсточне стране) има — *чисълница* (49, 383)

У ограниченом броју примера, за разлику од стандардног језика, имамо: *зѣусѣило* озгор, че почне град Б, *зѣусѣило* (међава, снег) па око не отвараш БП, на^ѣѣс ће буде голема *мрѣлица* Б — према: *мрѣз*.

50 а. Ево и неких примера присуства *a* где га у стандардном језику нема:

дѣнце (реч је свакако дошла из књижевног, иначе би, да је дијалекатска, гласила *дѣнце*. РЈА то региструје као „мало дно”. У нашим говорима то је „дно”, али само код буради, каца, чаброва. Кофа, рецимо, нема данцета, већ *дно*, чаша такође и сл. У оба говора постоји и глагол *изсѣдни* — са значењем: кад се што препуни те му се избије дно, упор. и трпни придев *изсѣдњен* — којем је избијено данце. Овде би се могла наћи метатеза *дѣни*, — према *-сѣд-*;

лејало, а не *лејло*, тамо где се легу кокоши, а у вези с њим и *сѣдало*, место где кокоши ноће;

каракача, према — крак; *каракачѣстѣо*; нембј да се *каракачѣши* Б; *шѣнак*, *шарѣв* према — тенк, шраф.

Овакво стање је у оба говора.

ПРОМЕНЕ ВОКАЛА

51. За говоре Бучума и Белог Потока — више за тимочко-лужнички (Б) него за сврљишко-заплањски (БП) — карактеристична су многа одступања од стандардног језика, која настају као резултат међусобног утицаја једних гласова на друге или утицаја акцента.

Особеност таквих резултата фонолошке дистрибуције у овим говорима уочавана је и раније и њиховом разматрању А. Белић приближавао се преко занимљиве дескрипције гласова у систему ових говора.

52. „Гласови дијалеката источне Србије врло су гипки; на њих врло лако утичу околни звуци и дају им своју гласовну, тонску боју. Тврди самогласници после и испред палаталних сугласника прелазе у палаталне вокале, постају сами умекшани, док под утицајем лабијалних сугласника постају и сами налик на звук *o*, *y*, лабијализују се. Вокали једнога слога утичу на други, сугласници који напоре до стоје једначе се, вокали се асимилишу у разним слоговима, мењајући своје место и начин артикулације. У овоме погледу ово је не само једини досада познат српски дијалекат, већ по покретљивости, свога гласовног система један од врло ретких словенских дијалеката уопште.” (3, 8).

53. Наводима из *Дијалеката* А. Белића назначене су најбитније карактеристике фонетских појава и промена које су у вези са вокалима, али треба рећи и то да у многим одликама наши говори Б и БП нису усамљени, да сличних карактеристика има и у другим суседним говорима нашега језика (25, 50; 39, 252; 47, 134), истина, у далеко мањем опсегу.

Измена вокала у неакцентиваном слогу

а) ушцај акценџа

54. Акценат, експираторан иначе по својим основним карактеристикама (3, 271—287; 49, 387; 40, 18 и 150—152) утиче да се у акцентиваном слогу задржава напрегнута артикулација, а у неакцентиваном слогу долази до отварања артикулације (3, 32) или „мућења вокала” (49, 369).

55. Ево сада примера у којима је померање ишло од „мућења” до замене вокала:

а, а°, а° м. е

дó зам, зајак Б, зајац БП, излајџи Б — излеће (птица), јази́к Б, ја°зи́к Б, кла́данс°и Б, БП, ко́вча°и Б, БП, ла°ја́ и ла°ја́ Б, БП, маэја́ — у овом примеру, додуше, замена не иде у правцу отварања артикулације, али мислимо да је то настало као резултат диференцијације према сличној речи са другачијим значењем — маэја́ „мазга” према маэја́ мезгра, мушамá Б, на́ зам Б, БП, одлајџи Б, БП, љролајџи снџг Б, салó Б — код Маринка Станојевића сьлó (49, 363), ћисало Б, чалó Б, чейа°рџк Б, БП, шамијр Б, БП, шашијр Б, шибраи Б, БП. Везник џе овде има старији облик џа, понекад џа° — дојди џа си набери́ сливе Б.

а, а° м. о

ајајџека Б, БП, ајајџекар Б, БП, јами́ла Б, све трпа на ја°ми́лу БП, ко́мава ра°ђија Б, ко́мавица Б, БП, кума́ви Б, у БП је кумови, лабади́на Б, БП, ладави́на Б, БП, лайóв Б, БП — код М. Станојевића ла°јов (49, 363), на-ја́лијон Б — златан новац, на°ћџс БП, на°чџс Б, óлаво Б, БП, осави́на и оса°-ви́на Б, БП, ја́лџк и ја°лџк Б, БП, ја́лаџк Б — и овде М. С. бележи ја°лаџк (пољак), ја́окрви́ца БП, у Б је ја́окрви́ца, са°ма°расли́ца Б, БП, џарба́ Б, џарби́ца Б, удавџи, удави́ца Б, БП, Црнале́вица Б, чарба́, чарби́ца Б. Занимљиво је да се овом процесу подвргавају и речи које тек сада улазе у употребу: Оливе́ра (изговор имена Оливера које је први пут крштено у Б пре четири године).

У већ наведеној речи на°ћџс БП / на°чџс Б, као и у ја°лџк ову појаву прати и асимилација према э у следећем слогу.

а м. э

Примери у тачки 15а.

а° м. э

Примери у тачки 15.

о м. у

чујџора, чујџорица, ћујџоре, ћујџорица у оба говора.

е м. и

ласџеж Б, ласџреж БП, лејџури́ја БП, лејџурђи́ја Б, ја́лејџи́ка Б.

С ретким разликама појава измене вокала у неакцентованом слогу, и под утицајем акцента, карактеристична је за оба наша говора, па и шире (47, 134—147, као и у бугарском 24, 167—172), али је у Б нешто интензивнија него у БП. Тамо и налазимо *салб*, *ћисало*, *чалб*.

Вокали који долазе као резултат измена под утицајем акцента ретко садрже и елементе гласа који замењују, сем *а*^о. Обично су пуни и чисти.

56. Још једна појава одвија се у неакцентованом слогу, али јој резултат није отварање артикулације, већ њено сужавање. То је измена *а* у правцу *а*^о:

бзлава^н и *ба^лван* Б, БП, *боја^нилзк* Б, БП, *врза^н за^м* Б, *врза^н за^м* Б, БП; *вршиња^к* Б, БП — овде се као резултат асим. према *њ* чује и *вршињик*, али ређе, *ја^нздинлзк* Б, БП, *јолб^нла^в* Б, да *јим да^ндем* БП, не ништа *дира^н* Б, *далеко* Б, БП, он се ће *за^нбзкне* Б, *за^нббјник* Б, БП, ће да *за^нбране* БП, *за^нилецује се* Б, ошли да *за^ниријау* Б, *за^ндрл* Б, *за^ндрла* БП, *за^ндрљавела* БП, *за^нислил се* Б, *за^нројило* ваду Б, *за^нишарабено* Б, *за^нишарабена* ласа БП, што га *за^нишрацкујеш* Б, Мика покоси *за^нчз* БП, *за^нча^нсзк* се врну Б, *за^нишб* да живи Б, сено још не *збира^н* БП, *иза^н зид* БП, *ка^нко мѣн наменил* БП, *ка^нкб* пзс Б, *ка^нкб* ће он без *матер* БП, *ка^нквб* би сзг *ра^нбоиши* Б, *ка^нкб* требе да се овбј попуни БП, врљи *ка^нмениш* Б, *ка^ннишари* Б, *кла^нсзк* Б, БП, *крва^н* Б, БП, *куса^н* БП, *скуша^н* Б, *ма^нзали* кућу Б, *ма^нса^нтцѣ* Б, *на^нбиен* БП, *на^нквала* Б, БП, *нека^нкви* ексери Б, *нека^нкву* краву купи БП, *нера^нзбран* Б, БП, *ода^нвачка* Б, БП, *иа^нсулзк* Б, БП, *ииса^н* БП, *ила^нишнб* БП, *и^нва^нс* Б, *и^нбја^нс* БП, *иода^н дуд* БП, *ра^нббши* и по дѣн и по нбн БП, *ра^нва^ннишк* Б, *ра^нза^нзнл* ама *дбика^н* Б, *ра^нза^нсирл* БП, требе да се и овбј гредá *ра^нзбичи* Б, *ра^нзболл* се *за^нишб* се преладил Б, мѣ се *овудака^н* *ра^нзвршамо* Б, *ра^нздању* се БП, *ра^нзманули* се Б, *ра^нсйи* вбду БП, *ра^нсйеклал* се Б, БП, *ра^нсйоийли* га Б, *ра^нсйурили* се БП, *сѣра^нчка* Б, *са^ниа^нчка* Б, БП, *са^нмуј* Б, *са^нсрй* БП, *ска^нкз* Б, *ишакзв* је он БП, *ишуйа^н* Б, *уја^нрмили* га БП, *узима^н* Б, БП, *чиша^н* Б, БП, *ча^нсйеваше* по зáдругу Б, *чука^н* Б, *ша^нрзк* Б.

Наши примери из т. 15, 15а и 56 потврђују закључак П. Ивића да су „... полугласник и *а* изједначени ван акцента тако да се ту на месту оба вокала чује вредност која варира од повишеног *а* до спуштеног *а*“ (20, 399).

б) *уишцај* консонанаиѣ

57. Измена вокала у неакцентованом слогу зависи и од утицаја консонаната, који у говорном ланцу делују и прогресивно и регресивно. Ова појава такође је позната и суседним говорима (25, 50; 39, 252—254; 47, 134—147) па и бугарском језику (55, 129—1137), али у далеко мањој мери.

58. Маринко Станојевић о појави измене вокала у говорима блиским нашим говори као о „мућењу вокала кад нису под акцентом“ (49, 362 и даље до 373), док Белић томе посвећује много више пажње (3, *rasim*),

утврђујући да су узроци овој појави асимилаторске природе, а затим да је то једна од основних одлика говора источне Србије. На измену вокала утичу „... углавном, палатални сугласници, лабиали и акценат. Први утичу на самогласнике тако да се сваки отворенији (шири) самогласник мења у затворенији (ужи); други пак чине да се и самогласници изговарају лабиално, тј. да *a* пређе у *o* или *y*, *e* у *e^o* или *o*, *o* у *y*...” (3, 17).

Вокал *A*

59. После палатала *j*, *љ*, *њ*, *ч*, *ш*, *ж* *a* прелази у *a^o* или *e*:

- j* + *a* *ја^oребица* и *јеребица* Б, БП, *џејанка* (гоблен) Б, *јесџак*, *јесџаче* Б, БП, *џријешель*, *џријешели*, *ријешелица* Б, БП;
- љ* + *a* *иљедарће* Б, *чеља^oче* и *чељаче* (< чељад-че) Б, БП;
- њ* + *a* *бџдња^oк*, *џрудња^oк*, *Оџен* Б, БП;
- ч* + *a* *квашченик* Б, *момчедџа* Б, БП, *чебџр* (ча-<чџбрь), *чебриче* Б, *чебръњак* Б, БП, *че(к)шире* БП, *черџие* Б, БП;
- ш* + *a* *ша^oмија* Б, *шенџар* Б и *шандџр* БП;
- ж* + *a* *мшиџџр* Б, *чеши^oљ* Б, *шерџен* Б, БП.

За *ж* + *a* нисмо нашли примера. Из примера које Белић даје за ову појаву, нашем говору одговарало би само *рџен* (3, 19), али ту се можда и не ради о овој појави, већ о специфичном суфиксу *-ен* као у речима *земљен*, *риџен* Б.

За *a* > *e* у речи *реџија* Б Белић види утицај палатализованог *к* на *a* испред њега (3, 19).

Навели бисмо овде и *џребуља* и *џеремџа*, с тим да први пример треба протумачити према *џребџм*,¹⁶ а други према турском *keremid*, грч. *cheramis*, *sheramisidos* (56, 190).

60. Испред лабијала *џ*, *б*, *м*, *в* *a* прелази у *o*:

- a* + *џ* *џоџрика* Б, БП, *џоџуче* Б, *соџлиџан* Б, *соџлиџа се* БП, *соџун* Б;
- a* + *б* за ову позицију нисмо нашли примера, али као *a* понаша се и *џ* те имамо: *собџр*, *собџръњак*, *собџали се* — све у оба говора;
- a* + *м* *џандомџрија* Б, он је служио у *џандомџрију* Б, — основну реч за ову изведеницу бележили смо са *џ* —, али од другог информатора — *шендомџрац* му е бџл тџтко БП;
- a* + *в* *Владџсов*, *Дуџнов*, *Мирџсова* Б, *обовџа* Б, БП, да *обовџиши* твојџ БП, *одовџе* Б, БП — што би могло бити и према *овџе*, *џовџи*, *џовџџак* Б, БП, *џовџан* Б, БП. Од једне старице у БП чули смо — муџ ми се звџл *Овџам*.

61. Као деформацију у страним речима бележимо у оба говора: *виџониџе* БП, *виџониџе* Б, *миџрољџез* Б, БП, *миџрољџеско* одџлење БП, бџл је *миџрољџезац* БП.

¹⁶ И РЈА поред *grablje* доноси: *grebulja*, преузето од Stulića“.

62. Још неки случајеви супституције *a* вокалима *e* и *o*, који излазе из наше претходне класификације:

а) *Бóіден* Б, БП, *Бо́іденица* БП, *Божíдер*, *деру́је* снашка БП, *добро́ ме бóг дерува́л* Б, *шека́* Б, БП, а затим и у страним речима: *а́йера́йи*, *а́йера́ица*, *јéкишер*, *йе́йлицан* — у оба говора;

б) у једном се случају ова супституција везала за посебну категорију речи, можда и према нем. оригиналу: *кай́асíтер*, *маши́нисíтер*, *милицио́нер*, *мини́сíтер*;

в) *ма́рјош*, *чо́ркају се* волюви Б (чаркају се);

г) *Живóрод*, *Милóрод*.

Примери из б, в, г налазе се у оба говора.

63. Наша бележења измене вокала под утицајем лабијала слажу се с Белићевим кад имамо позицију вокал + лабијал, али се не подударaju када се прати однос лабијал + вокал.

Белић даје:

в + а из(в)ораше (3, 25)

превораше (3, 25)

б + а боба (3, 26)

п + а позаре (3, 27)

м + а могоаре (3, 27)

домаћин (3, 27)

а ми смо чули:

изварáше те БП, че те *изва́рају* Б

йреварáше се Б, БП

ба́ба Б, БП

йазáре Б, голém *йазáр* напраише Б,

гледај ко це *йазáриш* БП

ма́йáре, *ма́йáрци* БП

домаћíн, *домаћíница* Б, БП, *домаћíнска* кућа БП, *домаћíнска* свáдба Б

Сви Белићеви примери су из околине говора Б, где је ова промена иначе јаче изражена.

64. Ова неслагања, као и неслагања у примерима са вокалима *e*, *o* у суседству лабијала, имају начелни карактер и зато их овде истичемо. Можда је ту процес измена, за који Белић каже да је „тек у зачетку” (3, 17), застао па се правац који је Белић уочио напушта, или се пак томе супротставља други процес обрнутог смера — отварање артикулације под дејством акцента (в. и т. 54—56). Сви примери које смо наспрот Белићевих навели садрже секвенцу лабијал + вокал у неакцентованом слогу, што омогућава остварење тенденције супротне тенденцији затварања, сужавања артикулације (како лабијали иначе утичу).

65. У начелу иста неслагања у односу на стање које Белић даје имамо и са секвенцама *л*, *р*, *н*, *к*, *й* + *а* — где такође налазимо измене које Белић региструје:

измене које Белић региструје:

л + а глова, до глове (3, 27)

р + а стра^чшљив (3, 28)

сарони (2, 28)

н + а маностир (3, 28)

к + а котран (3, 29)

г + а погоцали (3, 29)

сада:

йлавá Б, спрема *йлавé* Б, БП

сйрашíљив Б, БП

са^ррани́мо га Б

на *манасйíрско* БП

кай́ран, *кай́раница*, *кай́ранци́ја* Б, БП

йо́йаца́ли се Б, *йо́йаћа́ли* смо пла́ц БП.

Вокал Е

66. Избрисан је осећај за употребу *e* место *o* после палатала. И ова одлика наших говора шира је од њихове околине:

врућо Б, БП, *јорњосѣлци* Б, *дољњосѣлци* БП, *Додошов дѣл* Б *Милошов* камијон Б, *Књаџоваџ* БП, *крњо* Б, БП, *млазови*, Б, БП, *мразови* Б, БП, *носџви* Б, *ојњџви* Б, БП, *шрѣћо*, *шрѣћојџзиваџ* БП.

66 а. Пред лабијалима *й*, *б*, *м* вокал *e* замењује се вокалом *o* у речима: *чојџшка* се (кокошка) Б, *шобџј* Б, које у БП гласи *шебџј*; док Белићев пример баром забележен на земљишту тимочких говора ми нисмо чули, већ *ба'рам* у оба говора.

67. Уместо вокала *e* налазимо вокал *и* у неким речима страног порекла, углавном као њихову деформацију (често асимилационог или дисимилационог карактера). Иако то није појава коју треба везивати за утицај консонаната, чему је овде место, ми их ипак наводимо јер употпуњују, на неки начин, слику супституције вокала у говорима Б и БП:

биџџон, че да *биџџонирџју* плџчу Б, *йџјомеџар* Б, постаља *маникџнка* БП, *йрџвисор* Б, *џимџниџ* Б, џаџ од *џимџниџ* БП, овој детџ че бџде бџљ *шџи-кулџниџ* од џџг Б; а затим и речи код којих би се *ис-* од *екс-* могло схватити као аналогија према *из-*: *исџидирџли* га БП, ошлџ детџ на *исџурџиџу* БП, *исџлодирџала* бџнџа Б.

Вокал О

68. А. Белић наводи да лабијали утичу и на вокал *o* тако да се он претвара у *y* (3, 17). За говор Б даје пример *йувџда* (3, 26), али ми смо у оба говора ту реч чули као *јовџда*, пуштџ *јовџду* на паџшу, напџј *јовџду* па врџј.

Белићев пример *јо'мила* ми смо забележили са супротном тенденцијом — са отварањем артикулације у неакцентованом слогу: *јамџла*, *јамџлка*, *наџа'милили* се, и то у оба говора.

За позицију *й+o* имамо: *йузџџр* Б, сџв се *наџузџџрил* Б, истџга'л се ко кџче на *йузџџр* БП, тџ е трава *йузџџрџлива*, она џма онџ . . . *йузџџрку* БП.

69. Вокал *o* пред *p*, *л*, *н*, *њ*

o+p *дирџкџйур* БП, *дџкџйур* Б, БП;

o+l Белић наводи: *јо'лем*, *о'лаџала* (3, 28), а ми нисмо чули другачије него *јолџм*, *колџџ*, *олаџала* у оба говора;

o+n *унџсџосџбен* Б, *унџсџосџбил* се БП, *армуџника*, *армуџникџш* Б, БП;

o+њ *шифунџџр* Б, БП.

69 а. Блиски овима су примери: *кџе* (< куј је) дошџл Б, *куџа* џма Б, *куџа* си видџл Б, БП — какви се јављају у оба говора, и: дојџдџ *куд* нас — како се често чује, али само у БП.

Остали случајеви

70. Изван ових процеса (измена вокала под утицајем акцента и консонаната, као и деформације у страним речима), има неколико примера чији се фонетски ликови разликују од књижевних, а представљају словенске архазме: *орéј* — у Б, у БП је *орá*, затим *сируйика* — у оба говора.

Ујрошћавање вокалских група

а) Регресивна асимилација

71. Број вокалских секвенци и број примера са секвенцама у којима је ова асимилација извршена врло је ограничен.

ao > *o* у радном придеву *рекó*, *дошó*, само у говору БП. Појава узрокована споља и тек у настајању (в. и т. 52). Изван ове категорије забележили смо, такође изузетне примере: *собраћај*, адаптација књижевног: *саобраћај*, и *јóсо*, у оба говора — свакако из говорне верзије књижевног језика;

eo > *o* само у властитим именима страног порекла *Тóдор*, *Тодóсија*, *Тóвил*, *Тóвилка*, у оба говора, али и шире од њих;

oa > *a* *резервáр* Б, БП;

б) прогресивна асимилација

72. И ова је појава у врло ограниченом броју случајева:

ao > *a* *Влáва* Б, село које се чује и као: *Влáова*, а адм. води: Влахово; туј кривина немож¹⁷ се аутобус *закрéне* Б;

ai > *и* *дим* (да идем), *дýмо* (да идемо), *ајдýмо* (ајд димо);
в) сажимање вокала

aa > *a* једино у речима где је удвајање, а затим сажимање с продужетком трајања *a* везано за губитак *x*: *снаа* > *сна̄*, *саат* < *са̄ӣ*.

Оба *a* задржавају се, а друго је под акцентом, у речи: *маáло*. То је справа, врста преслице на којој се од кудеље преде *ма̄ње* (груба потка за израду поњава).

73. Сажимања има и у називу неких села и њихових становника из подручја којем БП припада: *орéвац* (Ореховац или Оре-ј-евац, будући да је и овде позната реч *орéј*), *Орéвчанин*, *Орéвчањин*; *Ма̄и́евац* (Мате-ј-евац, Матејевац је иначе адм. назив два села), *Ма̄и́евци* — Гóрњи и Дóљњи, *Ма̄и́евчањин*.

¹⁷ РЈА даје супротно: „По istočnome говору glasi láne“.

Елизије вокала

74. У говорима Б и БП елизија има, али нису тако честе као у неким другим говорима (47, 156—160):

ајд-овам Б, *аји-ус* поток Б, *аји-уз* њег БП, ми ће *димо* да упишемо дете у школу БП, можда ће *дидемо* и ми БП, *дако* су га уапсили Б, *дако* ти је платио БП, *дако* брѣ, иди Б, *нећ-иде* на косидбу, ће остати да чека штројача БП, *нуме* се брани Б, *нумем* да пишем Б, она *нуме* да *изече* тканице БП, ја *цидем* (ћу си идем > ħ-си идем > ħз-идем > цидем), а ви, *оцидеиће* и ви БП, ми *ци* купимо сами Б, ја ћу *сидем* БП, *оц-узнеи* прасе Б, она *ц-одава* БП, чу *и-убијем* Б.

Нисмо забележили елизије типа д-изда, д-убије; да с-ожени, де с уватио — каквих има доста у суседним говорима (47, 158; 25, 47).

Редуције вокала

а) афереза

75. Вокал а: јутре *дидемо* у *баланију* Б, дошл Сти *Ранђел* Б, то е *двокаи* Б, БП, *Лександрија* Б, башта му је *Танас* Б, она је права *лајача*, сзмо нешто лапарá Б.

Вокал е: *леџрика*, *леџричан* шпорат Б, БП, *иће* ти га Миле БП, турил *иалейће* Б, БП.

Вокал и: *некција* Б, примал *некције* БП, за тој су добри ексери *и-ијанци* Б.

Вокал у: тури ногу у *сенђију* Б, тој се зове *зенија*, али ми га зовемо *сањнија* БП, ће те *иroyасиши* БП, немóј ме *иroyасиши* БП.

б) синкопа

76. Вокал а: *ваљда* је тој добро Б, *ваљда* ја знам БП, дошл је, *ваљда* се не забайл Б.

Вокал и: у нашим говорима количинске заменице и прилози увек су без и: *овблоко*, *ишблоко*, *онолко*; *колкб*, *неколкб*; *овблћи* Б, *овблки* БП, *ишблће* Б, *ишблке* жеге БП, *оноблћи* је бил качко детено Б. У 2пл имп. неких глагола имамо: *бешите*, *дришите*, *ајите* < ајдете > ајдте > *ајите*. Број четири обичнији је у оба говора с ликом: *чеџри*.

в) айкопа

77. Неки везници губе и на крају:

али

— била би га, *ал* не мог да га стигнем Б, — ми ицемо, идемо, *ал* ђавола, нема ђуприја!, — чу да чекам, *ал* ако те нема, идем Б, — ја сэм му поручила, *ал* га нема;

или

— ка^а држиш коску, *ил* глоци, *ил* дај другому Б, — *ил* има *ил* нема, другачко не мож да е БП;

ели

везник са истим значењем као *или*: *ел* је ешка, *јел* бела пелешка (нар. песма), — ће ли сврнемо код нас, *ел* да идемо БП, — да л че донесе она, *ел* да купим овам Б;

ли

и ова речца често је без *и*: — да *л* да купим овој Б, — толко *л* си донела Б, узе *л* га БП, — ка кво *л* ће да буде време БП.

Одречна речца нити такође има облик без *и* — *ниий*: — *ниий* овам, *ниий* онам Б, — *ниий* је да га косиш, ни да га не косиш БП, — мада је у таквим приликама обичнија употреба облика *ни*.

78. У 2сг императива, код неких глагола, финално *и* елиминира се. Број таквих глагола није велик, али је појава занимљива: — *донес* ми тој дрво Б, — *диксе*, нано, да ми седне жена (нар. изрека), — *извад* мзлко туршију БП, — *обри се* БП, — *врн се* БП, — *набѣр* траву за свиње Б.

Код оваквих и сличних примера у левачком говору Р. Симић сумња у фонетске разлоге елиминисања финалног *и*, истичући да их ипак наводи „... јер и ту долази до ограничења у дистрибуцији вокала *-и-*, а не што бисмо сматрали да су узроци томе ограничењу чисто фонетске природе” (47, 164). Пропуштање *и* у изговору облика императива сматра факултативном појавом.

Чини нам се да, кад је реч о императиву, психолошки разлози вуку скраћивању облика који значе наредбу (45, 14—15). Уплитање ових разлога у тумачење фонетских појава свакако нема много оправдања, али зар је могуће баш све језичке категорије одвојити од њихове конкретне реализације у говору!

Што се тиче лика нашег примера *диксе*, до њега се могло доћи и овим путем: *дйѣни*, а затим *дйѣн* — када оваква финална група више не може опстати но се даље упрошћава елиминисањем *н*; дакле: дигн < диг, а затим асимилација по звучности на споју две речи: диг + се. Тако ће бити и у: *дикѣ се*. Иначе — *дйѣни ја*, *йодйѣни* тој.

79. Појаву елиминације финалног *и* (у некој комбинацији са сажимањем) налазимо у секвенцама *-ави*, *-уви*, где најпре долази до елиминације сонанта *в*, а затим сажимања: *осѣави* < *осѣаи* < *осѣа*! као и у примеру *сѣви* < *суи* < *су*! (један се хидроним у Б зове *Сѣј кладанац*, врело које током године пресушује).

80. Вокал *е* у 3сг през. глагола може отпади: — не *мѣж* да буде ка^ако ти бѣнеш Б, — овај облик толико је очврсно, готово се обезличио, да је постао адекватан и облика неких других лица: — не *мѣж* ни^ако да потрѣвиш Б, *мѣж* ли она^а тој да положѣ јутре БП, *мѣж* да дојду ако рекну Б, — не *мѣж* се наеду БП, — кол^ако ли *мѣж* да буде са^ати БП, — *мѣж* ли да крѣнемо Б.

81. Вокал у. Код једне групе именица женског рода, са суфиксом *-ина*, губи се у номинативу и акузативу сингулара финални вокал, што се — по Белићевом мишљењу (3, 305) — може објаснити редукцијом крајњег вокала. Такве су именице: — пасли смо *у рудин* краве Б, — отиша^л *у њланин* БП, — не риљај то^лко *у длбин* Б, — срѣтли се на *њоловин* пут Б, — поделили по *њоловин* БП, снег се *у њланин* белије Б, склони^л се *у сушин* БП.

Додали бисмо да је појава елиминације у примерима са у везана за преношење акцента на ту проклитику, односно да се именице о којима је реч, у конструкцији с предлогом, приближавају адвербијалној функцији, те је тешко прихватити да ове појаве има „и у номинативу”.

Поред именица на *-ина* забележили смо и: он *узе камен*, па *у њлав*, *у њлав* ... *сү ју ўби* (змију) Б.

„Покрећни вокали”

82. Факултативна употреба вокала на крају речи позната је и говорима Б и БП.

а) облици неких падежа сингулара личних заменица обичнији су без вокала на крају:

Г — од *мѣн* до *њѣб* два дѣна ода Б, сѣдла бѣше уз *њѣб* БП, *њѣб* те нема на збор БП, код *њѣб* никој не дооди БП, ако дојде код теб, ка^жи му да се одма врне Б, од *њѣи* смо купи^ли сѣно Б, пѣма од *њѣи* никаква вајда БП;

Д — ја *њѣб* ја^ре, ти *мѣн* па^ре Б, *мѣн* ће ти да при^чаш Б, *мѣн* узимају на кривину, да проши^ре пут Б, *њѣб* добро платише БП, ми смо *њѣб* дали^л ко^лко смо мо^гли, а ти *њѣму* учини^л Б, ни *њѣм* се то не сви^ђа БП;

А — обали се на *мѣн* цел^л ли^сник Б, за *њѣб* ми му^ка, а за *њѣи* ме б^ѣш бри^га БП, до пла^дне м^рзи на сам *сѣб*, а од пла^дне на цел^л свѣт Б, *њѣи* не ви^цѣвам чѣсто Б, *њѣи* ће сигурно да узну у алти^ѣрију, БП, ми смо од *њѣи* чека^ли да ни спо^могне Б, с њѣга кад идеш, нем^ој се бо^јиш ништа БП, нема *њѣи* ко^ј да по^учи БП.

б) неки прилози имају облике без финалног вокала, и такви облици чешћи су од оних пуних: има *јѣр* Богослов БП, — у Б овај прилог увек има облик *јѣре*; *дѣл*, по лива^ду БП, дојдоше си *зѣ видел* Б, иди *зѣ видел* а не да лута^ш по та^внину БП, *кам* то^ј ова^м Б, *кам* га Мило^род Б, *кам* сте ви ман^гупи БП, он те^ра *на дебел* Б, *күд* по^јде, *њѣм* си иде БП, *ова^м* код нас Б, *она^м* на Раскр^сје БП, *одовүд*, *одонүд* па код Зари^ју БП, *ошүд* *ошкам* Калотину Б, сѣно па *озѣр* лѣмези Б, *оздѣл* се прѣстре нешто БП, свѣ *узбрд* до Бари^цу Б, м^лого је наше мѣсто *низбрд*, па свѣ вр^ворица Б, кад идеш *нанизбрд*, осѣ^шаш у колѣна БП.

КОНСОНАНТИ

Судбина *ѣ* ласа *х*

83. У говорима Б и БП *х* се не чује. У једним се позицијама губи без трага, док у другим окружењима оставља заменике. У хијату се успоставља *ј*, *в*, а врло изузетно супституише се са *к*.

Иако су закључци из претходног става јасни, и важе за далеко шире подручје, ми ћемо покушати извести систематизацију материјала ради потврде.

На почетку речи $x > \emptyset$:

ајдѹк, *ајка* Б, — *алка*, *арач*, *вајка* (мера за дужину, колико се шаком обухвати), *алина*, *леб*, *иша^р*, *рана* — сточна храна, *рка* — хрче, рт, *ука* — хукће, *шеше* хтеде.

Изузетак је турц. ахар, хар (56, 74) која у говору Б гласи: *ј^ер*.

У средини речи

У медијалној позицији, у зависности од окружења, *х* се губи или оставља заменике. Прегледаћемо примере са интервокалном позицијом *х*. Будући да се овде наши говори потпуно слажу, и да смо примере забележене у једном говору проверавали у другом, нећемо наводити изворе, сем кад је то од интереса.

$и+x+и$	—
$е+x+и$	<i>л^еица</i> (БП), <i>сѣреца</i> , <i>маћеин</i> ,
$а+x+и$	<i>наија</i> , <i>сиаија</i> , <i>Влаињин</i> (БП), <i>Влаињин</i> (Б),
$о+x+и$	—
$у+x+и$	<i>кујиња</i> Б, <i>суви</i> , <i>ѣлви</i> ,
$и+x+е$	<i>ијије</i> воде
$е+x+е$	<i>др^еје</i> , <i>сѣреје</i> , <i>л^еј^е</i>
$а+x+е$	<i>снај^е</i> Б, <i>сна^е</i> БП
$о+x+е$	<i>ѣл^оје</i> Б, <i>с^оје</i> Б, <i>с^ое</i> БП, <i>ч^ое</i> Б, <i>ч^оено одело</i> БП
$у+x+е$	<i>бује</i> , <i>мује</i> , <i>суве</i> , <i>ѣлуве</i> ,

и+x+a	њија се, њија ^м , њија Б, едва дија Б, надијало га нешто Б,
е+x+a	лэ'ја, дрэ'ја, сирэ'ја,
а+x+a	сна (< снаха), маало Б,
о+x+a	сова Б, расова Б, расовача БП, чова Б,
у+x+a	бува, мува, мувар БП, кувар, кува БП, љува, љување Б, љувало, љувал, дува,
и+x+о	вешар њијо дува БП, њио време БП, Тијовац, Тијовица Б,
е+x+о	ирејоша и иреоша Б, мејови Б, меови БП, ирејови Б, иреови БП, смеови БП, смејовиш Б,
а+x+о	набче Б, сирабша, сираови, њлаовиш БП, снао,
о+x+о	на њбоду Б, њоодэк Б, не дооди ми, имп., не дбди, през.
у+x+о	јуво, њлуво, мувосерина, бвосерина, љуови,
и+x+у	—
е+x+у	лэ'ју, мејур Б, сирэју, дрэју, меуна и мејуна Б — махуна, мејуње Б,
а+x+у	мауна БП, чаура, љауља, имам снау Б, довела сем снау БП,
о+x+у	чбу, чули смо од неких људи и: чоју, расову, сову,
у+x+у	мур (56, 470), муву, буву.
э+x+э	усэл

Табеларни преглед елиминације и супституције фонеме *x* у интервокалном положају, према нашим примерима из говора Б и БП, изгледа овако:

	И	Е	А	О	У ¹⁸
И	—	ј	ј	ј	—
Е	ј	ј	ј	ј	ј
А	ј	ј	ø	ø	ø
О	—	ј	в	ø	в
У	ј	ј	в	в	в

Закључак. У интервокалном положају, у вези са вокалима *e*, *и* уместо *x* увек је *j*, а у положају између вокала *a*, *o*, *у* увек је *v*, ако није *ø*.
О супституцији *x* > *k* види ниже.

У једном примеру секв. *у+x+* и долази до сажимања вокала после хијата успостављеног елиминацијом *x*: Суј_кладанац, хидроним, *сухи* > *суи* > *су^и*.

83. а. Консонант *x* губи се и из група *xv*, *xл*, *xн*: — почело да *ваиша* Б, одојче, — Тома *уваиш* лисицу Б, — ка'ко е се смела *наваиш* БП; — гури шерпу на битон да се боље *олади* Б, — *иреладил* се БП; — ма'лко да оче да *ирелад* Б, — *ода'ни* мало БП, ка'ко си *јзда'ну* Б, — *иреда'ни* ма'лко па копај Б.

¹⁸ Легенда: ИЕАОУ у вертикалном поретку имају иницијалну позицију у секвенци, а у хоризонталном финалну позицију у секвенци ВХВ — вокал-*x*-вокал-. Подаци у табели: ø знак елиминације, — одсуство податка. Остали графемски означавају заменске фонеме *x* у говорима Б и БП.

83. б. *К* као супституент фонеме *х* јавља се у више речи, у различитом окружењу:

- а) *кóдник* Б, БП, *крана* Б — људска храна за разлику од сточне хране (*рана*)
- б) *йарóћија* Б, *йарóкија*, како је у БП, *йрикои*, *Тикóмир*,
- в) *за^ода^нул* и *за^ода^кнул*, *за^диса*, кад што добије *за^дак*,
- г) *зак^иев*, *зак^иевáл*, поднели смо *зак^иев* за кућу БП;
- д) *ваздук*, *дук*, . . . и светóга *дука* Б, БП.

Већ само значење већине ових речи говори да оне нису настале у народном говору.

Имена *Крсíа*, *Крсíóмир*, *Крсíивој*, која су честа у оба говора, не морају бити пример алтернације *х/к*, већ су могла бити образована и према именици *крси*.

Име Михаило у Б има ликове *Микајло* (ово се чује и у БП где смо чули и *Мијајло*), *Микајл*, а један Михајло зове се и *Мијајко*. Крштени Живојин Михајловић у говору Б је *Живоин Микајлов*.

Крај речи

- ех* > *еј* *йреј*, *меј*, *ореј* и *оре*, *смеј*,
- ах* > *ав* *йра*, *йра*, *сира*, *ора* БП,
- ух* > *ув* *кожу^вче*, упор. и: *кожу^иче* (Б), *кожу^сче* (БП), затим: *кожу^иви* и *кожу^си*, *йув* (пуови). *В* у финалном положају можда је из зависних падежа — *кожу(в)а*.¹⁹

84. Свему материјалу према којем се сагледава судбина *х* у говорима Б и БП ваља додати и облике врло живог аориста, који се у стандардном и 1сг завршава фонемом *х*, као и облике имперфекта, јер се у њима *х* такође губи. Уколико акценат у таквим примерима пада на вокал пред тим крајњим *х* које се губи, а ако је акценат на неком другом слогу, то се дуљење не осећа: *ов^р*, *ош^р*, *имá* нека^ккво по Сврљиг, а оно све за творено Б, ја си се *наш^и* из влашицу ту Б, в. и т. 144.

У узвицима смо забележили *х* у примерима: — *охó*, за^р та^кој Б, — *ихуу!* — узвик при љуљању БП.

На основу стања датог у прегледу може се закључити да глас *х* не постоји у фонолошком систему говора Б и БП. Наша анализа слаже се са стањем које Белић има у *Дијалектима*, а иста му је судбина и у широј околини наших говора (25, 60; 39, 266; 47, 119).

Глас *ј*

85. И у говору Б и у говору БП показује се нестабилност у реализацији фонеме *ј*. Нестабилност је условљена околностима дистрибуције и артикулационом природом самог *ј*. Уз елиминацију и фонетске варијације постоји и успостављање секундарног *ј* тамо где му по пореклу није место.

¹⁹ Белићев пример за *ох* > *оџ*) — *мейо* ми писмо чули.

а) *J* на почетку речи:

j+*a*, *o*, *y* — чува се:

јабука, *јајме*, *јао*, *Јанко*, *јаџац*, *јасен*, *јајка*; *Јован*, *Јовица*, *јом*,
јошине, *Јорда*; *јунзи*, *јунак*, *јурија*, *јуџе*, *јучер*;

j+*e* — нестабилно:

једва и *едва*, *јечам*, *јесџак*, *јел*, *јем* Б, *јеђ* БП, *једем*, *Јерошња* Б,
Јевица, *Евица* и *Јевица*, *један* и *један*, *јединајес* Б,

j+*u* — као протетска појава:

да *ји* видим Б, да *чим* дадем Б.

б) а медијалној позицији

u+*j*+*u* *чиј*, *Илиин* Б, *кушњица*, *попадџин*, *змишња*.

Ови примери траже и објашњење. Наш је утисак да између два *u* која бележимо у овим речима, има неког танког *j*, али је оно недовољно изражено. То је звук који прво *u* одваја од другог. Да су то два слична елемента, а не један јединствен (као можда дуто *u*<*u*), показује акценат који пада само на један део тога *u(j)u* — комплекса.

e+*j*+*u* *вџа* Б, БП, *џиријина* Б, *џиријина* БП,

a+*j*+*u* *каш* Б, БП, *Влашња* БП, *Крајина* и *Краина* Б, БП, *Бајина*
њива Б,

o+*j*+*u* *боще*, *Воин* Б, *Власта Воинов син* Б, *узноил се* Б, БП, *џошројмо*
се БП, *сви се изџили* БП,

y+*j*+*u* *сџруи* вода Б, *зџи* ми у *џи* Б, *Грушца* Б, *једна мзлецка бушца*
БП,

u+*j*+*e* *змије* Б, БП, *мије се* Б, БП, *џије* Б, БП, *он је обрукал две вами-*
лије БП,

e+*j*+*e* *џреје се* Б, *џрејемо се* зими БП, *смеје се* Б, БП,

a+*j*+*e* *баје*, Б, *треба да му се џребаје од глади* БП, *ако знаје*, *нек покаже*
БП, *нема од бостан никаква наема* Б, *веселје ће џраје до са-*
њало БП,

o+*j*+*e* *моје дете* Б, *мојм баште* Б, *моје свиње там не улазе* БП, *џоједини*
имају некога искућу у службу Б, *џојдоше ме* БП,

y+*j*+*e* *бује* Б, БП, *мује* Б, БП, *командује* Б, *савџује* БП, *џисује* ли војник
БП, *џљује* Б, БП, *џсује* Б, *џцује* БП, *ако џуем нешто ложе, дршце*
БП,

u+*j*+*a* *бичкија* БП, *бичија* Б, *вунја* Б, *дечурлија* Б, БП, *ђурунија*
Б, *јарџија* Б, *момчедија* Б, БП, *мисџија* Б, БП, *сачек ме да*
обрџам Б, *сирија* Б, БП, *џесџија* Б, *џеџија* БП, *увијамо венци*
БП, *чивија* Б, БП,

e+*j*+*a* *џрејање* Б, БП, *смејање* Б, БП, *џејање* Б, БП,

a+*j*+*a* *бајање*, *доџрајало*, *Сџанаја*, *кајаси*, *било је маја месеца* БП,

- o+j+a *која, моја, твоја, своја, шовáа Б, њовáа Б, шoјáа БП, њoјáа БП, њбвас Б, њбјас БП,*
 y+j+a *уја^рми га Б, ујашii БП, ујám Б, iуја БП,*
 и+j+o *иријо, Всг,*
 e+j+o *змéјовиш Б,*
 a+j+o *шáјом, мајóр, крајови БП, снаó БП, снајо Б,*
 o+j+o *Вóјо, Сóјо, Милојо,*
 y+j+o *Мујо, Пујо,*
 и+j+y *ирију, рећију Б, ра^кију БП, шиијун БП,*
 e+j+y *смеју се, иреју се, веју жито БП,*
 a+j+y *бирају, знају, имају, шерају, шрају,*
 o+j+y *моју, доју, њојурине ни БП, њојурина,*
 y+j+y *радују се, не чују ни, ширјују, шрјују се, кујују.*

Изузимајући успостављање *в* у хијату (*њовáа, шовáа*) и успостављање секундарног *ј* (*камион*), остали случајеви одржања или елиминације *ј* у различитим вокалским окружењима могли би се представити оваквом табелом:

Ј	И	Е	А	О	У
И	—	±	+	+	+
Е	—	±	+	±	+
А	±	±	+	+	+
О	—	±	+	+	+
У	—	±	+	+	+

86. Како се из табеле, и из примера, дакако, види, најнестабилнија је артикулација *ј* када се нађе у интервокалном положају ако иза њега долазе вокали предњег реда: *и, е*. Овде бисмо истакли још нека запажања:

а) иако је то тешко са сигурношћу рећи, на процес елиминације *ј* свакако има утицаја и акценат — лакше се губи *ј* ако је акценат на вокалу иза њега, или још даље: *смеé се, дваесiiну, њоедини, иреоiiá;*

б) процеси нестабилности попримају карактер система, одржава се извесна правилност у елиминацији (в. табелу), и

в) већа одступања су у говору БП. Можда се тиме овај говор више приближава себи западним говорима у којима је *ј* још нестабилније артикулације (25, 56—60; 39, 268—271; 47, 84—108).

87. У позицији С-Ј-V₁ (консонант-ј-вокал предњег реда):

а) са *ј*: *изједно Б, кóзји БП, ирозјéнце Б;*

б) без *ј*: *ббжи, бвчи, лисичи, сврачи; изедém, изуиру, изéлица*. Овакви облици могли би бити и примарни.

88. У позицији V-J-K *j* се одржава: *бајбук, јајба, вајда, јајде, ајде, најдено, јојзе* БП, *јројзе* БП, *најлуд, кајла, Бојко, девојка* БП, *сиаројка* БП, *мајмун, кајмак, њојно, војно* (реч која се сада чује само у нар. песмама), *бојно поље, крајњи, најуре, војска, јујче, својиа, најрано, девојћа* Б, *сиаројћа* Б, *брајћа*.

89. На крају речи

а) *j* се редовно елиминише ако је пред њим вокал *и*: *оми се, њи, њокри се, уби га*, 2сг имп., *њољи му*;

б) *j* се задржава ако је пред њим који други вокал: *број, којај, њерај, имај, знај, сјај, немој, самуј, не мањуј ме, смеј се, ојреј се, смеј, јреј, њо-милеј, њејролеј*.

Стање из т. 87—89 истоветно је у оба говора.

90. У позицији *и+j+суласник j* се губи: *авлиски* БП, *авлиски* Б, *комишиски* БП, *комишиски* Б, — у целој категорији оваквих речи, затим у имп. *омише се, њољисе му* Б, БП, као и у речима *кушиска, њејиска, њесиска* БП, али не пре него што је извршен утицај *j* на измену *к* иза себе у *ћ* (в. и т. 117), у говору Б где имамо: *кушисћа, њејисћа, њесисћа*.

Фонема ф

91. Ова фонема у говорима Б и БП, код старијих људи редовно се супституише са *в*: *вабрика, варба, валá* (хвалисање, *валба*), *кова, Сиван, Вилии, квер, кава, кавана, кавенија, седев, Седевка, вишек, вишеклија, сбра, овијер, рав, њев, везак* (фесић), *венер, врајла, валника, валичан, чивји, севие*.

92. Са прихватањем нових појмова, нарочито назива апарата за домаћинство, прихватају се и њихови фонетски ликови. Имали смо прилике да у оба говора запазимо различито поступање при изговору:

а) код старијих људи и онда кад нису свесни чињенице да се њихов говор прати и бележи: *воијеља, вријсидер, ливји*;

б) код млађих, и онда када је присутно сазнање о регистровању говора: *фоијеља, фријсидер, лифји*.

93. Група *хв* која се иначе у нашим говорима своди на *в* (*вала ти, уваиило* детено жабу), понекад се супституише и са *ф*: *фа́ла, фа́ла* богу /*фа́ла* јединому (нар. песма), *фа́лкалица* — у жаргону: *распусна цура*.

94. *Ф* се чује и у неким речима оноματοпејског порекла: *фућ, фућну, фијук, фију!*

95. Реч *њасуљ*, настала некад према лат. *phaseolus*, има у говору Б облике са *в*: *васуљ, васуљица* — ситан пасуљ, *васуљисше* — стручје пасуља, у БП *њасуљисше* и *њасуљовина*; друго је чешће.

96. Због одсуства говорне навике с употребом *ф*, долази до његовог успостављања тамо где га иначе нема: *фиљушка*, ретко, али смо га чули у оба говора.

Сем тачке 95 говори Б и БП у погледу употребе фонеме *ф* потпуно се слажу.

Африкаита s

97. Говори Б и БП знају за африкату s, познату иначе и другим говорима нашег језика (3, 200—205; 49, 379—380; 25, 64—65; 39, 272; 47, 119), па и у допунској дистрибуцији у књижевном језику.

98. з > s:

síd, *sudár*, једна бања *úosádu* Дебар Б, *sádњи*, *sádњеџа* БП, *sádњица* Б, *sádaњ* Б, *osíдали* смо, *sudák*, *saњђија* Б, *nájsad* Б, *сурлице* Б, фиг. опружене голе ноге, *зукá*, трава зуква БП, *сунсáра* Б, немој да *oséбнеш* Б, *oséбла* му нога па га жига БП, *oséба^л* БП, *úénsија* БП, нема^м кад да се *osрнем* Б, *úrosúка^л* му глас Б, *sadná* (топоним у БП).

99. зв > св

свер Б, *свэрка* БП, *свездá* Б, БП, *свóнче* Б, *свóна* Б, *свонáра* БП, *сванáрка* — овца која носи звоно Б, немој да се *свэриш* Б — плашиш, *осверíл*, *се* Б, *свечí* Б, *свэчка* БП, у речи *свири* према гвири, као и *свíрка* Б рупица просев кроз који се *свíри* (гвири).

100. дз > s

osád Б, *úósem* Б, *úosрíта* и *úodsрíта* ме БП, *náсорник* Б, не *насíрај* по мáчку Б, *насрíта* БП, *насрну́л* БП,

бз < *бс*

obsíра се, *obsрну́л се* Б, без *óбсира* БП, *óбсир* БП, све иде и *obsíра се* Б, *osрíта* и *obsрíта се* Б.

Нема речи *бсóва*, већ је уместо ње у Б — *бáз*, а у БП *бáз* или *ба^зóвина*. У неким суседним селима чули смо *ба^зóвка*.

101. Африката s чује се и у речима где се може наћи каква ономотолејска веза: *sésam*, прибијам Б, *sásну* ме у грбину Б, *сврца* Б, *сврца* поледица кад одскаче с чврстог тла, *sásну* нешто БП — звекну нешто, *síија* (БП), одскаче, — *сија* бува или дете које поскакује, *сијáрци*, *сврчка* Б, *сунсáра* БП, буба зунзара, *сáнђа* Б, звецка.²⁰

Понекад је везу тешко наћи: *sinsov*; бíл сáм глáда^н, па се *nasá^{сá}* БП, двóја кола *izsáдњена* с дрва Б — препуњена. *Izsáдњено* је иначе све препуњено, па би се могло довести у везу с *дном*, јер је *izsáдњено* и свако буре коме је дно избијено.

102. У речи *субрí* — где је адекват s нејесан. У Б она гласи овако а значи: стајати непотребно изложен чему, сунцу, невремену; — немој да *субрíш* на снега^т! И Белић каже да је „можда туђе^г порекла” (3, 230).

Туђе су свакако, а и честој употреби и речи *свиш*, турц., *zasivдóсало се* (лула, оцак); *kánsa*, за коју Белић наводи објашњење: ђаво. И ми смо у БП чули исто објашњење, а у Б да то значи неку несрећу (тера га *kánsa*).

²⁰ Код Маринка Станојевића *сњка свона* (50, 181).

Особености неких консонантских група

103. Консонантска група *сѣр* сачувана је у примерима:

бсѣро неко време Б, *осѣрило* за косу треба да је крупно, а за нож сѣтно Б, тој *бсѣро*, це порежеш Б, отишли да *ласѣре* шуму БП, *осѣрежѣл се* Б — ухватио га страх; *сѣруи́д* БП — сточарско станиште, *сѣруи́ач* БП, *ѣосѣрои́ше* ни БП; *Сѣру́жина*, топиним.

али: *оши́рило* БП, *ола́ши́рен* Б, БП, *уши́ро́жен*, *иши́ројач* Б.

104. Група *чр* дала је *цр*:

црв, *црѣје* Б, *црвен* — део стабла у некојих дрвета. *Црвен* је средишњи, најквалитетнији део стабла и од њега се израђује намештај или бурад. У говору Б налазимо облик *црѣшња*, док се у говору БП, поред овог лика, много више чује *шрѣшња*. *Црни лук* се чешће зове *црѣни лук*. У БП постоји топиним *Црѣвоваџи*.

105. Група *сл* живи у оба говора:

слива, *слива́к*, *слива́р* — поломљено стабло шљиве, *сливица*, *сливовица*. Село Шљивовик у народу је обичније као *Сли́вовик*, а његови становници: *Сливовча́нин*, *Сливовча́нка* и *Сливовча́њи*.

106. Група *шл*, *дл* постоји у више речи, било у основи, било у неком изведеном облику: — *ѣадла* ћиша Б, *ѣадла* се Стамена БП, *сѣадле* му панталоне Б, *сѣадле* цене БП; — *сѣдла* на камен и заспала Б, сѣг они *сѣдли* на имање БП; — *срѣйли* се добро Б, *срѣйла* га лимузина па се сударили БП, што те не *срѣйло*, нече да те стигне Б, нар. пословица. Другачијег је постања група *дл* у речима: *мрдла*, *мрдло*, *мрдли*, *мрдле*, *мрдла* — према глаголу *мрдне*. Не постоји крадли, али у оба говора постоји реч *крадљѣв*, са значењем „лопов”. Белићев пример за говор Б — *убодла* ми смо чули као: *убѣла*.

Консонанти на ѣочѣйку речи

107. У иницијалној позицији налази се више консонантских група и њихова стабилност различито се одржава:

ѣк- група се одржава: *ѣкани́це* Б, *ѣкање* Б, БП, *ѣкаља* БП, што е *ѣканѣ* перѣ се и у машину, али плѣтено неће БП, *ѣкала* цѣлу зиму;

кћ->ћ-: у оба говора у употреби је само именица с ликом *ћѣрка*.

ѣйй->ѣй-: *ѣйца*, *ѣйче*, *ѣйчици* Б, *ѣйчићи* БП;

ѣч->ч-: *чѣла*, *чѣла́р*, *чѣла́рник*; али се успоставља у другом случају (*ѣш->ѣч-* *ѣчешки*, у говору БП, в. и т. 112);

ѣц- остаје: *ѣцу́је* (в. и т. 112 под г);

кѣр->ѣр-: *ѣриа*, *ѣриа́в*, *ѣрѣшца*, *ѣрѣавѣл*;

сѣр->ср-: *срби*, *срби́ ме*, *срѣѣж*, *засрѣѣло ѣа*.

Асимилација њо звучности

108. Врши се по законитостима које важе и у стандардном језику: — *дѣише* га, утече Б, — *бѣкии* здравје! — одговор на поздрав: Помози бог!, — *дѣк_се* одотле БП, — *бѣише* деца БП. Одабрали смо овакве примере због њихове изузетности која и омогућава стицање околности за остварење асимилације по звучности. Како се, међутим, дошло до ових ликова, објашњава се на другим местима у овом раду.

Аналогијом према кратка : кратак појавило се *ӣ* и у примерима: *сла̄иша*^ак, *рѣша*^ак, *за̄рѣша*^ак, *нӣсак*, *бр̄иша*^ак ветар, у оба говора.

Асимилација њо месџу и начину џворбе

109. Изговара се м м. н у речима *џан̄ӣи*, *за̄џан̄ӣӣл*, *џан̄ӣӣвек*.

110. Група *ил* асимилише се у *ӣл̄*: *ӣӣӣл̄ер*, *ӣл̄ӣӣер*, *за̄ӣл̄ам̄ӣли* што стѣгли Б.

111. Постоји и даљинска асимилација, према гласу из другог слога: — *заш̄ӣџ*, ћерко, тека напраи Б, — све се *џиуши* Б, *иуша* Б, поред — суша, — ра^аспрл му *џа̄ӣӣӣӣе* Б, бураг, — отерај овце у *Прѣӣӣӣӣе* Б, топоним. Сви ови примери су из Б, док из БП имамо само *џѣӣшки* према пцешки.

Африкаџизација

112. Јавља се у оба говора, али је у БП чешћа.

а) група *ӣ*, *џ+c>ц*: *џос̄џџи* Б, *џос̄џџи* БП, *џџроџи* Б, *џџроџи* БП и тако редом код ове категорије придева; затим: *оџуџра* и *одџуџра*, у оба говора, што се може схватити као конституисање нових сегмената сложенеце после извршене африкатизације: *од+cџџра<оџуџра*; *од+џуџџра*;

б) група *ӣ*, *џ+ӣ>ч*: деда отишџ код сина си да га *џоч̄ӣша* БП, сџв расад *џоч̄ӣшџмѣл* БП, подштџмел — огрезао у води;

в) група *џ+z>s*: примери у т. 100;

г) група *џс>џч*. Стање у примерима с овом групом добро илустрџје различито испољавање ове појаве у Б за разлику од БП.

У говору Б: *џсуџе*, *на̄џсува ме*, *џсѣ*, *лӣџсѣл*, *лӣџсѣч* га уватӣл, клетџва, *џе̄ӣџӣџа*, *с̄ӣџӣџа*;

у говору БП: *џџуџе*, *на̄џџува ме*, *џџе*, *џџӣӣӣџе*, *лӣџџѣл*, *лӣџџѣӣџина*, *џе̄ӣџӣџа*, *с̄ӣџӣџа*;

д) група *џӣ>џч*, само у говору БП: *џчѣнӣџа*, *џчѣнӣџи* леб; у Б ове појаве нема, тамо је: *џӣѣнӣџа*, *џӣѣнӣџа^ан* леб, *џӣѣнӣџа* слама.

- ђ) група *жб* > *уб*: *вѣмба* БП, *вѣмба́нка* Б. Други пример доста ретко;
 е) група *шк* > *чк*: *чкембѣ*, *чкемба́р*, само у говору БП. Облик *чкола* не чује се више ни у једном говору.

Јошовања

113. Остаци и резултати ове гласовне појаве врло су неуједначени, било да томе допринесе неизвршени процеси, било да су у неким морфолошким категоријама уопштена нека специјална обликовања која фонолошку структуру облика удаљавају од одговарајућих у стандардном језику. Овде дајемо преглед очуваних облика и одступања, служећи се схемом из новије литературе (11, 182—184).

114. Стара јотовања:

с, з, + j

а) у глаголским облицима глагола на *а* „код којих се садашње време образује наставком за основу *је-* (*је*)” (5, 124) има очуваних облика: *йишем*, *йиши*; *лижем*, *лижи*, али: *сисај*, *дизај*;

б) у трпном придеву: *ношен*, *йрбшен*, *йршен*, *окбшен*, а затим аналошки и: *йрешен*, *донешен*, *йренешен*, *разнешен*, *сибшен*;

вбжен, *довбжен*, *зибжен*, *йорбжен*, *разибжен*, *размбжен*, али: *вѣжен*, *йрѣвѣжен*, *довѣжен*; овако је у оба говора.

в) у ретким облицима компаратива: *виш.ли*, *бржи* БП;

г) у имперфекту глагола који у презенту имају јотован сугласник основе: *йишеџомо* Б, *йишеџомо* БП, *лижеџомо* Б;

д) у изведеницама: *суша*, *душа*, *роџба*, *кбжа*, у оба говора.

к, ѝ + j

а) *сйружџем*, *сйружџи*; *лџжем*, *лаџжи*; *йлџчем*, *йлџчи*;

б) у имперфекту: *сйружџомо* БП, *сйружџеше* Б (уколико ово није према *е-*),

в) именица *лаџжа*. Уместо именице *плач* — где би било резултата јотовања — обичније су именице *ровање*, *ровња* или *рвоџи*, у оба говора.

л, н + j

а) *мељем*, *мељи*, *кољем*, *кољи*; *жњџем*, *жњџи*, *жњџи*;

б) трпне придеве бележили смо с двојаком реализацијом: *замблен* Б, несџм *вблена* кад је требало Б, *уйалена* слама БП, *навалелено* на вид Б, и: *мблена* је она, па да је дошла Б, сџв врџ *оџбен* Б, *рањена* свиња зовџ се *рањеница* БП, *уйалено* светло Б. Јотовани облици преовлађују, нејотовани су још у употреби код старијег становништва;

в) у имперфекту: ја *мељеџо* и у воденицу и у млин Б, *кољеџо* некџд, ал сџг сџм остарџл БП, али: *мбљеџо* га, брџе, а не даџе ми Б;

г) именице *воља*, *џоља*, *џоље* — у оба говора.

в, њ, б, м + j

У овој групи имамо одсуство јотовања: *каџем, каџи; зобем, зоби; каџејомо Б, зобејомо Б, зобеомо БП; љравен БП, у Б је: љраџен и љраџен, скоџен, слаџен, улџбен, издџбен Б, сем у именица: нема да падне каџља једна БП, прави је скаџља Б, пропао човек, скапао. Сви пример из Б познати су и у БП, сем издџбен који је у БП издџбен.*

џи, џ + j

а) једва се *крџам Б, крџај се, да се размрдаш БП, љбџе* нешто кучено Б, глође БП, *љнасџл Б, љлађа се унапред БП, свађи љлаџа своје Б;*

б) *млаџџен, смлаџџен, ослобџден, замлаџџен и за*млаџчен* — све у Б. У БП трпни придев глагола с основом на *-џи-, -џ-* има јотоване облике и то је једна општија црта за разлику ова два говора: *млађен, смлађен, скрађен, замлађен, замлађено, врађен, љлађен, уљлађен, укрљђен, уљуђен, — забрађен, заџађен, завађен, заљрађен, извађен, љодмлађен, убрађен, учуђен <ушчуђен. Примери зарађене стране, наљрађен, обрађен* свакако су из књижевног, док у *забџен, украђен* имамо секундарну појаву јотованог *џ.*

в) *млаџџ Б, млађџ БП;*

г) *веџа, љраџа, зљраџевине, меџа, љреџа* — све у Б, где налазимо и *куђа, сређа,* док је у БП *куђа, сређа, веђа, зљраџа, зљрађевина, међа, љређа;*

д) *сваџаоше се,* после на суд Б, *љбџеше Б, љлађаомо БП, врађаомо се БП, заљрађуџејо* лојзе, кад пројде ауто БП.

ск, зи, сџи, жџ + j

а) за *ск + j* нема иштем ни у једном говору, већ *љскам,* док за *ски* у оба говора имамо *да*шџиџа, шџиџина, љшџиџи;*

б) *крџиџен, некрџиџен, крџиџење,* као обред, а *крџиџење* кад се ређа снопље у крстине. За прве облике постоји презент — *крџиџења се,* а за друге — *крџи се.* У Б је *умџсџен, уљлџсџен, уљроџсџен, ољрџсџено* му је; сви су постџи *љџсџени;* док су у БП и ови облици јотовани: *умџиџен, уљџиџен;*

в) *зџиџди Б, зџиџди БП, зџиџдало Б, зџиџдалџа БП;*

г) за *жџ + j* нисмо нашли примера.

115. Нова јотовања

Група *јџ* сложена са *џиџи* није јотована ни у једном говору: *љџџдем, љџџди, доџџдем, заџџдем, доџџди, наџџдем, наџџди* — у оба говора.

За групу *јџи* сложена са *џиџи* нисмо нашли потврда.

л, н + j

зеље, љрње, коџање, орање, сновиња, љрање — у оба говора;

џи, џ + j

љруџе (Б, ВП), љуџе стари облик плурала, само у Б, затим: *љређи, љређа, љређо,* у оба говора, *љуђе* и *љуђи,* само у Б, *родџак* м. рођак, опет само у Б;

ī, b, m, v + j

кбѣје, снбѣје Б, БП; *ѣрбѣје* Б, БП (обичније је *ѣрбѣишиа* у Б), *рбѣје* Б, БП; *ѣрмје* БП, *ѣлобмје* Б; *здрѣје* и *здрѣвље* (други облик осваја, а први се све ређе чује), *крѣви*, *црѣје*, Б, у БП *крѣвли*, *дивјина* Б, а *дивљина* у оба говора.

c, z + j

групе *cj, zj* из **cī(ь)j* или **zd(ь)j* различито се у нашим говорима понашају:

а) у говору Б: *брѣсје, мисје, ѣлѣсје, ѣрбѣје, ѣ(в)бѣје;*

б) у говору БП примери: *ѣвбѣје* и *ѣбѣје, ѣрбѣје*, су с метатезом; док *брѣсје, мисје, ѣлѣсје* бележимо само с овим ликом;

групе *cj, zj* из **c(ь)j, *z(ь)j*

а) у говору Б: *клѣсје, лѣзје, лѣзјѣнце, кѣзја* врвина;

б) у говору БП: *клѣсје, Кѣзја* падиѣна, али: *лѣзје, лѣзјѣнце, лѣзја, лѣзјѣишиа.*

Консонантске група *cj, zj*, дакле, у оба се говора одржавају, с тим што се група *zj* у говору БП употребљава и с метатезом.

Палатализовање *k, i* у говору Бучума

116. Велари *k, i* у позицији испред вокала предњегга реда *e, u* прешли су у палатале *ћ, љ*. По фонетском утиску овако добијени *ћ, љ* не разликују се од *к, г* у осталим примерима. Такође, у овој појави није битно порекло *e* и *u*.

k + e

бѣлѣ, Брѣнѣ, Всг, бѣлѣ, Веринѣ, дрѣнѣ, дѣнѣ, зуѣ, пл од звука, *ѣбѣлѣ*, семенке бундеве које немају јаку опну, *јѣрѣ, дѣчја* игра, *ѣлѣчѣ, лѣлѣ, узвик, ѣуѣлѣ, мѣрѣ, мѣнѣчѣ, мале, рѣѣ, рѣѣ, сѣрѣѣ, сѣлѣ, сѣбѣ, смрѣѣ, ѣнѣ, ѣѣѣ, ѣбѣлѣ, ѣрѣ, чѣѣ, чѣѣ, ѣѣрѣ, ѣѣѣ;*

i + e

верѣѣ, Бѣѣ, јѣрѣѣ, жѣѣ, залѣѣ, дѣѣ, дѣѣ, дрѣѣ, дрѣѣѣ, нѣѣ, бѣѣ, коре за гибаницу, *ѣлѣѣ, ѣѣлѣѣ, уѣѣѣ* секире или мотике;

k + u

бѣчѣѣѣ, бѣчѣѣѣ, Брѣнѣн, бѣнѣѣѣ, лѣнѣѣ, кѣѣѣѣ, клѣѣѣѣѣ, Мѣрѣн, нѣѣѣ, нѣѣѣѣѣ, рѣѣѣѣ, сѣѣѣѣ, сѣѣѣѣѣ, рѣѣѣѣѣ, сѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ;

i + u

бѣлѣѣ, дрѣѣѣ, Дрѣѣѣѣѣ, Дрѣѣѣ, дрѣѣѣ, дрѣѣѣ, ѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣѣ, ѣѣѣѣѣѣѣ.

117. Велар *k* иза палатала *j, љ, љ* такође прелази у *ћ*:²¹

j + k

²¹ А. Белић (3, 196) помиње да у овом положају и *i* прелази у *ћ*, али не наводи примере. Ни ми их нисмо нашли, као ни Маринко Станојевић, који не помиње ситуацију са *j, љ, љ + i* (49, 375).

девојћа, мајћа, надокрајћу, старојћа, сојћа, ујћа, али: *јајка, брајко* и *снајка*, свакако новије унете речи;

љ+к

бóљћа, вéшаљћа, бувáљћа, дéљћа, вузáљћа, жéљћа, корњача, *кошиџéљћа*, шкољка, *кошуљћа, кудéљћа, љуљћа, Милћо, невеситјуљћа*, ласица, *џрзáљћа, џуџијудáљћа*, шева, *џрéљћа, садíљћа, смíцаљћа*, трава — кантарион, *шиијáљћа, шујéљћа*, окарина;

њ+к

џрањћа, дуњћа, рњћа, ноздрва, *смањћало се*, смањило, смежурало.

118. Палатализовање *к, ѓ*, о каквом је овде реч, врши се и у речима примљеним из турског, или преко турског језика: *áљће, ашчиће, сћéла, ћијáмeић, ћирија, ћушћја, ћириција*.

119. Када у речима са *ћ* насталим од *к* пред *е* или *и* има и сонаната *л* и *н*, они се такође умекшавају. О овом односу има доста примера у т. 116 и 117, а овде само ради појашњења: оволко и: *овóљће, овóљћи*; белка и: *бéљће*; булка и: *буљће*; доколенка и: *доколéњће*; котленка и: *коитлéњће*, мешинка и: *мeишћје*.

Л, Н њред њалаталима е, и

120. У секвенцама *ле, ли; не, ни* запажа се прелажење сонаната у палаталне сонанте:

л+и

џољшићари, џљик Б, БП, џомуљил главу БП, џџџи, џџџим Б, БП, џљиска, уљискáл се Б, БП, шљићер БП. Белић у *Дијалектима* свугде бележи: Сврлиг, Сврлишке планине, сврлишко-заплањски говор. Међутим, сада је у употреби назив с фонетским ликом *Сврљий*. Тако и: *Сврљийићи* Тимок Б, *Сврљижанин, Сврљижанка, сврљишки БП и сврљишки*. Лик *Сврљижани* или *Сврљижани* чује се врло ретко, углавном од старијег становништва.

л+е

џољвџа, разљвџиће, (што би могло бити и према *џољје*), *шљém, шљéи, не шљéиáј*, у оба говора, затим: *џџџџа* крава у БП;

н+и

куџићи, наши куџићи, џокуџићина, нóићи ветар, он постаó *џомоићик*, што је могло доћи и из односа *ћ+н > џн*, а затим дисимилацијом у *џн* (в. и т. 126);

н+е

џневаџн, џнездó, Књежéв лештáк, топоним; *шњевање, шњеваóл сэм*.

Број речи са овим феноменом, и поред њиховог различитог морфолошког порекла, што отежава класификацију, и извесна законитост самог процеса указују да ова појава иако није тако битна, ипак није случајна. А. Белић одлучно одбија могућност утицаја „потоњег палаталног вокала” на *л, н*.²²

Алтернатије усвојављене йпалатализацијама

121. Алтернатија фонема насталих као резултат некадашњих палатализација укида се у неким случајевима успостављањем палаталних консонаната и тамо где их по правилу не треба бити (47, 193).

а) прва палатализација

Веларни консонант основе глагола прве врсте, у Зпл през. замењује се предњонепчаним консонантом, свакако по аналогiji према осталим лицима (в. и 47, 194 и упуте дате тамо у нап. 258): *йечу, шечу* Б, БП, *йлчу* Б, *вршчу, сйрижчу, одвлечу, свлечу, йресечу, сйрижчу, чу* (у Б је у през. *чём, чём, чё, чёмо, чёме, чу*); у БП и: *йкájем, йкájеш*, а у оба говора *йкáља*).

б) друга палатализација

У императиву глагола с основном на *к, і, х* јављају се фонеме *ч, жс, ш:* *печи, печете; шечй, шечёйше; сйрижй, сйрижёйше; вршй, вршёйше* — у оба говора. Глагол *лежй* има имп. *лэжси, лэжсёйше*; глагол *рече* има имп. *речй, речёйше*, мада су чешћи ликови *рекнй, рекнёйше* у оба говора.

Прилог *брзо* нема овде лик брго, али постоји реч *брјолáзине* — нустаре (Белић даје значење: пречица).

Замена Ђ, Ђ африкајма Ч, Џ у говору Бучума

122. Свакако најбитнија карактеристика говора Б јесте појава *ч, џ* за прасловенско **чй, *џ* — који се на подручју говора који улазе у основицу књижевног језика развијају у *ћ, џ* (8, 97). У акустичком погледу *ч, џ* не разликују се од *ч, џ* у осталим примерима:

Божйч, брбч, бучка, бучкáло се млекó, *бучће, вéч, вéче* — повише, *вéчће* сипи, *бóчка* — сушена воћка, *врéча, врéчка, врчйца, іáче, іáчник, іáчће, девёрйчй, девёрйчйчй, ђачйчй, жáйчйчй, зáјчйчй, знáчечй, јáтáнчйчй, кáменчйч, кнбчй, лежсáчћй, лéча, лéчйца, лудочá, нáјвече* — највише,

²² А. Белић види у оваквим случајевима или дејство претходног сугласника, потпомогнутог самом природом *л, н* „који се могу образовати на сваком месту у устима, па се, према томе, могу и прилагодити свакој артикулацији сугласника који им претходе (3, 223), или аналогiju, да би закључио „једном речју, умекшан сугласник није ни у једном случају постао под утицајем потоњег палаталног вокала“ (3, 224).

начаска, нбч, ночевају у плевњу, нече, нечемо, бче, бчемо, бчеју, ийличчи, илача, илачање, ирачали смо паћет Радену у ропство, свечá, свечица, сврдлич, сечало, сечам се, сречá — сусрет, ирвиччи.

Белић наводи, из околине говора Б, али с његове источне стране (3, 175—179) и: *врача, иоврача, вручина, врча, врчали се, обрчамо, домачин, куча, иомоч, ирошчаваиш, сречно, вачали, иривача, черка, чоџава, чисџоча*. Проверавајући ове речи код најстаријих мештана у Б, добијали смо уверење да се и овде некад тако говорило, али сада се може чути само: *врџа се, врућина, обрџај, домаћин, кућа, ибмоћ и сибмоћ, срећно, ириваџа се, ћерка, ћоџава, чисџоћа*. Разлоге оваквим разликама треба свакако тражити у утицају суседних говора са западне стране и књижевног језика, како и сам Белић чини (3, 189). Одређујући приближну хронологију све појаве (3, 190) Белић указује и на могућност других разлика. Наиме, како је ова појава била активна „пре него што је *иџј, дџј* дало *ћ, џ*”, могу се очекивати и речи које ће имати *ћ, џ* добијене новим јотовањем: *цвеће, рођа*.

122 а. За појаву *и* забележили смо: *вечá, вече, вицева́ли* смо се, *и́лоце* ме опзна^к, *и́вечи* рóзи, *и́рача, и́рачица, досáца* ми млого, *зайовечује* на сви́, *зарачује* добро, *зирача, зирачица, зибча, има пуно зибчице, измецу њи́, јеч, крача, меца́, меџник, маџарће* сли́ве, *Криви меџак, наџа, нараџали се, иодмлачује се, иомецу* њи, *иослачај* кад једеш, *иреирачује* амбар, *све ииџреирачува́л, иреча*, ману́ло се *рача*, бађав смо се *раџли, риц, роџени* брát, *риá, саце, сваца, свачају се, иџи, иџиџинац, иџиџици, иџиџ*.

Старо име села Ђуринца још се понекад чује као *Ђуринци*, а на једном надгробном споменику у Б из 1835. стоји име *Дока*, али се сада имена *Ђока, Ђорђа, Ђура* изговарају само овако, као и речи *áнђел, џáвол*,

Белићеви примери *иосиоџин, Ђурин, Ђуриовден* такође се не чују, већ *Госиођинден, Ђурин сáн, Ђурђовден*.

123. И сам назив Бучума, у објашњењу мештана, садржи једно овакво *ч*, јер, по предању, име села води порекло од назива дрвених справа *бучки*, којих је било много инсталираних на месту некадашњег насеља. Ово је сточарски крај, бучке служе за бућкање млека па се и то сточарско насеље назвало Бучумом. Наравно, ово је само народско тумачење. П. Ивић (22, 29) истиче румунско порекло овог назива, а у том правцу га тумачи и Петар Скок, од румунског *busium* (48, одредница *Бучум*).

124. Овде бисмо дали и једну напомену. У говору млађег становништва, оног дакле које највише комуницира с људима из других крајева, или је свршило неку школу, ово је говорна одлика која се најпре и у највећој мери губи. Врло је маркантна, легитимише њихову „заосталост”, архаичност у говору па је се зато свесно и одричу, као и одлике *руће, нође* или *л* на крају слога.

125. Речи добијене преко турског или из турског језика остају с неизмењеним *ћ, џ*:

ћар, ћа̄ша, ћебе, ћев, ћеба̄и, ћелав, ћенар (врста памучног предива), *ћерамида, ћерич, ћеса, ћесер, ћилим, ћо̄шав, ћорав, ћосав, ћошѐ, ћумѐз, ћумур, ћумурана, ћуй, ћӯрија, ћуш̄ија, ћуш̄ук, ћувик, ћердан, ћон, ћубре, ћушоре, ћувек, ћуве̄лија.*

Овакво стање упућује уверењу да је промена **ӣџ*, **џ* у *ћ, ђ* старија од усвајања турских речи (3, 174).

Дисимилације

126. У говорима Б и БП присутни су и процеси дисимилационе природе.

Група *мн* > *мл*: *мл̄о̄* Б, БП, *мл̄ђе* бриђе Б, *мл̄о̄с̄т̄во* БП.

Група *мн* > *вн*: *ӣвно* Б, БП, *ӣзвно, ӣа̄вница, ӣӣовно, ӣӣова̄н* зајак (Б).

Група *мњ* > *мљ*: *с̄умља се, с̄умљам, сумљив*, на њега остала *с̄умља, осумљичен* па га сменили из продавницу БП, *ӣосумљали* у њег.

Група *ћн* > *ӣњ*: *им̄ӣњи, кӯӣњи, ӣомо̄ӣњик, ср̄е̄ӣњи, јесе̄њина* уђинула, *ӣрол̄е̄ӣњина* не никнула (народна песма из Б).

Ова појава доста је широка, региструје се у многим говорима (10, 48; 47, 199; 31, 111; 27, 74). Мислимо да ову дисимилацију треба повезати и са резултатима асимилације о којој је било речи у тачки 120, под н+и.

Група *ӣл* > *кл*: *ӣеркле, суклија̄и.*

Група *џм* > *џм*: *Гмӣџар, Гмӣџровден.*

Група *ӣљ* > *кљ*: *ӣекља̄, ӣекља, 3сг през., ӣекљамо* некако, *ӣекља̄вина, ра̄с̄ӣекља̄ле* му се панталоне, *за̄ӣекља̄ј се;*

Група *мб* > *нб*: *б̄онба, бонб̄она, бонбонџија, бунб̄ар, к̄онби, к̄онбуе,* 3сг през.

Група *мӣ* > *нӣ*: *ӣӯнӣа, ӣӯнӣалице | ӣӯнӣарице* панталоне, *кон̄ӣр, с̄ан̄ӣур, са̄нӣурљива* вода, *шанб̄ура, ӣсӣунб̄али се,*

Група *ӣч* > *вч*: *кљӯвче, клувч̄ење, склувчӣл се, к̄овча.*

Група *дн* > *ин*: *ӣне̄вно, ӣне̄вница* Б, *за̄ӣњца* БП. Последња два примера чули смо само по једном и они у селима где смо их чули звуче необично — поред њих се употребљавају и *дне̄вница, чешће надница, и зад̄њца* или *сад̄њца*. Први пример свакако је књишка реч.

Стање наведених група истоветно је у оба говора.

127. Резултати дисимилационих процеса су и замене:

а) уместо мољење, итд. овде: *молѐње, волѐње, ӣалѐње, ӣӣрулѐње, калѐње; бранѐње, венѐње, брадѐње, крадѐње;*

б) *лефџӣор, ӣолом̄џс̄т̄во, ӣолом̄џӣњик.*

И стање у овој тачки истоветно је у говорима Б и БП.

128. Својеврсна, даљинска дисимилација је и однос *p/l* у неким речима које смо бележили у оба говора:

p m l

вланёр (тал. *flanella* — 31, 108), *шињёр*.

Глијор (гр. *Gregorios*), *џоклисár* (гр. *apokrisarios*), *лајбер*, *лениер* рентген-апарат), *леvizор* (ревизор), *релна*, *флизер*, *флизерка*, *флизура*, *сапширал* (сортирао, усагласио) машину сас дрэје, *секлейár*. У околини говора БП постоји село које се двојако изговара: *Радмиловац* и *Радмировац*.

И стање забележено у тачки 128 истоветно је у оба говора.

Ујрошћавање неких консонантских група

129. У медијалној позицији долази до упрошћавања неких консонантских група, елиминацијом првог или другог члана секвенце:

шч > ч

она тзг поче да га *бечэсши* (< бешчести, ружки), *мечина* < мешчина БП, у истом говору ова реч значи и плодно место, које није каменито; *кокбчица* < кокопчица Б, *кручица* БП < крушчица на батеријској лампи, која се овде зове и сијалче, а у Б *крушчица*, *кочина* < кошчина, у оба говора, *џечича* БП < пешчица (оно што се при жетви обухвати руком да би се оджело. У Б је *џешичица*), *болечина* БП < болештина (у Б је овај други облик), *учуђен* БП < ушчуђен. Као и африкатизација (т. 112), ова појава интензивнија је у говору БП;

си > и

ицери́л се (БП, у Б је *исцери́л се*), *ице́йен* БП, *ицейи́ло се* свó БП, *и́раци* Б, БП < прасци, *раца^ави́теле се* сли́ве Б, свé се *раца^ави́теле* БП, *дици́ли́на* Б, БП;

жи < и

мираци́ја, *мираци́ка*, *мираци́лэк* (поред *мираз*). Овако је у оба говора, мада се у Б с истим значењем употребљавају и речи *ма́са*, *ма́саи́ја* и *ма́саи́ка*;

вљ > љ

примери који су резултат старог јотовања упрошћавају се (овако је и у 13, 124): *заборáља* (у БП је и *забра́ља*, *забрайла*, док је у Б само први облик и *забори́л*, *зауси́аља* се на сваку стáницу (Б — аутобус), кэд пóчне да при́ча, ни́кој га не *зауси́аља* БП, *оси́аля́ли* на Светомира четерéс дэна БП, једвá *саси́аља* крај сáс крај Б, *са^аси́аля́мо се* кэд до́јде ни слáва БП, умé да се *и́рейи́оси́аља* Б. Оваква упрошћавања не иду доследно те имамо: *добáвля́мо* ђубре преко зáдругу БП, свáдба *се уи́лавља* (Б — где има и: *уи́лаву́је*), ни́како се не *јáвља* БП.

кв > к

бука, буће Б, *буке* БП, *буков, буковина*; бресква у нашим говорима има другачије ликове: у Б *и́раскова*, а у БП *и́расква*, док се реч смоква у Б употребљава с ликом *смоћиња*, а у БП *смбква*. Задржава се у речима *црква, црквншије, лбква*.

кӣ > ӣ

барјайџр, барјайџрче, ӣӣӣӣје (пихтије > пиктије > питије — мислимо да је овим путем ишао процес јер се чује и лик *ӣкӣӣӣје*, мада постоји могућност да *ӣкӣӣӣје* стигне преко књижевног *ӣхӣӣӣје*, а да се облик *ӣӣӣӣје* развио и самостално, на други начин);

дс > с

и́реседник, срѣсѣво, осѣуӣили смо на Гмитровден, *бсусѣво*; одотле *бсѣуӣ* па до Ваљево;

ӣс > с

брѣсѣво, кмесѣвб, боѣсѣво;

д и ӣ елиминишу се у групама испред африката:

оцѣѣен Б, БП, *оцѣшнуӣ* Б, *оѣшнуӣ* БП;

Стање тачке 129 истоветно је у оба говора, сем група *иш* и *си*.

Секундарни консонанти

130. Ови се консонанти налазе, у ограниченом броју примера, тамо где им по пореклу није место:

м/н — *окѣбмбар, окѣбнбар*, у оба говора;

ј — *камѣбн, Мијбдраѣ, радијо, каѣӣи, наѣалијбн* (новчић), *једи-најес, дванајес* (и тако до 20), затим: *ӣријес*, и њихови композити 121, 131 итд. (в. и т. 135).

л — *бикарболна сода* Б, *венчална аљина* БП, *иуклоѣина* Б, *ракеѣла*, *пиштољ ракеѣлаӣ* БП, *црклоѣина* Б.

131. *Ј* се јавља и у иницијалној позицији, где се осећа као протетски елемент: *јѣксѣрес* (назив аутобуског предузећа), *јулар, јужѣ* — у оба говора, а такође и у финалној позицији: *овај, ӣај, онај* жена; *овбј, ӣој, онбј* дете; затим: *овакбј, ӣакбј, онакбј* — ово чешће у БП јер је у Б обичније: *овак, ӣека, онак*.

Финалне консонантске групе

132. Консонантске групе *сӣ, зд, шӣ* у финалној позицији упрошћавају се елиминацијом завршног плозивног консонанта:

-сӣ > -с

бблес, лис, младос, жѣлос, мрзос, ӣрс, час, ӣрс (трстика), *чврс, чис*, затим код целе једне категорије придева (в. и т. 203) изведених наставком -с(т): *ѣлес, бѣлес, вѣлес, вунес, вѣлес, ѣрес, ѣрањес, ѣвѣс* Б, *ѣумес, зајчес, свездѣс, ӣњес, карес, клӣѣс, мурѣс* Б, *ӣерѣс, сивѣс* Б, *ӣфрлес, цвѣӣѣс*,

суцрѣс, шдјес (шајесто је екцентрично, у БП — *шдесѣо* е јајце). Група *сѣи*, међутим, успоставља се у осталим родовима придева или у падежним облицима: *чврѣсѣоѣ, чврѣсѣо*.

У бројевима од *јединдјес* до *деветдјес* такође се упрошћава ова група, као и у глаголском облику *јес*.

Такође се упрошћава и у придева који су изведени од именица с већ упрошћеном овом групом: *жало̀са²н, радо̀са²н, њ̀са²н, ма̀са²н*.

-*шии* > -*ш*

болувала крва од црни *ѣриш* Б, праји се *нѐвеш* БП, од *нѐвешѣо* и гора вене (Б — нар. пословица).

зд > *з*

ѣроз, едѣн *ѣроз* да је родило Б. Птица *дроз* у Б има лик *ѣрбѣољ*, док је у БП позната као *зловрѐма²и*.

За групу -*жд* нема примера, јер стара реч *дѣжд* није у употреби (говори се *киша* БП/ *ѣиша* Б). Додуше, она је сачувана у називу водоземца који се појављује пред кишу и зове *деждѣвник*.

133. У финалној позицији у речи егзистирају и неке друге консонантске групе; као у изразима за скретање пажње: *ѣсѣи! ајс! ојс!* док се друге, у речима страног порекла, упрошћавају елиминацијом једног, обично финалног консонанта:

жњем *сѣс ко̀мбдј* БП, возили смо се у *лиф* Б, син ми ради у *Шѣудѣар* БП, са̀шил панталоне од *ка̀нѣр* Б, он ми е бил *командѣн* (БП — чује се и: *командѣни*), ударили смо *асвал* до село БП,

или пак задржавају: *бунѣи, ѣрунѣи* (слој малтера — у зидарском послу). Неке групе променом рода речи у којој су губе финалну позицију, прелазе у слог другачијег типа (отворен слог): *бѣѣѣкла, ајса*, или се пак разбијају уметањем непостојаног *а*: *ѣѣнак, шарѣв*.

Хијатѣи

134. Хијат се у говорима Б и БП укида уметањем једне од фонема *ј* или *в*, зависно од окружења: а) ако су оба вокала који граде хијат задњега реда, долази *в*, б) уколико је макар један од њих предњега реда, долази *ј*.

135. Бројеви од 11 до 20, а затим и неке десетице овако реализују своје фонетске облике: *јединдјес, двандјес, ѣриндјес* ... *двдјес, ѣрдјес, сѣиб_двдјес*.

136. О разрешењу хијата после елиминације *х* в. т. 83.

Метѣиѣеза

137. Метатеза није широко развијен процес ремећења фонетског лика лексема, мада за њу има примера и у Б и БП:

младевенести БП — *младеневести* Б, *коифраља* < копљара, у оба говора, гавран птица, али: *јарваноша* — мрка овца, у оба говора. У БП име Гавра је с метатезом — *Гарва*, *Гарвини* синови. У оба говора, такође: *жсаварица* уместо жеравица, *крушум* уместо куршум; затим: *иладне*, овце *иладњују* у *иладниште*; за реч свиће постоји адекват *савиња*, а потом *савињало*, кад јутре *свене*, идемо на копање, *свни* — ста^вни^и, чест израз. Метатезу имамо и у *раиња* < артија. Све ове примере сретали смо у оба говора. *Грбје* и *лбје*, само у БП.

Десоноризација финалних консонаната

138. Десоноризација консонаната у финалној позицији није битна дијалекатска одлика сврљишких говора. Ње у извесној мери ипак има, као и у другим говорима (38, 234—244).

139. Једна врста десоноризације била би на крају речи. Она је у нашим говорима мање интензивна него у говорима истог дијалекта око Пирота, или у македонском (29, 82—83). Најјача је ако је таква реч и на крају реченице. Занимљиво је да ни Маринко Станојевић у свом *Северно-тимочком дијалекту* ову појаву не региструје, док то Белић с доста пажње чини.

Десоноризација звучних консонаната на крају речи иде до измене консонаната, те мислимо да је Белић добро бележи: *би*, *ди* (3, 240 и д.):

мож^ш ли се најдемо напривечер Б, *кад*^д долазиш Б, потерали га ћерови *одоуд*^д Б, *исход*^д ливаду БП.

140. Друга врста десоноризације, она која је у ствари асимилација у сандхију, чешћа је и интензивнија (в. и т. 108):

беш там Б, *ајд*^д напред БП, *иојем*^ч те тој, па тзг узимајте друго Б, *виц*^ч каквó пише Б, *најџ*^џ се БП.

Још израженија је кад се чини у предлога:

дид^к се одотле Б, *над*^д кућу БП, *иод*^д кућу, остали смо *бес* пару једну Б, она *иреш* све заплашена БП.

У овој врсти десоноризације говори Б и БП су јединствени, док су примери из т. 139 претежнији у Б.²³

Акцентаи

141. О утицају акцента на измену вокала било је речи у т. 68—70. Овде да поновимо да је акценат говора Б и БП један, експираторан, по карактеру најближи краткосилазном акценту стандардног језика, и да је

²³ Колико десоноризација финалних консонаната у нашим говорима није битна њихова одлика, показује и један случај из Б. Наиме, ту врло необично изгледа изговор једне особе, призећене из околине Димитровграда. У његовом говору десоноризација има такве размере да се по њој он диференцира од говора осталог становништва. У њега се чује *Димитровтраи*, идем у *ираи*, то је *трои*, некад је то бил *Цариброи*, итд.

добро описан од А. Белића (3, 271—287). Најчешће заузима позицију старог акцента (пре померања према почетку речи и формирања узлазних акцената). Уз задржавање места старог акцента и његово скраћење, овде не постоје ни ненаглашене дужине.

142. Без опозиција по квантитету и квалитету, своју диференцијалну функцију, уколико је има, акценат у говорима Б и БП остварује налазећи се на различитим местима у речима са истим фонолошким инвентаром:

кбчина — стаја за свиње, обор,
кочи́на — кост,
бу́ка — буква,
бука́ — сводник воде на воденични витоа,
но́си — 3сг презента,
носи́ — 2сг императива,
мрзи́ ме — мрско ми је,
мрзи ме — он осећа мржњу према мени,
оси́аи 3сг през., према *оси́аи* 3сг аор. итд.

143. У начелу, овде се могу срести и акценти који се по својој фонетској природи разликују. Приметно је присуство неког узлазног и дужег акцента када треба начинити разлику између властитих имена и заједничких именица састављених од истих фонема: *Рада* према: *бела рада*; *Вера* према: *вѐра* му је ло́ша; *Наду*, према: изгубил сѐм *наду*; *Збра* према: у *збру*.

Остале варијације су, како и Белић утврђује (3, 271) или неки вид реченичне интонације или у зависности „и од многих субјективних особина у говору појединаца“.²⁴

144. Ми смо у т. 84 саопштили једно сазнање о којем овде желимо нешто више рећи. Наиме, нама се праћењем оба говора наметнуо утисак да се акцентовани вокал пред некадашњим *x* у аористу дуљи. Ево неких примера: — *има́* две њлади па да́до БП, *смеја́* се, *смеја́*, та ме у́ста заболѐше Б, — *има́* некакво (неки посао) по Сврљи́г, а оно за^отврѐно Б, — ја си се *наи́и* из вла́шпицу́ту Б, — *умр́* од же́гу Б, — ја *овр́* Б, — *ошр́* неколко грснице Б, — *кли́а*, *кли́а* у́з брдо, едѡа излѐго БП, — *си́ремѡ* се (за славу), *нада́*, оно *нема́* њикуга БП, — *дојдѡ* да^онѡс БП, — узни́ ти́, ја *узима́* БП.

Другу групу наших примера сачињавају облици имперфективних глагола: — *нема́* њикуга (БП — из горње групе), — оно си *ѡада́*, *ѡада́*, *ѡада́* па све смлѡти (БП — мисли се на град), — *има́* ли га аутобус Б, — ти не *леи́а* Б, — све изван првог лица. Издвојили смо их јер би то могли бити облици имперфекта који су се овде измешали с аористом „... да је овде у неким случајевима апсолутно немогуће код имперфективних глагола, чак и по самом облику, разликовати имперфекат од аориста“

²⁴ Акценат појединих речи и облика биће посебно прегледан.

(3, 549), али би то могли бити и облици првога лица уопштени за остала лица.²⁵

Наша запажања пропратили бисмо и краћом дискусијом. Маринко Станојевић (49, 414) даје примере времена пређашњег свршеног па после облика *īrēbo, īrēbe* каже: „или са *дуим* (подвл. наше) акцентом *идó, идé, идé.*” Он не каже ништа више о овоме акценту, али већ само његово спомињање у вези с граматичком категоријом код које и ми бележимо дуљење упућује на сличност сазнања.

Ј. Михајловић за лесковачки говор (33, 47) наводи да се наглашава последњи слог (*имá, немá*) и да се тиме „... добија посебан тонски и психолошки квалитет речи ...”. Не даје који су квалитети али би и ту, будући да се ради о истој категорији граматичких облика и у истој групи говора, могло бити речи о дуљењу вокала.

144 а. Дуљења код именица има ретко, и у посебним условима:

а) *сáш, снá* — где има сажимања *аха > аа > а*;

б) *врá, ĩrá, ĩrá, сĳrá* у оба говора и *орá* у БП (у Б је *орé*), дакле код једносложних именица које су изгубиле финално *-х*.

145. У говорима Б и БП долази преношење акцената на проклитику, при чему долази до таквих спојева прилошког карактера који се осећају као изговорне целине (у писању мање школованих људи, како смо видели у неким писмима која смо за ову прилику налазили и прегледали, овакве се речи пишу заједно с проклитиком на коју је прешао акценат):

ýзэ́м, нáзэ́м, бд́зэ́м, ĩбд́зем, врзáзэ́м — у оба говора, а затим: *ýсвeй, ĩб́свeй, ĩрeй́свeй*, такође у оба говора. Поред ових једносложних речи, акценат се преноси и с двосложних речи, код којих је акценат на првом слогу:

нáвечер, ĩрĳ́јуĳр, нáлeшo, дóјесен, ĩбд́јесен, ýĳролеĳ́, нáĳлаву, бд́ĳлаву, ĩб́ĳлаву, зáруку, ĩбд́руку, ĩрeд́ногу, нáводу, ýĳосĳи, нáĳосĳи, ýзвeйшар, ýĳоље, зáјуĳре, нáĳладне. И ови примери потичу из оба говора.

146. Можда зато што су ови говори лишени великих прозодијских могућности које нашем језику обезбеђује систем акцената и ненаглашених дужина, у њима се развија интензивно емоционално наглашавање најразличитијих врста. То даје још једну боју њиховој фонетици: афективна ситуација иде од „ачења” до глуме! Међутим, индивидуалне одлике таквог истицања, акцентовања, не омогућавају утврђивање неких законитости.

²⁵ О изједначавању свих лица једине аориста имперфективних глагола говори Белић на 551 страни *Дијалеката*, где наводи и примере таквог уједначавања: чувам, чува (м. -ше), чува (м. -ше). Таквог уједначавања има више у нашим говорима (*може* и *може* за сва лица, а затим и *ћeчe*, о чему више в. у т. 253).

147. Уз ова општија запажања о акценту у говорима Б и БП (о акцентима облика биће посебно речи) да додамо још једно. У појмовима који се именују синтаagmaма од две речи акценат није исте јачине, један је интензивнији и то онај прве речи:

Бéла вода (топоним у Б), *Бéла недеља* Б, БП, *Бéли Пошòк*, *Голéма арница* (топ. у Б), *Гòрњи крај* (заселак у Б), *Дeбéли дèл*, *дéсна рука* (Б, БП), *Дидин дèл* (топ. и БП), *Длибòка њадина* (топ. у БП), *Ивáнова шума* (топ. у БП), *жу́ти дрèн* Б, *ѝрви рàзред* Б, БП, *црвéни лук* Б, БП. ²⁶

²⁶ Други, слабији акценат обележили смо знаком '.

II ДЕО: МОРФОЛОГИЈА

148. На почетку „општих погледа“ о облицима деκлинације говора источне Србије Белић истиче њихове заједничке особине:

„1) свођење свих падежа деκлинације, у главноме на ДВА, сем вокатива: *casus rectus* и *casus obliquus generalis* и употреба предлога за њихове различите функције;

2) употреба удвојене личне заменице за наглашену заменичку форму;

3) употреба демонстративне заменице у значењу члана. То бива углавном, у тимочко-лужничком говору” (3, 293).

Послужили смо се овим речима јер оне и према нашем увиду у говоре Б и БП одражавају језичко стање на морфолошком плану. Ова три закључка, међутим, неједнака су по снази кад се садашње стање има у виду.

Први став је најснажнији, он у потпуности важи и за данашње стање. У односу на забележено ево две напомене:

а) промену стања врше школовани људи, каквих је, с различитим степеном школованости, све више, али ми њихов језик нисмо испитивали, држећи се намере да идемо само за оним што је диференцијално,

б) општи падеж који Белић спомиње облички се подудара с обликом акузатива сингулара, док је у плуралу исти с номинативом: сг. *човек, њрад*, Оп *човека, њрад*; пл *људи, њрадови*, Оп *људи, њрадови*.

Белићев други став већ не би био исте снаге. Ми смо забележили врло мало примера с удвојеном личном заменицом, истина у оба говора, и чини нам се да је та појава већ доста ретка, у говору БП ређа него у Б (забележене примере дајемо у синтакси). Белићев закључак више би одговарао стању источно од Б, према Старој планини и Пироту.

Трећи став тиче се доста битне одлике наших говора и зато ће овде на посебном месту бити обрађен кроз анализу забележеног материјала.

Именице

Род именица

149. Известан број именица није истога рода као у књижевном језику. Прегледаћемо их овде без неке чвршће систематизације.

Именица *йас*, м има и облик *йсе*, н који је у плуралу с већом фреквенцијом — *йсѣѣа* Б, *йцѣѣа* БП, него *йсови*, које се такође употребљава.

Именице: апс, бицикл, маневар употребљавају се само у женском роду: *айса*, *бицикла*, *манѣвра*, у оба говора.

Именица *орá* БП, *орéј* Б има у једнини и облик *орé* Б, у средњем роду, док у оба говора за плурал има: *орéси*, у мушком роду. Овај облик сг могао је доћи после елиминације *х* из: *орѣхъ*, када се обликом ова реч придружила именицама средњег рода.

Именице: песма, мисао, посао имају облике: *йэса^н*, *миса^л*, *йбса^л* — у мушком роду, и: *йэсма*, *мисла*, *йбсла* — у ж. роду: — тој је бил *йэса^н* Б, све ми на *миса^л* БП, — та^кква му *йэсма* БП, ој девојче, *мисло* моја, кэд помисле, што не дојде (Б — нар. песма), имам си *йбслу* Б.

Именица *клуѣа* има овај лик и ж. род у БП, док је у Б *клуѣ* и у м. роду.

Неке именице IV врсте (51, 243) прелазе у мушки род: — црн *крѣ* удари на кланик Б, ¹едэн *йѣћ* ми је у шупу, кэд зазимéје, и њéг ће унесéмо БП, голém *жáл* сэм имáла Б, та^ккзв је наш *влáс* БП, потéка^л јо *крѣ* на нóс БП, та^ккзв *смрѣ* је најбољ Б, нéма нíкака^в *слáс* ББ, штúка^л му *свéс* у главу БП. О оваквим именицама које остају у ж. роду в. т. 163.

Из исте врсте и именице на *-(о)сѣ*, после упрошћавања финалне консонантске групе такође прелазе у мушки род: мој *младос* Б, несэм имала ника^кзв *радос* Б, то е бил голем *мíлос* БП.

150. Именице с по два рода, одн. два облика различитог рода употребљавају се у нашим говорима само с једним или само с другим родом и то: *бездáн*, *врíса^к*, *задак*, *звék*, *зрáк*, *йóрез*, *йијац*, *йбс* — у мушком, и: *белéа*, *нiза*, *бса*, *оснóва*, *йбйиора*, *йбйи^рња*, *йбводња*, *рáзмера* — у ж. роду.

Именице мушкої рода

Номинатив сг

151. Неке именице, иначе лична имена, типа: Добривоје, овде су без *-е*: *Боривој*, *Бранивој*, *Добривој*, *Крсйивој*, *Љубивој*, *Миливој*, *Радиој*. Овај облик, и овај акценат, имају у оба говора.

Имена типа: Милоје, овде су: *Видоја*, *Вилбиѣја*, *Глиб^рија*, *Зáрија*, *Лейбја*, *Милоја*, *Рáдоја*, *Сйáсоја*, *Сйáноја*, *Тимбйиѣја*, *Тодбсија*. Овакво стање је у оба говора, а такве облике бележи и Маринко Станојевић (49, 391). Вокатив од ових имена је на *-о*: *Видојо*.

Нека имена на *-о* ми смо у оба говора бележили са сугласником на крају: *Данил, Денил, Момчил, Радмил, Тбвил*.

Лична имена на *-иша* у говору БП имају облике као *Бојиш, Драјиш, Љубиш, Малиш, Радиш, Славиш*. Вокатив им је на *-е*: *Бојише, Драјише*. У Б оваква имена су на *-а*: *Славиша*, а В им је на *-о*: *Славишо*.

Са проширењем суфиксом *-ин* су именице: *аријин, Арнавујин, варошањин, грађанин* БП, *Паланчањин, сељањин, Цијанин, чивујин, чобанин* — у оба говора.

Именице на *-лац*, које означавају вршиоца радње, углавном унесене са стране, нису обичне у нашим говорима и употребљавају се с уопштавањем *-о-* и секундарним консонантом *-ј-*: *крани'оц* и *кранијова'ц* (војник који служи краћи рок јер издржава породицу), затим: *брани'оц* (на суду), *брајијова'ц* (сеиз у бившој војсци) — у чему се наши говори слажу и с неким другим, доста удаљеним говорима (37, 112). Вокатив ових именица је типа *брани'овче*.

Вокатив сг

152. Забележили смо облике с наставком *-е*, као опште за овај падежни облик, и о томе ево неких запажања:

а) *младиће, Драјиче* Б, *Драјиће* БП, *камене, сине, куме, момче, муџе, вбле, коње*, — у оба говора;

б) именице на *-р* имају такође вокатив на *-е*: *волоаре, ѿведаре, друјаре, зидаре, жейваре, јајанчаре, козаре, мурдаре, овчаре, ѿокмисаре, рударе*, — у оба говора;

в) алтернација *к/ч, ѿ/ш* одржава се: *јуначе, јунче, човече, друџе, ѿуџе, ѿлуџе, Влаше, мише*, — у оба говора;

г) нема облика типа: Миодраге, већ: *Мијодраже* Б, *Прѣдраже*.

153. С наставком *-у* забележили смо само: *ѿријашељу*, какво ви с орање напрајисте Б, мој *родишељу* (у једном нарицању ћерке над оцем у Б), *друже учишељу* БП, али ове именице могу се срести и с наставком *-е* као и: *ѿресудишеље, ујравишеље* БП.

154. С наставком *-о* забележили смо само именице *синко* у оба говора, али зато њен Н *синџ* нисмо, и *мушко*: е, мој *мушко*, много си за браздил Б, нечеш такој, *мушко* Б.

155. Без вокатива су, мислимо, именице: *сѿра, ѿра, вра, ѿреј*, чије облике за овај падеж никако нисмо могли чути, а тако је и у неким другим говорима (25, 80).

Општи падеж

156. Општи падеж једине једнак је номинативу, сем код именица м. р. које означавају жива бића, када се завршава на *-а*: носим *камен* Б, купи на деду *шићер* Б, правили смо четерес осме *здружни дом* БП, има *вола* и краву БП, сретал *Јанка* Б.

Тиме би, дакле, овај падежни облик био једнак акузативу у стандардном језику.

157. У плуралу овај падежни облик једнак је номинативу.

Множина

158. А. Белић и М. Станојевић доста су пажње посветили њиховој карактеристици да задржавају стари наставак именица на *-й* (ъ), *-ове* (3, 319—321; 49, 392), а такође и наставцима *-је* и *-е*. Ми смо забележили много мање примера но што их они дају, а наметнула су нам се и нека сазнања:

а) да се ови наставци у наше време већ губе,

б) да их у говору БП готово и нема,

в) да њихова фреквенција расте што се говори ближе Пироту и селима у подножју Старе планине (они су обични и с друге стране ове планине, у бугарским говорима — 42, 256—257).

Ево неких примера: ма^агла све по *врове* Б, уватило се иње, па се *врове* све потрошили на дрвја Б, *вровени* све под снег Б;

Тимóчање, *Крѣнчање*, *сељање* Б, кад си се напише и *муџје* и женé Б, где ка^акви су *бајзе* израсли Б, *црвје* га изели Б — клетва, *йуџје* се искрстили Б.

У БП нема оваквих облика. Тамо се, као што све чешће бива и у Б, јављају облици на *-ањи*: *Томóчањи*, *Белойóйóчањи*, *Скрóбниччањи*, *Цијањи*.

Од именица које означавају врсту дрвета наставаком *-је* граде се облици који се не осећају само као збирне именице, већ и као номинативи плурала. У примерима: сви се *брѣсје* посушили Б, све големи *јасење* Б, Лазини *цѣрје* Б — с очигледним К — индикатором може се утврдити да су ово облици грађени с наставаком *-је*,²⁷ док би исти такви облици: тој *кдње* Б, *шрње* Б, *брѣсје*, Гаврино *брѣсје* (Б — топоним назван по бресју власника Гавре) биле збирне именице.

159. Остале именице мушкога рода имају номинатив плурала с наставаком *-и*. То је општи наставак и мислимо да за њега и нису потребни примери, али ћемо се задржати на именицама које у стандардном имају дублете (с проширењем основе морфемом *-ов*, *-ев*, или без тог проширења) и то тако што ћемо навести само оне облике који се у нашим говорима употребљавају.

а) *јóлуби*, *дѣвери*, *јáвори*, *јáсени*, *јáрци*, *кóлци*, *кóштури*, *крáци*, *мѣјури*, *миши*, *нокиши*, *йрсти*, *йáвуци*, *йрсиени*, *ћилими*, *чейврици*, — у оба говора, без проширења;

²⁷ *Парадијмајски* (П) и *конируенцијски* (К) индикатор рода су појмови из рада Милке Ивић Обележавање именичког рода у српскохрватском језику, НЈ н. с. књ. X, св. 7—10, стр. 192—211.

б) *дэнови, волбви, брѣнови, јармови, јаркови, кључѣви, ножѣви, љужови, љсбви, сэнови, сѣнови, љлацови, чешльбви, чѣрови*, — у оба говора, с проширењем *-ови*, и врло ретко *-еви*.

У дечјим пошалицама чули смо облике који се изван тих пошалица никад тако не употребљавају: *чѣри-мири*, сточетири; *љужи-мужи* пушти баби рози.

Именице женској рода (и мушкој рода на -а)

Датив сг

160. Стари облик датива на *-е* задржао се до наших дана у оба говора али у врло ограниченом броју примера (чује се само од старијих људи):

ја кажем *судѣје* Б, ако сэм купил, купил сэм своје *женѣ* (Б — из нар. приче), не дал *мајтере* ни динар Б, казал *сестѣре* БП, пушти *бабе* рози Б, кажем ја мојем *башиѣ* Б, он се тэг супростаи *владиѣе* па га ра^ас-попе БП.

Вокатив

161. У вокативу се уопштио наставак *-о*: *Драјано, Милико, Маријо, комшико, снајко, ујно, бабо, нано*, — у оба говора. Према њима и: *Винко, Велико*, где би се очекивало: Винке. Ово важи и за именице мушкога рода на *-а*: *делијо, слѣјо, љајо, бајо, учо*.

Именице од мила, које у номинативу гласе: *Љуба, Вуја, Ива, Мија*, такође имају вокатив на *-о*: *Љубо, Вуро, Иво, Рајо, Бајо*, у оба говора.

Именице на *-ца* имају вокатив на *-о* у оба говора: *брацо, брицо, мацо, Вецо, бвцо, кѣцо*.

Именице на *-ица*, мушкога или женскога рода, имају вокатив на *-ице* у оба говора: *јлавице, Дббрице, душице, Збрице, зорице, Јбвице, Милице, овчице, Радице, ручице*.

Остала запажања

162. У именица на *-на*, од више слогова, губи се *-у* у општем падежу употребљеном уз предлоге (3, 305):

у рудин, у љланин, у дљбин Б, *у дљбин* БП, кноћи кэд дојдемо *ис љланин* БП — в. и т. 81.

Белић мисли да се то може објаснити „редукцијом крајњег вокала (. . .) јер се поред њих употребљавају и пуне форме.”

Овако се употребљавају и именице *íбдина* и *сѣбѣшина*:

имам седмнаес *íбдин* БП, ода° тэг има две *íбдин* Б, сто *íбдин* да учи па не мож га научи БП, платил краву пет *сѣбѣшин* иљади БП, *ѣри-сѣбѣшин* динара Б. Овакви облици могли би бити стари Гпл на -о.

163. Именице виле, гусле, јасле, новине употребљавају се и у једнини: *íусла*, *вѣла*, *нóвина* (мада нисмо чули Оп *íуслу*). Именица јасле има облик *јасла*, али се у представника наших говора то схвата плуралским обликом: у повату има двоја *јасла* Б.

У БП санке имају облик плуралија тантум — *санá*: довезо једна *санá* сено ис планин, има за двоја *санá*, тој су моја *санá*. У Б та именица гласи *сáne*.

Именице на сугласник

164. За неке именице женског рода које се у Нсг свршавају на сугласник рекли смо да прелазе у мушки род (т. 149) и оне се у деклинацији тако понашају. Неке остају у женском роду: *прóшлу јéсен* Б, *овуј íрóлеи* Б, једну *вéчер* Б, додил је сваку *вéчер* БП, знале су се с моју *ма́йтер*, а има и таквих које се двојако понашају: два *нóча* смо били у ров Б, сваку *ноћ* га жена будила БП.

165. Неке именице са задржаним облицима двојине, у плуралу су мушког рода: *моји íруди* Б, има големи *уши* па га зову клипша БП, какви она црни *очи* има БП.

Именице средњега рода

166. Све именице средњега рода имају један облик за сг и један за пл — општи падеж једнак је номинативу:

ајд *дíмо* у *Јáињило* Б, грóбишта су мзлко изнад *селó* Б, некэд су прајли *масло* Б, *млекó* предавамо на млекáру, али од *млекó* не мóже млого да се узне БП, играл се с *куче* па га некакó згребе низ образ БП;

тимóчка *сéла* су скúпна БП, развлéкли се по селó ко *црéва* Б, по трéс *сѣáда* су некэд пáсла БП, одóгле се íде кэм *Вéѣрила* БП.

167. Број именица средњега рода увећан је врло продуктивним наставком *-че*, којим се граде деминутивни од именица мушког и женског рода:

бравчé, *ћачé*, *девојчé*, *чебрíчé*, *макчé*, *шиничé*, па и: *човечé*, *чељачé*, *женчé*, — у оба говора.

Од оваквих именица плурал се гради у Б попут облика: *бравчѣчи*, *ћачѣчи*, *чебрѣчи*, а у БП: *бравчѣћи*, *девојчѣћи*, *макчѣћи*. На исти начин градиће се деминутивни облици плурала од именица које за плурал имају: *ја́јанци*, *ира́ци*, *шéлци*, дакле — *ја́јанчѣћи*, *ирачѣћи*, *шелѣћи* и *шелчѣћи* у БП и *ја́јанчичи*, *ирачѣчи*, *шелчѣчи* у Б.

168. У говорима Б и БП нема именица колектива на *-ад* (сем именице чељад, која има и изведеницу средњег рода *чељаче* < чељадче), али се зато збирне именице за означавање младунчади образују као:

јареиџија, јаињеиџија, деција, волеиџија, ждребейиџија, њрасеиџија, а за њима и *девојчеиџија* и *момчеиџија*. Фреквенција ових именица расте у селима према Пироту и Старој планини. Иначе, оне имају облике општег падежа на *-у*: донес вино на *момчеиџијуу* Б, да^нс кој има *девојчеиџију* има се огули (Б — мисли се на трошкове које чине женска деца), с *девојчеиџију* не моџ се искочи на крај БП.

169. Именице доба и раме имају ликове *добо* и *рамо* у оба говора: овој *добо* смо лани прајили свадбу Б, треба да имаш сол у свако *добо* БП, заболе ме *рамо* па никао да устрпне Б, носи на *рамо* цак БП, коса се носи преко *рамо*, да се не посечеш БП.

Именица бедра има и сингуларни облик *бедро*: дали ми некцију у *бедро* Б, дебело месо тој се зове месо у *бедро* Б, сво *бедро* ра^сека^л БП.

Закључак

170. Именице мушког и средњег рода имају наставке:

Нсг *-о, -о, -е*; Оп Н или *-а*; В Н, *-е*;

пл *-(ов)и, -а*

Плуралски облици мушког рода на *-је, -ове* ретки су у Б, још ређи у БП, а чују се источно од Б, према Старој планини.

Именице женског рода на *-а* имају наставке:

Нсг *-а*; Д *(-е)*; Оп *-у*; В *-о, -е*;

пл *-е*;

Именице женског рода на сугласник, кад не прелазе у мушки род, имају сг на *-о*, а пл на *-и*.

Остаци деklinације

171. Забележили смо нешто остатака деklinације и све их овде наводимо. Неки су облици стари, а неки одговарају стању у стандардном језику. Ми их, међутим, нећемо издвајати јер за слику о нашим говорима то нема посебног значаја, поготову што се добар део ових остатака налази у очврслим, клишетизираним изразима, најчешће адвербијалног карактера (нарочито они у инструменталу).

Гм — с мала *бџа* Б, овога ми *крџа* Б;

Гф — до *душе* Б, бесве *шале* БП ра^боти ка^ко од *беде* Б, збили се *шале* БП, умира *од глади*;

Гн — мучил је се од *деиџа* Б, БП;

- Дм — месе *ббѝу* колач БП, плету *ббѝу* браду Б,²⁸ не дај *никому* Б, дојадил је и *ббѝу* и *људима* Б, БП, за^омерил се *браѝу* БП;
- Дф — ће дојдемо *кноѝи* БП, *дб_кноѝи* БП, као и примери из т. 160. Белић (3, 340) наводи: тера га по *крви*. Биће да је то ипак локатив;
- Им — *зббѝом* Б, БП, иди *друмѝм* БП, *рбдом* сѝм из Бучум Б, *дѝњу* жега БП, све *бѝиѝом* БП, може да дојде сѝмо *ѝосѝѝом* Б, *редом* Б, БП;
- Иф — натерали ју *сѝлом* Б, иду овце *ѝѝшом* (Б — иду и пасу); *нбчу* се не работи Б;
- Ин — *јѝѝпром*, *вѝечером*;
- Лм — Белић за БП наводи: на *ѝуѝѝу* (3, 337), а за околину Б у *ѝѝсу* (исто). Ово друго могло би бити и омашка, јер у овим говорима није позната реч апс, од које би Белићев пример био могућ, већ само *ѝѝса* — у женском роду, одакле би у *ѝѝсу* био општи падеж;
- Лф — цвилѝ на *ѝлавѝ* Б, ко да му е билѝо спрема *ѝлавѝ* БП, тѝ е билѝо *зѝми* Б, *ѝрѝѝѝѝѝру* ладно Б. Белић наводи: *зѝми*, *јѝсени*, *ѝрб-леѝѝи*, *јѝѝре*, *зѝјѝѝре*, *јѝѝредѝн* (3, 338, 240), што и сада бележимо у оба говора;

Белић за акузатив плурала (3, 340) наводи примере који су и сад у употреби: *ѝ_ѝосѝѝи* Б, иде на *ѝбсѝѝи*, преко овѝја *днѝ* БП, у *млѝдѝсѝѝи* треба да се учи Б.

Уѝоѝреба именица уз бројеве

172. Именице мушког рода уз бројеве стоје у облику општег падежа: *два чѝвѝка*, три *крѝља*, девет *сѝѝрука*, педесет *војѝника* — у оба говора. То је тако само кад се ради о именицама које значе нешто живо. Остале, као већ наведено *сѝѝрука*, уз бројеве 2, 3, 4, 5 ... имају стари облик за НАВ дуала: пет *зѝба*, два *камена* (49, 391).²⁹

Именице *брѝв*, *сѝѝѝ*, *мѝсеѝ* имају облике: пет *брѝви* ѝвце Б, некѝд смо чувѝли по трѝес *брѝви* козѝе БП, пет *сѝѝѝѝи* се ишлѝо до Бѝлу Палѝнку Б, свиѝѝа нѝси пет *мѝсеѝѝи* БП, ѝсом *мѝсеѝѝи* се не јављѝл БП. Истина, именица *брѝв* чуће се и у облику: двѝ *брѝва*, али то је реће.

173. Именице женског рода уз бројеве имају општи падеж: две *рѝѝе* Б, с мојѝ две *рѝѝе* се издржѝвам БП, испрѝла две-три *кудѝљѝе* Б, нѝма ни две *ѝѝре* у кѝсу БП, око трѝста *куће* ѝма у Бѝли Потѝк БП.

²⁸ „Бога брада” је последња *ѝѝѝѝа* БП жѝта за жѝтву, која се уз посебан ритуал одреже српом, ѝмота првеним конѝићѝм и накѝти цѝвѝћѝм, а онда носи с ѝѝѝѝе кући све околним путевима како би се избегаѝо сусрет с ѝудима (и могућност поздрава или разговора), јер треба стићи кући без отварања уста.

²⁹ Белић то много комплексније сагледава (3, 326) износеѝи да су се ту измѝшали: дуал уз 2, плурал уз 3, 4 и сл. и генитив плурала уз 3, 4 и сл.

А. Белић наводи да се у говорима ист. Србије, којима и говори Б и БП припадају, уз бројеве употребљавају три облика: „... три жене, три жени и три жен” и то „друга два начина само у тимочко-лужничком дијалекту” (3, 326). Наш говор Б припада баш том дијалекту, а нисмо могли чути облике *жени* и *жен* (или их је нестало или их можда треба тражити у још архаичнијој зони под Старом планином).

Белић, такође, наводи доста примера за именице душа и хиљада уз бројеве и то за говоре који припадају непосредном окружењу нашег говора Б. Ми облике: *душ*, две *души*, осом *души* нисмо чули, а чули смо: осом *душе* били на вечеру Б, петнаес *душе* збрал на жетву БП. Код именице хиљада ствар је нешто друкчија. Она се употребљава само уз број један, иначе је њен облик *иљадо*, после чега се облицима: две *иљади*, пет *иљади*, сто *иљади* — како и Белић бележи (3, 328) уклапа у широк број конструкција какве граде именице средњег рода уз бројеве.

Уз именицу година, Белић наводи: две *иџдин*, деведесет *иџдин*. И ми смо бележили такве облике у оба говора. За ову појаву Белић каже да је усамљена и сведена само на реч година те је свакако далеки архаизам (3, 329). Мислимо да би овоме требало придружити и именицу *сиџбина* која је такође са јаким фреквенцијом и понаша се као и година:

пет *сиџбин* динара Б, платит телџ седомдесџ иљади и три *сиџбин* динара БП, две *сиџбин* госта имал заједно са сватови БП, наврли *иесџбин* хила овџс Б.

174. Именице средњег рода уз бројеве имају онакве облике какве је и Белић бележио (3, 331—334), дакле:

три *јуџри* Б, пет *сџли* Б, на три *месџи* да оремо Б, пожели смо на чџтри *месџи* БП, две *јаџџџи*, три *чебрџџи* Б, две *унуџџи* БП, дванаџс *иуџџџи* (Б — ћурића), три *шиљџџџи* Б, чџтри *маџарџџи* БП. Међутим, иако су ови облици у оба говора чџшћи, ми смо бележили и другачије облике: два *јаџџа* Б и два *јаџџџа* Б, два *деџџџа* БП, два *дрџџџа* БП, три *месџа* Б, чак истога дана од истих људи у напоредном виду: три *унуџџџа* имам, две *унуџџџи* су ми у Књажоваџ БП. Ако би се што о граници између ових облика могло рећи, онда би према нашем запажању било то да се паралелизам употребе види најчџшће у именица с проширењем *-ен*, *-џи*, и да се — овај утисак није био једнак при свакој појединачној употреби — у облицима на *-и* огледа нешто већа кумулативност, а у облицима на *-а* нешто већа дистрибутивност у значењу (в. и запажања 13—18 у т. 176).

175. Неке именице сада немају облике које Белић даје на 333. страни својих *Дијалеката*: *џџкли*, *двџџџе*, две *месџџе*, *дрџџе*, *коле*, три *јуџџџе*, три *сџџџе*. Таквих облика сада нема ни у широј околини нашег говора Б, иначе архаичнијег, иако их Белић даје баш за места из његове околине. Уместо таквих облика имамо:

двоје *џџкле* Б, *двџџџа* Б, БП, две *дрџџџи* Б, БП, три *јуџџџа* и три *јуџџџи*, *иџџџџа* — у оба говора.

Појединачна зајажјања уз деклинацију именица

176. Овде ћемо дати неколико разнородних запажања без посебне систематизације.

1. Именица зец у Б гласи *заја^ак*, а у БП *зајац*; Всг *зајче* у оба говора; пл *зајци*.

2. Именица јеж у Б гласи *ѿерајеж*, у БП *јеж*, пл *јежови*, Всг у Б — *ѿерајеже*, пл *ѿерајежи*.

3. Именица *црв* у пл *црви* и *црвје*: *црвје* га изели Б, запатил *црви* Б; у БП само: *црви*.

4. Именица *клин* у оба говора пл *клин^{ови}*, у Б још и: *клин^е*: напраил ми ковач големи *клин^е* Б, *клин^е* све искочили проз прековку Б.

5. Гост, Всг *ѿб^сѿе*, пл *ѿб^сѿи* у оба говора. У Б се сусреће *ѿб^сје*, али застарело, чули смо га у приповедању једне приче.

6. За облик *љу^ди* у селима источно од Б среће се и *љу^ђе*. У Б врло је обично: *љу^ђи*.

7. Именица *Бура* има општи падеж *Буру*, В *Буро*, придев *Бурин* у оба говора. Овако се понашају и хипокористици *Воја* (Войслов), *Вуча* (Вукашин), *Влада* (Владета, Владисов), *Петра* (Петар, Петронија).

8. Именице *Раде*, *Роде*, *Миле* имају општи падеж једнак номинативу.

9. Не постоји именица пас, већ *ѿва^с* у Б и *ѿв^ас* у БП: за бугарско време глад, па копамо гладни, туримо груду земљу под *ѿва^с* да ни држи тврдо и такој копамо Б, све држи руке за *ѿв^ас* БП, паре су се чувале ушћене у *ѿв^ас* БП.

10. Именица *дан* има Всг *дане*, а пл *данови* и *дни* у оба говора: чу дојдем по *данови^и* Б, големѿ *данови* БП, преко тѿја *дни* ако падне (киша) за жѿто је добро Б, БП.

11. Именица *ѿб^с* м има пл *ѿб^сѿи* у оба говора.

12. Именица *лук* (црни-црвени, празни-зелени и бели) нема конструкције бели *лука*, већ само с обликом *лук*: зелени *лук*, у оба говора.

13. Уместо именице влас у оба говора је *влакно*, пл *влакна*; уз бројеве: два *влакна* и две *влакн^еѿи*.

14. *Прасе*, пл *ѿраци*, уз бројеве два *ѿрасеѿа*, две *ѿрасеѿи* па и две *ѿраци* — у оба говора. Најчешћи је облик две *ѿрасеѿи*.

15. *Пиле*, пл *ѿлич^и* Б, *ѿлићи* БП, нема облика за колектив пилад, већ у Б *ѿлич^{ѿр}* (за мноштво), а у БП *ѿлишиѿр*. Као пилиштор у Б има облик *женишѿр* са значењем: женскиње. Уз бројеве: два *ѿлеѿи* и две *ѿлеѿи* у оба говора, а две *ѿлићи* у БП. Облик две *ѿлич^и* у Б мислимо да би био могућ, али га нисмо чули.

16. *Буре*, пл *буреѿа* и *буреѿија* Б. Овај други облик чест је у селима источно од Б (в. и т. 168). Уз бројеве два *буреѿа* и две *буреѿи*. Други облик обичнији у оба говора.

17. *Месио*, пл *месѿа*, у оба говора. Уз бројеве два *месѿа*, две *месѿи* и две *месѿеѿи*. Трговиште и Дубрава су два добри *месѿа* БП, има да оремо на још две *месѿи* Б, БП. Три *месѿеѿи* — чули смо само у Б.

18. *Рамо* има овај облик у оба говора, у пл *рамена*: турил палете на *рамена*. Уз бројеве у Б две *рамени*, а у БП још и две *рамеѿи*.

19. Именица пазухо овде је женског рода — *ѿазука*, у пл *ѿазуѿе* Б и *ѿазуке* БП.

20. Именица вече има облике у различитим родовима: м — једн *вечер* Б, ф — једну *вечер* Б, БП, туј *вечер* БП, н — *добровечер* и *добровече* у оба говора. У пл само *вечери* ф.

21. Именица говеда има Нсг *ѿоведо*, пл *ѿоведа* и Оппл *ѿоведу* у оба говора. Уз бројеве: две *ѿоведѿи* у оба говора.

22. Именица *нэчи* Б и *нэѿи* БП има ове облике као сновне. Друге облике нисмо чули чак ни на инсистирање, већ: ми само знамо за тој а немамо *нэчи* Б, месило се у *нэчи* Б, сзг се не меси у *нэѿи* него у ванглу БП, из *нэѿи* се истресе у црепњу па се пече под вршња^к БП.

23. Именица грабуље има облик једине: *ѿребуља*, у оба говора, као и *вила*, док су *јасла* пл. тантум.

24. Уместо именице јетра у употреби је именица *ѿиѿерица* Б и *ѿиѿерица* БП. Има множине, у претњи: ѿу ти истресем *ѿиѿерице*. У БП за јело: *ѿиѿерке*. Међутим, од једне бабе у Б чули смо, кад је показивала од чега лечи једна трава: овој од *јѿѿра*.

25. Именица *влас* (власт) је мушког рода, као и *сбл*, *сѿвар*, пл *сѿвари* и *сѿварови* — кумулативно и дистрибутивно, у оба говора. Поред: не он *ни^{ка}кэв влас*, *кэкэв* је он *влас* БП, од истог лица забележили смо: наша *влас* није оштра БП.

26. Именица мати има и облик *маѿѿер*: је л виде моју *маѿѿер* Б, БП, моја ми је *маѿѿер* казувала Б, али смо чули и облике *маѿѿера* Нсг и *маѿѿеру* — општи падежи: не се засеѿирала како *маѿѿера* Б, *ка^кво* купи на *маѿѿерѿѿу* БП. Облик матера и за саме мештане необичан је и редак.

Акцентнӣ именица мушкога рода

177. Општи падеж једносложних именица, кад се разликује од номинатива, има акценат на првом слогу: *бѿѿа*, *бѿѿѿа*, *дрѿѿа*, *кума*, *мѿѿѿа*, *ѿѿѿѿа*, сем именица коњ, вол, поп, које имају акценат на последњем слогу: *волá*, *коња́*, *ѿѿѿá*.

178. Једносложне именице у множини имају акценат:

а) на првом слогу: *базје* (Б — у БП никако нисмо могли дознати множине, одговор је увек био да то множине и нема, већ да се све то зове *базовина*), *би́чеви*, *ббдови*, *бброви*, *бркови*, *ви́рови*, *вр́ови*, *и́бдови*, *и́рбздови*, *да́рови*, *да́нови*, *де́лови*, *ди́мови*, *дб́мови*, и *домо́ви*, *ђа́ци*, *жа́лови*, *жсе́рови* — роде, *штркови*, *жир́ови*, *зидови*, *ја́зови*, *ја́рови*, *кд́ње* и *кд́нови*, *кљу́ови* (в. т. 149), *кљу́нови*, *кра́лови*, *ку́мови* и *кумави́*, *ле́бови*, *ле́дови*, *ме́лови*, *ми́ши*, *му́жи*, *му́жје* и *му́жови*, *и́љу́ови*, *и́ужови*, *и́уш́ови* и *путе́ви*, *ра́ишови*, *ре́нови*, *рб́ови*, *са́ишови*, *са́ишови*, *сва́ишови*, *си́нови*, *сри́ови*, *и́асови*, *и́е́ови*, *и́и́ови*, *ћа́рови*, *це́рје*, *це́рови*, *чи́рови*, *ша́рови*.³⁰

б) на првом слогу проширеног наставка *-еви*, *-ови*: *бо́и́ови*, *во́лб́ови*, *домо́ви*, *коши́еви*, *луко́ви*, *ножсе́ви*, *носе́ви*, *и́ои́ови*, *и́уи́еви*, *ро́еви*, *ру́еви* (< ру), једна врста шибља).

179. Облици свих једносложних именица из тачке 177 и 178 који се употребљавају уз бројеве имају акценат на првом слогу: 2, 3, 4 *бо́иа*, *и́бда*, *да́ра* итд., сем, опет, именица *вол*, *коњ*, *поп* које имају 2, 3, 4 *вола́*, *коња́*, *попа́*.

180. Двосложне именице имају акценат:

а) на првом слогу: *акре́й*, *беле́н*, *бббук*, *ви́ша^ал*, *ду́вар*, *за́јак*, *кб́чар*, *ку́ша^ал*, *ла́нац*, *ла́стиеж*, у БП *ла́стиреж*, *ли́сник*, *ло́нац*, *ли́љак* — јоргован, *љубен* — славски колач, *ма́јстор*, *мб́зак*, *на́йлаш*, *оба́д* — инсект, *би́а^ањ*, *окло́й*, *и́рвуш*, *су́нђер*, *и́ђица^ањ* Б, *ци́вук* — бале из носа, *цр́вен*, *че́ша^аљ*, *ша́ишор*, *шу́иљак*.

Ове именице у пл имају акценат на истом слогу, сем *бббуци*, који могу бити и *бобуци́*, затим, *ои́њови*, *и́лињ́ови* Б и *чеши́лови*.

Облици општег падежа ових именица имају акценат на истом слогу, сем 2, 3, 4 *ои́ња́*, *и́лиња́* Б, *чеши́ља́*.

б) на последњем слогу: *аси́а́л*, *бака́л*, *брда́р* — онај који прави ткачка брда, *буна́р*, *веи́зр*, *вилар́*, *воза́ч*, *вра́бзи*, *јајда́р*, *и́рнчар́*, *и́усла́р*, *дрва́р*, *дрвни́к*, *дуба́р*, *дуду́к*, *јексе́р*, *јеле́к*, *јесте́к*, *јула́р*, *јунџи*, *каб́эл*, *кэлџи*, *кани́ар*, *кова́ч*, *кола́р*, *колџи*, *коњџи*, *кои́ач*, *кои́а́л*, *лаи́ов*, *леши́а́к*, *ли́а́к*, *лозја́к*, *ма^ачэ́к*, *мечэ́к*, *меи́лар́*, *млечџи*, *мољџи*, *мурда́р*, *но́иар́*, *овча́р*, *орэ́л*, *оиле́н*, *оси́ан*, *и́аси́и́р*, *и́екља́ч*, *и́еи́а́л*, *и́иши́бл*, *и́ому́к*, *редар́*, *рези́л*, *рудар́*, *руча́к*, *са^абб́р*, *Саји́ар* — породични надимак у Б, *самар́*, *свеи́џи*, *свиња́р*, *свиња́џи*, *си́иар́*, *слива́к*, *и́ањи́р*, *и́ован*, *и́олма́ч*, *и́уи́џи*, *и́есер́*, *и́уи́у́к*, *уко́р*, *уси́ун*, *ци́лар́*, *чебэ́р*, *черши́ав*, *чибу́к*, *чокр́к*, *шамар́*, *шамши́р*, *шеши́р*.

Према акценту номинатива плурала ове се именице деле у више група:

б₁ — с акцентом на последњем слогу: *аси́али́*, *бакали́*, *брдари́*, *бунари́*, *вилари́*, *возачи́*, *враи́џи*, *јајдари́*, *и́рнчари́*, *и́услари́*, *дрвари́*, *дрвници́*, *дубари́*, *дудуци́*, *ка^аџи́*, *кани́ари́*, *ковачи́*, *колари́*, *кои́ачи́*, *ли́иџи́*, *лозјаџи́*,

³⁰ Ми се у овом раду нисмо служили ни методом ни резултатима рада Ronald Alexander Torlak *accentuation*, али су примери из њеног упитника обухваћени нашим материјалом.

меџлари, млечји, мољци, мурдари, нојари, овчари, осџани, џасџири, џекљачи, џамуџи, редари, резили, Сајџари — припадници рода Сајтара, *самари, свеџи, свињари, сиџари, сливаџи, џањџири, џовањџи, џолмачи, џуџиџи, џиљари, џибуџи, џамари, џамџири, џаџири,*

Ове именице у облицима уз бројеве имају акценат на последњем слогу, сем именица: 2, 3, 4 *бака̀ла, дуду̀ка, лија̀ка, осџа̀на, џаму̀ка, џиџиџо̀ља, резџѝла, самара̀, сека̀ча, џањџира̀, џуџу̀ка, усџу̀на, чокр̀ка, чибу̀ка, џамара̀, џамџира̀*, које имају акценат на другом слогу од краја.

б₂ — с акцентом на другом слогу од краја, у ствари на истом вокалу као у Нсг: *јексѐри, јула̀ри, лајџо̀ви, ојлѐњи, саџбџри.*

Код ових именица акценат облика уз бројеве остаје на истом слогу.

б₃ — на први слог повлаче акценат именице *ју̀нци, ко̀лци, ко̀нци*, које уз бројеве имају 2, 3, 4 *јунца̀, кољца̀, конца̀.*

б₄ — именице које облике множине граде проширеним наставцима -еви, -ови имају акценат на првом слогу тога наставка у Нпл: *каблџви, коџлџо̀ви, мачкџо̀ви, орлџо̀ви, џеџлџо̀ви, ручкџо̀ви, чебрџо̀ви, чеџлџо̀ви и чеџлџѐви.*

Уз бројеве облици ових именица имају акценат на последњем слогу: 2, 3, 4 *каблџа̀, коџлџа̀, мачка̀, џеџлџа̀, ручка̀, чебрџа̀.*

181. *Тросложне и вишесложне* именице имају акценат:

а) на иницијалном слогу: *мана̀сиџир, џана̀џур Б, џеџро̀рез, џриџеџељ, ру̀коваџи, ру̀ковод.*

Акценат се задржава на истом вокалу и у облицима плурала и у облицима уз бројеве.

б) на неком од унутрашњих слогова: *Велијдѐн, забџџник, ко̀нџо̀џаџи, џобра̀џим, џонедѐлник, џоклџо̀џаџи, разџџџник, сџнџџилед, џрнџџарник, џрнџџрез.*

И у ових се именица акценат облика општег падежа, номинатива плурала и облика уз бројеве задржава на истом вокалу.

в) на финалном слогу: *џеџлиџа̀н, ваљавиџар, јаџанџар, чебрџа̀к, чеџа̀рџк, џрнџо̀џи.*

У ових се именица акценат облика за разлику од претходних, акценат облика општег падежа (кад се разликује од Нсг), плурала и облика уз бројеве пребацује на последњи слог: *ваљавиџара̀, јаџанџара̀, 2, 3, 4 џеџлиџана̀, чебрџа̀ка, чеџа̀рџка, џрнџо̀џи.*

182. У вези с акцентима именица м. р. у говорима Б и БП још две напомене:

а) лична имена која се у Нсг свршавају на вокал -е, -о никад немају акцента на последњем слогу;

б) акценатске прилике дате у тачкама 177—181 подједнако важе за оба говора.

Акценаџи именица женскога рода

183. *Двосложне* именице женскога рода имају акценат:

а) на првом слогу: *а̀ла, ба̀ба, ба̀ња, ба̀ра, бѐка* (бела овца), *бѐља* (во светле длаке), *ба̀чва, ва̀да, вѐја, вѐчер, вѝла, врѐча, ву̀на, ву̀џа* (сукња),

лѡба, їрања, їнїда, їусла, їраца Б, їума, дама (игра), длака, Ђива (у Б име овци), жуја (жута кучка), жаба, жеїва, жїла, зумба (алатка), злва, јесен, кова, каїа, крава, кућа, лиїа, лѡла, мачка, мѣра, мука, наїра, њушка, пїша, їрблїш, рїба, раља (жабокречина), сеја, свѣца, сїба, сїрија, суша, ћїша, ўма, шїба, шума.

Све ове именице у осталим облицима задржавају акценат на првом слогу.

б) на другом, тј. финалном слогу: *башија (отац), боја, брада, бразда, већа БП, веца Б, буба, валá, валба, вода, вашика, врба, врца, їора, лавá, їреда, даиска, женá, жднá Б | жунá БП, звездá, земља, зорá, ивá, иїлá, иїра, јакá, јелá, јовá, козá, косá, лажá, лозá, лулá, кулá, маїлá, мајá, мећа БП | меца Б, мейлá, мрвá, мувá, низá, ноїá, овцá, осá, љейá, рекá, росá, рука, рцá Б | рћа БП, свечá, свилá, свиња, сесїра, сцзá Б | сузá БП, снаја, срма, срчá, шавра, шарба, шравá, ћесá, чарба, челá, човá, шалá, шеїá.*

Од ових именица, у облицима општег падежа, акценат на првом слогу имају: *браду, воду, лаву, змљу, кбсу* (на глави, а кад се мисли на алатку, онда *косу*), *лбу, ноїу, реку, рбсу, їраву*. Ове именице, с пренесеним акцентом, имаће на истом месту акценат у плуралу, као и именице: *врбе, врце, даске БП | дасће Б, звезде, иїле, рўке БП | рўће Б, кесе БП | ћесе Б, шете БП | шеће Б*. Остале именице задржавају акценат на последњем слогу.

184. Вишесложне именице женскога рода имају акценат:

а) на иницијалном слогу: *алуїа, задруїа, замлаїа, заїара, јáбука, маћеја, недеља, бїрада, бмраза, биклада, йáзука, їреїрадња, їрбука, субоїа;*

б) на неком од унутрашњих слогова: *водица, врчица, девѡјка БП | девѡјћа Б, држава, залѡа, јейрва, клисура, лабадина, коруба, кошуља, маїїка, невестиа, несрећа, йовáїа Б | йојáїа БП, йојáїїа, їремена, йоїрїка, йоїушка Б, ракија БП | рећија Б, секира БП | сеїира Б, їурїїја, їруледїна;*

в) на финалном слогу. С оваквим акцентом забележили смо врло мало случајева: *баїламá, босоїиња, ведринá, їолоїиња, јуїиринá, леїоїиá, йасїрмá* (реч позната само у БП, где смо чули и *йасїрма*).

185. Именице из тачке 184 задржавају акценат на истом слогу и у облицима општег падежа, у множини и уз бројеве:

а) у *алуїу, алуће, две алуће Б*, итд.

б) *девѡјку БП, девѡјке, две девѡјке*, итд.

в) *баїламў, баїламѣ, две баїламѣ*. Од осталих именица из т. 184 в нисмо чули остале облике.

186. Када се од двосложних именица ж. рода граде именице наставком *-ица*, онда акценат пада на први слог овог наставка, али само

онда када су двосложне именице с акцентом на последњем слогу: глава — *главица*, рука — *ручица*, брада — *брадица*, свеча — *свечица* и увек тако. Када је акценат двосложних именица на првом слогу, онда је ситуација другачија, дакле: бара — *барница*, баба — *бабица*, крава — *кравца*.

187. Бројне именице и именице за ознаку делова које настају уз помоћ наставка *-ина* имају акценат на првом слогу наставка: *и́рећи́на*, *по̀лови́на*, *и́еи́на*, *че́тврти́на*, *осми́на*. Код оваквих именица за ознаку нечега што је више од десет настаје једна дистинкција: кад именица означава тачну количину, акценат је на наставку: *и́еи́наеси́йна*, *дваеси́йна*, *и́риеси́йна*, али кад се казује приближна количина, „око” броја који је у основи именице, онда је акценат: *и́еи́наеси́йна*, *дваеси́йна*, *и́риеси́йна*.

188. Именице женског рода на сугласник, које после упрошћавања финалне групе *-си̋>-с* прелазе у мушки род не доносе ништа ново у акценатском погледу, као ни оне које се без те групе преносе у мушки род: *смр̋и̋*, *кр̋в*, *и́ећ* БП, *и́еч* (Б — пећина), *но́ч* Б, *и́леи* Б, *и́лад*, *вѣс*, *влас*, *цѣв*, *рѣч*, *си́вар*, *младос*, *радос*, *жалос*, *ми́лос*, *мрзос*, *лудос*, *болес*. Оне имају акценат на првом слогу који се ту задржава и у облицима уз бројеве или Нпл, мада таквих облика има врло мало (*цѣвови*, *си́варови*), јер у множини ове именице често задржавају облике женскога рода (свакакве *лудоси̋*).

И акценатске прилике именица женскога рода истоветне су у оба говора.

Акцента̋и именица средњега рода

189. Двосложне именице средњега рода имају акценат:

а) на првом слогу: *брѣме*, *брдо*, *бу̀ре*, *ви́ме*, *врѣло*, *врѣме*, *и́увно*, *др̀во* и *дрв́о*, *и́рне*, *жа́ло*, *жа́ишо*, *зла́ишо*, *зр̀но*, *имѣ*, *ја́ишо*, *ја́иње*, *ја̀ре*, *ки́ло* (БП), *кри́ло*, *лу́че*, *ку́че*, *ма́че*, *ма́сло*, *ме́сишо*, *о́ко*, *и́йле*, *и́расе*, *ра́ло*, *ра́мо*, *се́ме*, *се́но*, *си́шо*, *си́нџе*, *и́еме*, *у̀во*.

б) на другом, тј. финалном слогу: *близнѣ*, *ведр́о*, *влакн́о*, *враи́ло*, *и́њезд́о*, *деи́е*, *длеи́о*, *дркл́о*, *дуи́ме*, *жа̀дребѣ*, *јунѣ*, *кол́о*, *кросн́о*, *млеќо*, *млои́сѣво*, *ребр́о*, *ренде́*, *сел́о* (БП), *чал́о* (Б), *хо́ше*, *макче́*, *макле́*.

Ако се од неких од ових именица граде збирне именице типа *близнейи́ја*, онда акценат пада на први слог наставка *-ија*: *бу̀реи́ија*, *жа̀дребейи́ја*, итд.

Ако се за множину користе суплетивни облици на *-ићи* (у Б *-ичи*), онда је акценат именица под *б* на првом слогу овог наставка, док именице под *а* поступају двојачко: једне мењају место акцента: *бу̀рићи*, *ја́ињићи*, а друге не: *ку́чићи*, *ма́чићи*. Именице под *б* имале би дакле облике: *близнийћи*, *дуи́мићи*, *жа̀чићи*, *жа̀дребићи*, *колићи*, *ренићи*, *хои́ићи*, *макчићи*, *маклићи* — од осталих именица овакве облике нисмо чули.

190. Вишесложне именице имају акценат :

а) на иницијалном слогу: *ѝрѝбѝшѝте, јѝзеро, ѝлаво* (Б), *ѝлѝѝиво, вѝрѝкало, лѝјало, ѝасѝѝорче, сѝдало*;

б) на неком од унутрашњих слогова: *извѝрало, жселѝзо, колѝно, маѝаре, ѝовѝсмо, оѝњѝво, обѝјало, оѝњѝшѝте, осѝрѝло, ѝерѝло, куйѝло, ѝосѝѝѝче, расѝѝѝење, рѝлање, рѝвање, руѝѝење, убавѝло, унѝче*;

в) на финалном слогу: *ѝодрклѝ, ѝоѝеклѝ*.

И ове именице задржавају акценат на истом вокалу у облицима Нпл или уз бројеве.

Говори Б и БП слажу се у свему кад се ради о акцентима именица средњег рода.

Заменице

191. Систем личних заменица (1. и 2. лица и себе) исти је у оба говора.

Облици првог лица су ови:

Н	ја	ми
Д	мен(е), ми	нам, ни
А	мен(е), ме	нас, ни

од *мѝн* се не овајдил Б, *мѝне* не дал ништа Б, не *ми* е дал ништа Б, не *ми* се свидело БП, *мѝн* се то не допада БП, кој че тој *нам* да каже Б, неће *ни* плате БП, ће *ни* побѝју БП, *нас* нема ни да вѝде БП.

192. Облик *мен* Белић објашњава редукцијом крајњег вокала облика *мене* (3, 400).

Уз ово, још нека запажања:

а) краћи облици чешћи су од пуних, и чешћи у Б него у БП,

б) употреба једних или других често се може везати за употребу појединих предлога — артикулационо више или мање прилагодивих: *од мѝне, с мѝн, сѝс мѝн, уз ѝѝѝб | ус ѝѝѝб*.

Нисмо у могућности да ово јаче фундирамо јер нам недостају статистичка проверавања, али да ово није сасвим произвољан утисак показују неки суседни говори (пиротски), где се артикулациона прилагодљивост у говорном ланцу другачије решава: *оди ѝѝѝе, коди нас* — чиме се избегавају спојев *оДТебе, коДНас, ѝоДЊеѝ*, иако је десоноризација звучних консонаната на крају речи, па дакле и измена артикулационе основе, овде много обичнија појава те би се очекивало: од *тебе* > *оттебе* > *отебе*. Ово, међутим, чешће је у нашим говорима него око Пирота: *оѝѝѝе, ко ѝѝѝе, ѝоѝ ѝѝѝб*.

Белић је у Васиљу (селу суседном БП) забележио: *ни* станумо (3, 401), али одмах додаје да ова заменица „није овдашња или бар да припада, углавном, пиротском крају или лужничком поддијалекту” (3, 402). У немогућности да судимо о стању у пиротском крају или луж-

ничком говору, мислимо да је био у праву што се тиче првог дела своје тврдње — *ни* за Нпл ми нигде нисмо чули, иако смо то проверавали код мештана.

За инструментал и локатив и сг и пл служе — уз одговарајуће предлоге — облици акузатива, уколико код локатива, па и датива није ту стари облик: *мънѣ*.

193. Друго лице:

Н	ти	ви
Д	теб(е), ти	вам, ви
А	теб(е), те	вас, ви

ѡѣбе се не могло пријде Б, на *ѡи* леба^ац Б, ете *ѡи* БП, *вам* не помага да се врѣви Б, ако *ви* даду, добро е БП, да *ли* *ви* е брат БП, кад но *ѡѣб ѡѣ* срето Б, ја *ѡѣ* ока Б, не траже *ви* да *ви* виђе, него нешто да рабѡтите БП.

Нисмо забележили облике *није*, *вије* (Белић каже да се у овим дијалектима „понегде употребљава и облик *вије*” — 3, 404).

Такође нисмо забележили ни облик *вама*, *нама* за Д.

194. Повратна заменица *себе*.

У вези с овом заменицом ваља истаћи два запажања.

Прво, у дативској функцији општа је употреба енклитичког облика *си* у оба говора: купи́ла сѣм *си* огртáч БП, донеси́ *си* во́ду БП, понеси́ *си* дре́ју Б, насипи́ *си* ва́риво Б.

Међутим, овај облик употребљава се и онда када се дативска функција тешко може препознати, или је уопште нема: дојди́ *си*, си́не, по́рано Б, врѣв *си*, врѣв *си*, не бо́ј се Б, ка^ако́ *си* је се премени́ла БП, он *си* тике дојде́ БП.

Друго, врло често се уместо *себе* употребљавају друге одговарајуће заменице: сва́ђи нек *си* *нѣѡа* гле́да Б, што́ те бри́га што́ ја че́шља́м *мѣне* Б, ти́ *си* гле́дај *ѡѣбе* БП, он *си* *нѣѡа* не забра́ља БП, онѡ́ *си* за *њи* мисле, а за дру́ђи ка^ако́ бу́де Б.

195. Облици трећег лица личних заменица су:

Н	он, она, онó,	онѡ́, онѡ́, она́
Д	њѣму, му; њóј, јо; њѣму, му	њѡ́м, им; — за све родове
А	њѣг(а), га; њу́, ју; њѣг(а), га	њѡ́, ји, и; — за све родове.

Облик општег падежа слаже се с акузативом, и њим се, уз помоћ одговарајућих предлога изражавају сва остала падежна значења.

Именичке заменице

196. Заменица *ко* се не употребљава, већ уместо ње *кој*, *коѡ*. Ово померање иде до изједначавања заменица *ко* и *коѡ*, тако да се редовно чује:

коѡ је то́ј дошъл БП, *кој* ти то́ј купи́л Б, *кој* се весѣли *не́к* се весѣли Б, *коѡ* кому́ мо́же да забра́ни БП, *кој* те то́ј уби́ БП, *коѡ* понавља́ БП.

У дативу се чује *комé* и *кому́*, а у општем падежу *која́*; само у БП, и ређе, *куја́*:

нече *комé* је речено, него *комé* је сүђено Б, *кому́* тој нóсиш Б, *кому́* си далá дáр за њéг и иди́ Б, *комé* да дадém БП, од^ш *која́* ти је писмо Б, на *која́* бúde Б, *куја́* има у селó БП, *која́* су изабрали за сáвет БП.

Одрична именичка заменица *никој* у Б има општи падеж *нићеја*: не моли *нићеја*; *нићеја* несэм имáла да ме поучи; несэм узéла од *нићеја*, тој си мојé. Овде смо чули и *никоја*, али ређе.

197. Заменица *шио* употребљава се у значењу „зашто”.

шио́ се боиш БП, *шио́* рáзби тој Б, *шио* ме гња́виш Б; али кад треба употребити *шио/шија*, употребљава се заменица: *какво́*, или њен стегнутији облик *кво́*:

какво́ сте тој нап्रा́или БП, *какво́* видé у вáрош БП, *какво́* ти испрати́ли Б, *кво́* има нóво у вáше селó Б, *кво́* си ми донéла Б, бóже, *кво́* бí овој БП.

Остале именичке заменице: *нешио́*, *нишија*, *свашија* имају уобичајену употребу, али се понекад јављају и облици: *свашио́*, *нишио́*, док се заменица *свако* никад не употребљава, већ место ње облик *сваћи*: *сваћи* нек си брине за самсéб Б, *сваћи* је се најéл и напíл Б, *сваћеја* смо мí наранíли и напо́или Б, *сваћему* сэм се склања́ла с пúт Б. У БП тај облик је: *сваки*.

Придевске заменице

198. Од присвојних заменица мој, твој употребљавају се само несажетни облици: *мојеја*, *твојеја* | *твоеја*. Никако нисмо чули: мога, твога, већ:

од *мојеја* брата Б, на *мојеја* сéстрича Б, кажем ја *моém* баштé Б, *твоеја* волá добрó платише БП, на *мојеја* тáтка бће да ўзну опасáч, војнички БП, она́м испод *твојеја* родљака Б.

Поред *њејов*, у оба говора чули смо и *њијов*: *њијова* ме мáти задојила Б, тој су *њијови* пашенóзи БП, *њијови* су из пíротско БП.

Место заменице њен и њи(х)ов у употреби су облици: *њбја^н*, *њбјна*, *њбјно* и *њин*, пл *њини*. Нема облика: *њезин*, или: то е *њéзе*.

Остали облици: *моји́*, *моје́*, *моја́* и с лабилнијим *ј* у БП: *мои́*, *моје́*; затим: *наши*, *ваши́* — у оба говора.

199. Показне заменице *овај*, *ијај*, *онај* (*овија*, *ишија*, *онија*), Нпл: *овија*, *ишија*, *онија*, Дпл: *овијам*, *ишијам*, *онијам* (ово ређе него на *овија*, на *ишија*, на *онија*) имају за женски род: *овај*, *ијај*, *онај*, општи падеж *ову́ј*, *ишу́ј*, *ону́ј*, пл *ове́ј*, *ишеј*, *онеј*, а за средњи род *ово́ј*, *ишој*, *онвој*, пл *овај*, *ишај*, *онај*.

Заменице *онај* и *онај* имају и облике *онзја* и *онаја*, са значењем, већег степена одређености: *онзја* човек, што но га срéтомо Б, *онаја*, бре

Горњокрајац Б, *онаја*, големана Љубинка БП, — овај облик има општи падеж: *онуја*. Треба рећи да је употреба ових облика доста ретка.

Показне заменице за количину су са синкопом: *овољћи*, *шобољћи*, *онобољћи* — у Б и: *овољки*, *шобољки*, *онобољки* у БП, с облицима за остале родове.

200. Неодређене заменице некакав, некаква, некакво имају у оба говора поред облика *нек^акџв*, *нека^акџа*, *нека^акџо* и сажетији облици: *некџв*, *некџа*, *некџо*, и то много чешће него прво: *некџв* човек дојде, можда је штројач Б, *некџв* иде и наплачује за струју Б, *некџа* жена те тражи јучер БП, *некџа* свеска врљена БП, *некџо* детиште протера точак (БП — бицикл), *некџо* писмо ти овам дошло Б.

201. Односно-упитна заменица чији у Нсг гласи: *чији* или *чи*: *чији* си ти, дѣчко Б, *чији* ли су волџвини БП, *чији* су бркови по лѣпи Б, *чији* ли је трактора^н Б. Ово је шира појава, среће се и у другим говорима (37, 142; 10, 62).

202. Пошто смо наводећи заменице наводили и њихове акцентоване облике, то се овде акцентом нећемо посебно бавити. Додали бисмо две напомене:

а) нема преношења акцената на предлоге типа: *бџз мене*, већ само: *бџз мене*, *сџс шџбе*, *врџз некоја*, *на ка^акџо*, *шода^а шџб*;

б) нема ни употребе акценатског типа: предлог + енкл. облик заменице (*у ме*). Ми уопште нисмо чули: *у ме*, *за ме*, *за шџе*, *на се*, *за њ*, *уза њ*, већ само пуне, акцентоване облике уз предлоге, и тако у оба говора.

Придеви

203. Један број придева који се у стандардном гради наставком -аст (51, 597), овде има наставак -ес(т):

алес, *беличџес*, *брњес*, *вџклес*, *вџанес*, *вџнес*, *вилес*, *џрањес*, *џарес*, *џривес*, *џлумес*, *жџујес*, *звџдџес*, *ињес*, *калушџес*, *лисџес*, *шџерџес*, *раклџес*, *ресџес*, *смџујрес*, *смџедџес*, *сџвчџес*, *суџрњес*, *шџџвнес*, *шџарес* (в. и т. 132). Белић такође бележи овај наставак (3, 437):

204. Наставци тврдих основа (с вокалом *о*) продиру у облике где је нормално -е: *вџо* (БП), *врџо*, *џорњо*, *дџољо*, *риџо* Б, *шџо* Б, *чуљо*, *шџуљо*. Тако и у генитиву мушкога рода долази -оја уместо -џа: *вџоја*, *врџоја*, *џорњоја*, *дџољоја*, *риџоја*, *чуљоја* — све у БП; *врџоја*, *дџољоја*, *риџоја*, *шџуљоја*, *шџуљоја* — у Б.

205. У говорима Б и БП има остатака разлике одређенога и неодређенога вида придева:

а) неодређени вид: *дивџљ*, *сџдан^ај*, *шџреда^ањ*, *шџослџда^ањ* — наводимо само најнеобичније, који се могу чути у оба говора. Ови облици карактеристични су само за номинатив сингулара, док у општем падежу имају облике одређенога вида: *дивџоја*, *сџдњаоја*, *шџредњаоја*, *шџослџдњаоја*;

б) одређени вид је у широј употреби, с тим што та одређеност има два своја вида — с облицима какви су и у стандардном: *бѣли, дѣбри, ѿлѣми, убави*, Оп *белѿа, добрѿа, ѿлѣмоѿа, убавоѿа*, али и уз помоћ чланских морфема: *бѣлиѿи, дѣбриѿи, ѿлѣмиѿи, убавиѿи*, Оп *бѣлоѿоѿа, добрѿоѿоѿа, ѿлѣмоѿоѿа, убавоѿоѿа* (о чл. морфема ниже).

206. У множини придеви имају само по један облик *добрѿи, добрѣ, добра*, именице средњег рода *јаре, ѿйле* које колектив изражавају облицима *јариѿи, ѿйлиѿи* БП, *јарѿиѿа, ѿйлеѿиѿа* Б, добијају атрибуте од облика женског рода придева у јединици, па тако према Н *добра* пѣлиѿи БП, *добра* јарѿиѿа Б, долази Оп *добрѿу* јариѿи БП, *ѿолемѿу* пѣлиѿи БП, *малецѿу* јаганци Б, *белѿу* јарѿиѿу Б, *сиѿиѿу* пѣличичи изнѣл на продаву Б, да испасѣш *ѿолемѿу* јаганци Б.

207. Придеви типа божји у нашим говорима су с наставцима: *-ји, -и* за м; *-ја, -а* за ф; *-је, -е* за н:

ѿн је *божѿи* човѣк (БП — човек који послужује у цркви), *дѣцѿи* лекар Б, *валила* се *божја* мајѿа Б, *ударѿила* неква *кокоѿиѿа* бѣлес (Б — ово се каже и *кокоѿиѿа* бѣлѿа и *кокоѿиѿа* бѣлѿа), *ѿвче* млекѿо, *ѿвча* коѿа БП, *лиѿиѿа* дѿвка Б, *маѿча* шапа Б, *маѿча* маѿи (Б — каже се за дете које много воли да се игра с маѿиѿима).

Акцѿенѿи ѿридева

208а. Једносложни придеви *бѣл, бѣс, брз, виѿи, ѿбл, дѿѿ* Б, *дрѿи, длѿѿ* БП, *жѿив, жѿуѿи, зѿл, јѿк, кѿс, крѿи, кѿс, лѿк, лѿй, лиѿи, лѿш, лѿд, мѿк, мѿд, мрѿк, ѿѿн, риѿѿ* БП, *риѿи* Б, *сиѿв, сиѿѿр, сѿв, цѿл, црѿн, чуѿл, шуѿи* у општем падежу имају акцѿенат:

а) на првом слогу, дакле као у номинативу: *брзоѿа, дѿѿоѿа* Б, *длѿѿоѿа* БП, *жѿивоѿа, лѿкоѿа, лѿйоѿа, лѿшеѿа, лѿдоѿа, мѿкоѿа, мѿладоѿа, ѿѿноѿа, сиѿѿроѿа, сѿвоѿа, цѿлоѿа*;

б) на првом слогу наставка *-ѿа*: *белѿа, босѿа, виѿѿа, ѿлѿа, жуѿѿа, злѿа, јакѿа, косѿа, кусѿа, лиѿѿа, мрѿѿа, риѿѿа* | *риѿѿа, сиѿѿа, црѿѿа, чулѿа, шуѿѿа*;

в) неки од придева под *б* могу имати акцѿенат и на првом и на другом слогу: *бѣлоѿа, виѿѿоѿа, жуѿѿоѿа, јѿкоѿа, кѿсоѿа, крѿѿоѿа*. Будуѿи да је тешко утврдити погодбе под којима се јавља ово двојство, ево неких примера с двојаким акцентима ових придева:

са^ббрѿло се *бѣлоѿа* свѣта лѿди Б, нема од ѿг бѣлоѿа бѣга (БП — *бѣли свѣш, бѣлисвѣш* и *бѣли бѣѿ* — синтагме нејасног постања, прва значи *мноѿо*, а друга, углавном у реченици каква је наша, „нема од ѿга вајде”), купиѿл *белѿа* вола Б, ка^бквога сѿм *белѿа* човѣка видеѿла, па му кѿсе големѣ . . . Б, *бѣлоѿа* овна продаѿл БП, имаѿли смо *виѿѿа* јѿрца (Б — јарац с витим роговима), па ка^д га виде онаквога високога и *виѿѿоѿа*, нареди да га врѿжу (Б — препричавање једног догађаја из рата: тренутак када је четнички

четовођа угледао заробљеног и наочитог партизана), имáли смо *жуџиџа* пса, онак . . . више риђ БП, па га цука онаквога *жуџиџа* (Б — препричава се како је нека жена љубила мртвог брата, покојника), несмо имáли *џо јакоја* у село Б, кад га стéже онаквога *јакоја* (БП — ради се о бичу кога су стегли неком направом да би га „учукали“), испод *косоја* крџа направили сџицу (БП — ова употреба делује књишки), нџма га по *кџиџа* од топџлу (БП — мисли се крџост дрвета). О облику *кџиџа*, који нисмо забележили, закључујемо на основу односа из тачке 208 б.

208 б. У облицима множине акценат се задржава на истом месту на којем је у општем падежу, па се тако одржава и паралелизам примера под *в* из претходне тачке:

а) *брзи, дџђи, дрџи* итд.

б) *боси, џоли, сиви* итд.

в) окрџил па зидови *бџли, бџли* ко снџг Б, сви му прџсти бџли од крџч (Б — из истог разговора одакле је и први пример), *виџи* му рџзи Б, они ластáри млáди, па виџи Б, све истерáло *виџи* прџтови БП, све му *жуџи* зџби . . . каџко мџже с онакви *жуџи* зџби дџде код зџбáра (БП — у истој реченици једног информатора), Васиљáнци су *јаџи* (БП — мисли се на супарништво Васиљанаца у једном спортском сусрету), јаџи му прџтичи (Б — мисли се на прџтиче одојчета), појáнте, тџј су ти онија *кџси* дирџци Б, искривили му се зџби, сви *кџси* Б, овако *кџси*, ко Одџнац (БП — говори се о стрмим зидовима пристанишне обале, на којима је радио зидар који ово прича. Одџнац је стрма клисурица у БП па се по стрмини врџи порџење), прџгорџла кџжа у штáвџње, па опџнци *кџџи*, ич не трáју Б, *кџџи* му струџје па мџра се врзџје (Б — мисли се на струкове парадаџа), такви колáчи вџлим, *кџџи* па сџпкави БП, штџ ли су *кџџи*, све се искџбли (БП — колџи).

208 в. Облици женског рода једносложних придева, наведене у т. 208а, имају акценат:

а) на првом слогу: *брза, дџја* Б / *длџја* БП, *дрџа, жџива, лџка, лџна, лџша, лџда, мџка, млџда, џџна, сџја́ра, сџва, цџла*;

б) на другом (финалном) слогу: *бџла, бџа, виџа, џола, жуџа, зла, коса, куса, миџа, мрџа, риџа* БП / *риџа* Б, *сџва, цџна, чуџа, шуџа*.

Код ових именица ево и два занимљива запажања:

1. У БП поред наведених акцентованих облика, често се чује и акценат на првом слогу. Ми смо забележили ове примере: *џџла, џџнаџа*; рука му, онак, *жуџа*; заврџи за туј *кџсу* греду; длáка му је (псу) више *риџа*; куђа му је нџва . . . обџјена . . . *сџва*; *цџна* моја сџдбина. Мислимо да ово повлачење акцената према почетку речи долази под утицајем књижевног језика и да ту говор Б остаје, као и иначе, архаичнији;

2. Када се први придеви супстантивизирају, штџ је врло честа појава, најчџшће као називи брџва с особинџом израженом овим при-

девом, акценат бива на првом слогу: белá овца́ — бела, жута кучка — жу́ја, рића́ коза́ — рића, жута́ коза́ — жу́иа. Овде долази и чипá овца́ — чии́а, придев и именица који немају мушког рода јер се односе на женско бравче „које има јако кратке сисе”.

в) с двојаким акценом *дрѝа́|дрѝа, јака́|јака, кри́а|кри́а*.

208 г. Облици средњег рода од придева из т. 208а у акценту се подударају с облицима женског рода:

а) *брзо, младо, сѝа́ро* итд.

б) *белó, ѝолó, црнó* итд.

в) *дрѝó|дрѝо, јако́|јако, кри́о|кри́о*.

209. Облици одређенога вида једносложних придева задржавају акценат на првом слогу: бо́ли се бели́ и црни́ во́л, па га бели́ надбодé (БП — из народне приче), ја ле́го, а несэм видéл да ми жу́иши браби́њак ушэл у черапу Б, Бели́ брег БП, брзи́ качема́к Б, ѝо́ли брат БП, све ѝо́ли лапóв Б, Длѝи́ дeл БП, жи́ви пошту́је мрѝиво́иа БП, жу́иши шипáк Б, Крѝви́ цeр Б, цeли́ дeн се маја́ БП, че му до́јде црни́ петáк Б.

Ваља истаћи извесну специфичност ових примера. Они свакако потврђују сазнање о месту акцента у облицима одређенога вида придева, али су по значењу специфични: први пример је из приче, жу́иши браби́њак, брзи́ качема́к, жу́иши шипáк, су ознаке за врсту појмова који именују, ѝо́ли бра́и, ѝо́ли лајóв, црни́ ѝеѝáк су устаљени изрази свакодневне нарације, док су Бели́ брeи́, Длѝи́ дeл микротопоними.

У осталим родовима је разлика у акценту одређенога вида придева према неодређеном теже видљива, али у топонимима, где је назив дво-члан а придев у првом, диференцијалном делу, акценат је такође на првом слогу: белá вода́, али Бeла вода́ Б, страна́ је врла́, али Врла́ сѝрана́ Б, тако и: Висóка ѝлáнина БП, Голéма арѝица́ Б.

Када се придев одређује чланском морфемом, што је по фреквенцији употребе више карактеристика Б него БП, акценат придева из т. 208а остаје на првом слогу свих придева, сем младѝи́и, сѝарѝи́и, док се у облицима Оп задржава паралелизам из т. 208 а, дакле:

а) *брзоѝи́оиа, ле́иоѝи́оиа, лóшеѝи́оиа*, итд.

б) *белóѝи́оиа, кусóѝи́оиа, црнóѝи́оиа*, итд.

Занимљиво је да смо у женском и средњем роду бележили само акценте на првом слогу ових придева: бeлаѝи́а кошúља Б, да́ј ми бeлуѝи́у пани́цу Б, узнѝ́ бeлоѝи́о ма́рамче Б, ѝо́лоѝи́о колéно Б, бацѝ́ му жу́ишуѝи́у свeску БП, цу́ноѝи́о лóнче БП, цeлуѝи́у простóрку Б, да́ј ми жу́ишуѝи́о (цвеће Б) црнóѝи́о јагње́ Б, сем, опет: младáѝи́а сна́ Б, младóѝи́о детe че је бúде након́че Б, сѝарáѝи́а пријетeљи́ца Б, сѝарóѝи́о винó Б, сѝарóѝи́о детe Б.

210. Двосложни придеви имају акценат

а) на првом слогу: а́лав, бѝсѝа́р, бу́ђа^ав, вeда́р, ва́жа^ан, добар и добáр, ѝлáда^ан, ѝрда́н, ѝрóза^ан, дѝва́н, жeда́н, жѝла́в, јада́н, кра́ишак,

в) у *бројева*, обухвата само број један (прво), кад је прилошки употребљен: *ѝб ѝрви* ђак од њега не имало Б, *најѝрво* се брашно просеје БП, *најѝрви* у село Б, само на *најѝрви* дали Б.

Чини се да је ова појава кад су бројеви у питању врло факултативна, чак се препознаје поремећеност у значењу — *ббљи* у првом примеру, *најѝре* у другом, први у *ѝрећем* и *ѝрвима* у четвртом примеру, иначе је ова употреба врло ретка. Јужније, према Лесковцу, облик из првог примера гласио би: *ѝбѝрв*, како смо чули од једне досељенице.

г) у *заменица*, само заменица *свој*, за означавање степена сродства: ми смо *ѝо свој* Б, од матер немаш *ѝо својѝа* Б.

д) у *ѝрилога*: *ајде ѝббрзо* ма³лко, што се клапотиш БП, тзг ми је било *најѝнешко* Б, појди *ѝб на ѝтам* БП, пома³кни се *ѝбшам* Б, *ѝблани* (у оба говора, са значењем: претпрошле године; забележено и у 47, 479), чује се и: *ѝрилани*, *ѝрилањћи* Б, — „три се снега на планин белију: /једен лањћи, а друђи ѝблањћи . . .” (нар. песма из Б).

214. Степен сродности *ѝо* и *ѝозѝива* различит је, најчешће је то једна изговорна и акценатска целина, али се чују и примери посебног истицања, што би се графички, дакако, морало одвојено представљати. То може, макар и индиректно, указивати да је овакав компаратив у нашим говорима више спојеница него сложеница:

Милѝен је *ѝбубав*, али:

ѝб ѝбавоѝа и *ѝб добрѝа* она од њѝг не *мѝж* да *најде* Б, *ѝб већа* свадба овуј годину не билá, *ѝко пѝсто* људи БП.

Поред оваквих компарирања у употреби су и она која се изводе на синтаксичком плану, али она такође садрже неки од елемената компарације с морфолошког плана: *ѝбѝло* је ко јучѝр, али не *ѝбѝоѝло* од *нѝкња* Б, Ивичина *косá ѝо белá* него твојá Б.

Чланска морфема

215. Постпозитивна морфема чланског карактера позната је поред бугарског (55, 150—152) и македонског (29, 144—151) и српским говорима тимочко-лужничке зоне (49, 410). Белић истиче да се та морфема употребљава у тимочко-лужничком говору и заплањскоме, мада „... за-заплањски говор тешко је рећи, да ли је у њему члан стар или је унесен из оближњег лужничког говора” (3, 442). Он сматра да је члан био некада постпозитивна употреба демонстративне заменице (3, 442).

Сврха чланске морфеме у нашим говорима је у детерминисању појмова по степену присутности, односно блискости, и удаљености од лица које говори. Тај критеријум обухвата како просторну тако и преносну присутност/познатост предмета о којем се говори и то тростепеност те познатости (не постоји нешто што би било адекват неодређеном члану у језицима који познају члан).

216. Систем морфема обухвата две равни: једну на којој се означава род појма и другу, која указује на удаљеност (присутност, познатост) појма лицима у говору.

	р о д					
	м	ф	н	м	ф	н
	сг			пл		
степен	-эв,	-ва,	-во	-ви,	-ве,	-ва
детерми-	-эт,	-та,	-то	-ти,	-те,	-та
нације	-эн,	-на,	-но	-ни,	-не,	-на

217. Овакве морфеме добијају

а) *именице*: што си је се *момэкэв* нађиздѝл Б, *лука^в* се сзв спарушил БП, што *кбња^в* не пасе БП, глѝ *шйорейзэв* кзв је Б, *овиэве* се не слагају да пасу Б, *кравава* тражи јунца Б, испрегни *товѝдуу* БП, *жѝава* че ни помори Б, ка^ко сзс *жѝйвуу* Б, *руће^в* ми ма^лла^ксале Б, донѝс *мейлуу* БП, истресѝ *чѝзра^ш* Б, *деи^ево* се унередѝло БП, *женѝше* несу ли још дошлѝ Б, *йрациш* продадѝсте ли Б, *йейзла^н* свѝ покре њѝ Б, енѝ га *шла^аш* Б, тури за Раду *йрозд^ак^н* Б, остај *йрозд^ак^ш* за јутре Б, *вод^аша* да ли је нестала Б, што бѝ на *чѝвѝкаво^а* Б, кудѝ ли су *арѝйјене* Б, *м^ачево* ѝднако ѝде, мѝра е гл^адно Б, ка^да идѝсте у *Грѝциуу* Б, нест^аде *йекмезэв* Б, ка^да че добѝјеш *кол^аша* Б, тѝшѝи *снѝйѝво* Б, што сзг ника^кво не билѝ *зн^анѝво* — имање (Б — ТВ емисија), узнѝ од *лудѝни* празнѝ тањѝри Б.

Ако чланована именица има посебан облик Оп, онда се том облику додаје деклинирана чланска морфема: *брай^ашо^а* ка^ко зову Б, поканисте ли *чѝвѝкано^а* БП, остај *куйѝјуу* Б, помузи *краву^н* БП, *жену^в*, *бабуу*, *вл^ашуну* (множину не можемо користити у овој компарацији јер је општи падеж једнак номинативу).

Белић за члан у мушком роду једнине даје поред *-эв* и *-ав*, поред *-эв* и *-ав*, поред *-эн* и *-ан* (3, 449—452). Ми облике са *-ан* нисмо могли чути, а што се тиче *-эв*, *-эт*, *-эн* < *-а^в*, *-а^ш*, *-а^н*, које се види у неким примерима, мислимо да се ту ради о ослобађању артикулације под дејством акцента и кретање *э* у правцу вокализације (в. и т. 15, 68).

б) *заменице*: *мѝеве* тарабе скѝро че у кубѝ Б, *шѝвѝјини* опзнци бѝјѝше добрѝ Б, и *њѝјнаша* (чорба) овак се забѝлија Б, сзс овој *нашево* мушко БП, тѝј *шѝбѝшо* си узѝл Б, *шѝвѝјено* телѝ колкѝ ѝзмери БП, вредна, брѝ, *шѝвѝјава* деца Б, гдѝ је тѝј *шѝбѝшо* ни донѝли Б.

в) *йридеви*: донѝс ми *уб^авини* тањѝр Б, идѝсте ли на *Нѝвуу* гѝдин Б, *дѝбрѝно* детѝнце БП, поглѝдај *йѝмладу^в* БП, тѝј ми је унѝче од *сѝарѝшо^а* сина БП. Нисмо чули облике типа *младѝашо^а*, какве Белић објашњава (3, 454) за напоредне облицима *младѝшо^а*, одакле је избачено „једно *ѝа*,

јер је и крајње *ia* било довољно да означи функцију”, а чему Живко Стефановић додаје (53, 142) за прилике Заглавка да „... је овде свакако употребљена постпозиција заменичког облика *īioia* као посебног облика, а не као члана.”

Понекад одређени вид придева добија чланску морфему у облицима мушкога рода сингулара: *добрија^аӣ, убавија^аӣ, ѿлѣмија^аӣ* — градећи тако од њих поново облике неодређеног вида према: *добрѣӣи, убавѣӣи, ѿлѣмѣӣи*, који и после члановања имају облик одређеног вида, у чему се види двострука тенденција:

а) примери одређеног вида накнадно се одређују и показују „да је на њих члан дошао као плус, као нешто што формално није било потребно” (3, 429), и

б) успоставља се облик неодређеног вида, као паралелизам претходној тенденцији, с конструкцијом: одређени вид + чланска морфема с диференцијацијом -ѣт/ти, -ѣв/ви, -ѣн/ни.

Ми нисмо могли пронаћи разлике у значењу облика *добрѣӣи* и *добрѣӣи*, сем што смо запазили да први и мештанима Б, где се само и бележе, звуче необичније и ређи су.

г) бројеви: *ӣрѣѣава* кућа ваља да је њина БП, то је од *ӣрвоӣоіа* мужа БП, *ӣрѣѣӣи* колѣц је крѣв БП, узнѣ *друѣӣи* Б, ондак *друѣӣоіа* позове цар Б.

Нисмо забележили облик *двѣӣе* у значењу обе, али смо добили обавештење да тога има у селима око Пирота.

д) глаголски облици: онај *ѣкѣӣенана* ливада трѣба да је изворска Б, *увѣлово* цвѣће исврѣӣ одовде Б, *слѣменӣи* прозор, па испод њѣг БП.

Примери под б, в, г, д обједињени су придевским карактером (заменице које се чланују — придевске, бројеви — редни, глаголски облици — они који имају придевску функцију).

ђ) забележили смо и неке облике предлошко-прилошког карактера који су добили члан: *кѣӣо* (кѣ_то) Рада била у Бурдимѣ Б, онѣг, *кѣдно* у рудник БП, обришѣ ми тој *наѣола^аӣ* Б.

Бројеви

218. Већ описане фонетске карактеристике ремете основне ликове бројева те имамо: *ѣдѣн, двѣ, две* женѣ и *две* детѣти, *ѣѣӣри, шѣс, сѣдом, ѣсом, јѣдинајѣс, дванајѣс* и тако до *двѣјѣс*, с нешто лабилнијим *ј* у БП, а затим: *ӣријѣс, ѣѣѣрѣс, шѣсѣӣ, сѣдомдѣсѣӣ, осомдѣсѣӣ, сѣӣо, двѣсѣӣа, ӣрисѣӣа, ѣѣѣрисѣӣѣӣи, ѣѣѣсѣӣѣӣи, сѣдѣмѣсѣӣѣӣи, иѣѣдо, милијѣн*, — исто у оба говора.

219. Број *ѣдѣн* има облике: *еднѣ, еднѣ*, као и плурал: *еднѣ, еднѣ, еднѣ*. Зависно од индивидуалног изговора испред *е* јавља се неко протетско *ѣ* које иде до пуног *ј* — *јѣднѣ* дете. *Јѣдин* се јавља само у саству броја *јѣдинајѣс*.

Сингуларни облици броја *¹едан* имају и неке падежне облике: све и стрељали *едноіа* по *едноіа* БП, на *едну* жену украли тарбицу Б, дошли с *едно* дете, па га довел на вечеру Б.

Број *два* за женски и средњи род има *две*: *две* женé, *две* кúће, *две* деца, *две* буреги, *две* мачети.

Од остатака других облика деклинације забележили смо још једино датив: *¹едному* брату горња њива, *¹едному* дољња Б. Врло би обично било и: *друіому*, али такав облик нисмо чули.

220. Деклинација редних бројева је у оном обиму како је то и код придева.

Не постоје облици: прв, друг итд., али *йрви* има и ликове *йрвни*, *йрвна*, *йрвњо*, у оба говора.

Поред *друіоіа* постоји и *друђеіа* Б; *-еіа* према номинативу *друђи* (3, 465), у БП само *друіоіа*.

221. Не постоје збирни бројеви (слично стање наводи се и за суседне говоре где се констатује или њихово одсуство — 39, 343, или ограничена употреба — 47, 372). Њихову функцију носе или основни бројеви или бројне именице: *йейіна* људи Б, *осміна* надничари БП, *дэвей* човека Б, *чейшврица* сељани подигли воденицу Б.

Оскудни остаци постоје у ограниченем броју бројних придева у вези са неким лексичким јединицама: *двоја* кола, *йрбоја* врата, *йрбоје* кочије — у оба говора.

Одсуство осећања за ову употребу показује и двојака употреба оваквих прилога: *йрбојни* испросници Б, место *йрбоји* просиоци, као и одсуство облика типа *двоје* за означавање скупа особа различитих полова: *двоица* іду по пут БП — човек и жена; такође и *обоица* уместо обоје.

Веза јединице уз остале бројеве у изговору бива и синдетска и асиндетска: *двэес едан дан* лежи квачка па се изводе пилићи БП, *йрјешес* месеци сам служијл на границу БП, *йедесей* и *двэ* карте Б.

Акцентни бројева

222. Број *¹едан* има двојак акценат (овакву појаву за Левач бележи Р. Симић — 47, 375), на последњем слогу и то би била општија употреба: у бројању: *¹едан*, два, три Б, *¹едан* ли је се опіл БП, *један* ко ни *један* Б, *једна* ўлица што іде од Пангалéј Б, *једна* девојка се удавила БП, *једно* іма (дете — БП), *једно* село Б.

У остацима падежа акценат такође заузима последњи слог: *једному*, *од једноіа*

На првом слогу: добијл *један* (Б — јединицу), *едно* зрно да е роділо БП, *една*, па дрúга, па се редом изјагњіше БП, *¹едно* ли је да се човек сеіира Б, ни *едно* није преко двэес кіла БП.

223. Број *чеџри* задржао је и основни облик *чеџири*, чији акценат имамо и у *чеџириес*.

223 а. Бројеви од *јединáјес* до *деветíнајес* имају акценат на другом слогу од краја и он то место задржава у редним бројевима: има *дванáес* гóдин Б, кад му е билá *дванáесиа* гóдина БП, *иетíндесии* БП, куде *осом-на́есииога* че б́уде свáдба Б.

224. Десетице од *чеџерéс* до *деведесéи* имају акценат на последњем слогу и то место задржава се у изведеницама. То је општа одлика, али смо чули и нека померања, у малом броју примера: *шéсег* људи је чекало лекáра БП, *деведесéи* др́уге сáм рóђен БП, *и́едесéи* гóдине ка^акó је се тáј вамíлија иселíла, а јóш дóде у селó Б.

225. Често се бројеви до десет у акценатском погледу осећају као проклитике — акценат носи реч коју детерминишу: *два дáна* Б, крсти се овак, с *џри џрсíа* Б, *иетí јóдин* ка^акó несí више у Бели Потóк БП, пошла сáм са *шезíодин* у школу БП, Падíнци је малá с *осом кóђе* Б, *осом џра́ци* опрасíла па еднó згазíла Б.

Акценатске прилике истоветне су у оба говора.

ГЛАГОЛСКИ СИСТЕМ

226. Глаголски систем широко описан у Белићевим *Дијалектима* (3, 472—619) не разликује се битно од стања које смо ми затекли. Зато ћемо се ми мање бавити општим и начелним питањима, а више ћемо тежити регистровању појединачних појава.

Инфинитив

227. Инфинитив је непознат говорима Б и БП, што и Белић констатује за шире подручје (3, 478). Поједини ретки случајеви или су јако усамљени или везани за приповедање и народно предање, што је за нас био непоуздан и секундаран материјал:

оче *биџи*, нече *биџи* Б, ми чемо се млади *саставиџи* (Б — нар. песма), што ће сáг *биџи* (БП — из приповедања), ако *дóћи* — до поноћи (БП — из нар. песме).

Презент

228. Глагол *мóже*³¹ има облике: *мóју* и *мої* (в. и т. 80) *мóжеш*, *мóже*; *мóжемо*, *мóжеџе* и *мóже*, *мóже* ни упропáсте Б, *мóже* онї да

³¹ Због непостојања инфинитива у говорима Б и БП ради навођења „основних” облика глагола даваћемо 3sg презента.

се срде БП, *може* се врну ВП, али смо овде бележили и *можеју*: ако *можеју*, нек дојду Б, овољило работа, па не *можеју* да дојду БП, *можеју* ли још старци Б.

Нисмо забележили облик Зпл *моју*.

229. Глаголи с основом на -а чувају *ј* у Зпл: *знају, имају, мбрају, вајају, дирају, ирају, чекају, чииају*.

230. Глаголи на -иваиџи, -ираиџи, -исаиџи имају облике: *са^рчекуџем, сиа^љуџем, минир^уџем, на^раис^уџемо, ка^рлаис^уџемо, џо^ииис^уџем* — у оба говора, с тим што се у Б некад и јави нешто од елемената гласа *ј*, а у БП готово никад.

231. Глаголи ковати, сновати имају облике презента: *ковџем, сновџем* — у оба говора.

234. Нема ни у једном говору: носу, вољу, раду, али смо бележили у оба говора: деца *бежџе* од ћишу Б, *беж^у* ли *беж^у* Б, овце не *беж^у* на жегу БП, ако се *разбеж^у*, ка^рко ће и збереш БП; ено и *лежџе* онам по ливаду Б, краве *лежџе* у шталу, а свиње у кочину БП, *леж^у* по цел дџан ко резани Б; *блејџе* овце БП, код нас се казуе *блај^у* Б; не *бојџе* се никому Б, ка^рко да се не *боџе* кџд стално пије Б, знам ли *бој^у* ли се Б, ако се деца не *боџе*, тој не ваља БП; *ишии^у* пиличи Б, врљил нећи мачичи у поток па сџмо *ишии^у* Б, свирене сџмо *ишииџе* успут ниспут БП, ће да *џроишии^у* они од џег, ал ће буде касно БП.

235. Глаголи који имају основу на *к-*, *џ-*, *х-* у Зпл имају палатализоване облике: *сеч^у, исеч^у, џосеч^у, ушеч^у, сџриж^у, џодсџриж^у, врш^у, оврш^у*. Овде има и двојаког понашања: *рџк^{ну} и реч^у, ушџк^{ну} и ушеч^у, сџџк^{ну} и сшеч^у*, али само: *џорџк^{ну}*. Ово важи за оба говора.

236. Глагол *раз^уми* има облике: *раз^умим, раз^умиши, раз^уми*, они *раз^уму* тој Б, тој они не *раз^уму* Б. Овако и: ако се кућџвни *сџораз^уму* БП, ни^{ка}ко нече да се *сџораз^уму* Б. Овој неједнакости у акценту треба додати да смо чули и: што се не *сџораз^уме* ко џ^уди Б, кџд се *сџораз^уме* зџдруга и Цервџн БП.

237. Облици Зпл глагола *умџе* гласе: они *ум^у* Б, *нум^у* деџа Б.

238. Глагол *вџли* има облике: *вџлим, вџлиши; Зпл вџле*. Нема облика *волем* ни у једном говору.

239. Облици глагола *џојџе*: *џојџем, џојџиши, џојџемо* обичнији су у Б док су у БП обичнији: *џџвам, џџваши, Зпл џџвају*.

240. Глагол *велџи* има облике: *велџим, велџиши, Зпл велџе*.

241. Глагол *б^уде* има облике: *б^уџдем, б^уџдеш* (а не бидем, биднем или б^уднем).

242. Глагол *бџва* у Б има облике: *б^уџџем, б^уџџиши, Зпл б^уџџују*, у БП: *б^уџџем*, а једном смо чули и: *б^уџџвам*. У клишеу *бџва-не бџва* среће се и овај облик, али без шире употребе.

243. Глагол јесам врло ретко смо чули у пуном облику. Много чешћа је оваква ситуација: на питање: је ли си окопала? не одговара се: јесам, већ: окопала *сам* / *несам* окопала. Одрични облик толико је чест да примере не треба наводити, али би ваљало истаћи да Зсг има облике *не* и *неје*, први је чешћи од другог и чешћи у Б него у БП: *не* га имало Б, *не* положио Б, *не* ми дао Б, *ни* ми е дао Б, *не* дошла БП, *не* се одала БП; *неје* тој ништа Б, *нее* текá БП.

Током праћења говора Б и БП учинило нам се у једном тренутку да се од извесног броја саговорника облици глагола јесам схватају као композити од делова: је-смо, је-сте, па су често у својим одговорима када се очекивало *јесме* одговарали: *јесје*. Је ли отворена продавница? — *Јесје*, сигурно БП. Да ли је дошао Зоран? — *Јесје*, мислим, синоћ БП.

Иначе се уместо *јесм* (*е*) овде употребљава *јес*: *јес*, да дојдем па да ме бијеш Б, *јез* да ми е брат, али претеруе БП, *јес* такој, али тој скупо БП. Нема одговарања обликом *је*: (Је ли и то твој син? нема одговора типа: *Је*).

244. Глаголи на *-ираџи/-ирем* имају облике са *-а-*: *за^ддирам*, *собирам*, *сиирам*, *умирам* — у осталим облицима такође, у оба говора.

245. Код извесних глагола V Белићеве врсте има одступања од стања у стандардном језику. Указаћемо на нека. Говори се *мећам*, *мећамш*, дакле са *а*, а не мећем у оба говора. Нејотовани су облици *скакам*, *скакамш*, 3 пл *скакају*. Са *ц* је *ницам*, *ницаш*, 3пл *ницају*; са неизмењеним *ск* *искам*, *искаш*; нејотовани су *зобем*, *кајем*, *сисам*, *јомајам*. Овакво је стање у оба говора.

246. У Б се каже: *чем*, *чеш*, *че*; *чемо*, *чеше*, *чу*. У БП бележили смо: туј се *и́кае*; зими *и́каемо*, предемо; али и овде су познати облици *чем*, *чеш*.

247. Неки глаголи непотпунога значења уопштавају облик Зсг за сва лица (слична појава уочава се у трстеничком говору — 25, 135):

мóра дидем у пореску управу Б, *мóра* се рабóти Б, *мóра* да дојдеш БП, *мóра* те бијем Б, *мóра* се ви́димо БП;

глагол *оче/оће*, који иначе у Б има облике: *о́чу*, *о́чеш*, *о́че*, *о́чемо*, *о́чеше*, *о́че* и *о́чеју*, а у БП *о́ћу*, *о́ћеш*, *о́ће*, *о́ћемо*, *о́ћеше*, *о́ће* уопштава облик *о́че* у *че* и тај се помоћни глагол тако употребљава у свим лицима: *че* те бије máти Б, *че* ли ми даде́ш тој Б, *че* се ви́димо Б, *че* се врнемо до пладне Б, *че* е узнете и то́лко ци бóде Б, *че* попрáе чу́до, ако дојду Б. Наравно, у БП свуда је ту *ће*: ми *ће* зове́мо сто педесет ку́ће БП, и ви *ће* дојдете на свáдбу БП;

мо́и и *мож* такође бивају употребљени без личних наставака: ако *мо́и*, ћу ти кúпим БП, ка^око *мо́и* да ти обе́хам, кад знајеш да немам páре Б, *не мо́и* ја на две стране Б; *мо́ж* и ја да стíгнем Б, *мо́ж* ли ти да му мзлко помóгнеш за испит БП, ка^д ти не мо́ж, ко́ј ће мо́же БП, *мо́ж* текá да е Б, *не мо́ж* ми с њи́ да се бóримо БП, *мо́ж* да га пита́те, ал тај не да́ва Б, поглé, *мо́ж* да дојду БП.

248. Друго лице сингулара глагола *оће* / *оче* често својим скраћеним обликом служи формирању упитних реченица: *оц* ли да те повезем Б, — и ово се преноси на друга лица: *оц* ли димо до пијац Б, *оц* ли се врнете ви до ручак Б, *оћ* ли и они диду БП, ако *оћ*, нек ми јаве БП (ово је необичан пример, јер сем њега за треће лице увек је *оће|оче*); ма *оће* и они БП. Тако је и са одричним обликом: *неће* туј завртиш Б, *неч* се обогатиш Б, *нећ* се, мајке, наједеш БП, *нећ* се скоро огрејете БП.

О презентским облицима појединих глагола в. у делу Поједини глаголи и групе глагола.

Имперфекат

249. Имперфекат је у нашим говорима још жива категорија, мада су његови облици, у односу на стандардни језик, доста различити.

Белић на почетку разматрања грађења имперфекта у говорима источне Србије каже: „Према основи имперфекта у овим се дијалектима разликују четири начина за његово образовање: 1) када се инфинитивној основи на *a* или *e* додају временски наставци; 2) када се презентској или крњој инфинитивној основи дода *e* за основу имперфекта, а томе временски наставци; 3) када се презентској или инфинитивној, пуној или крњој, основи дода *a* или *ja* и врем. наст.; 4) када се презентској или инфинитивној, крњој или пуној, основи дода наставак *o* или *eo* са врем. наст. аориста.” (3, 548). За временске и личне наставке у имперфекту даје: *-(x)*, *-ше*, *-ше*; *-мо*, *-сте*, *-(x)у* (3, 550). Међутим утицај аориста чини да се овај систем наставака подреди аориском, те ће некад (у 2 и 3сг) изостати наставак *-ше*, а у 3пл м. *-(x)у* биће увек *-ше*.

250. Идући за Белићевим класификацијама (3, 553—564) прегледаћемо забележене примере имперфекта овим редом:

а) *образовање на e*. То је имперфекат типа: *и́лейѝо*, *и́лейѝеше*, *и́лейѝеше*; *и́лейѝѝомо*, *и́лейѝѝѝте*, *и́лейѝѝоше*. Могу га имати глаголи свих глаголских врста. У облицима који имају *o* (1сг и 1, 2, 3пл) испред *o* често се јавља *j* или *i*.

— ја *идео* покре стаклорѝсцини Б, *и́ресѝѝо* сли́ве, а он *иде* изз *Стуба*² БП, печео ракију БП, *ко́љео* ко прави касѝпин, ал сѝг не мо́гу БП, ка́дно *и́ерѝше* (2сг) на потѝк Б, *идеше* камиѝн низ Вртачу Б, *мо́жеше* се ожѝни добрѝ, ал нумејѝ БП, ка́д он *зѝѝојѝше* Б, *казѝше* ми мојѝ ма́ти Б, *врѝеше* ни ба́ба Б, Ле́ка си *носѝше* клѝнет, па где го́д пасѝ телѝѝичи, *сви́рѝше* си Б. Тѝг се га́лица те́шко *наѝдѝше* БП, *орѝомо* у Ваља́ну шу́му, а Да́жа *иде* од врѝнт Б, *лежѝоше* под орѝј Б, *носѝоше* у млека́ру, ал ви́ше не откупѝју (млеко) БП.

С овим образовањем налазе се и примери имперфекта од перфективних глагола. Поред већ наведеног *зѝѝојѝше*, ево још неких примера: ја понапрѝд *иѝѝивку́јео* Б, некада́ брѝ *заѝѝѝѝо* за³чѝс Б, *дадео* му по неку парѝ,

да се зарáдује БП. Овакве примере има и Белић: он се *йонайијеше*; *вршеу* (3, 554), в. и т. 578, 579.

б) образовања на а. То је имперфекат типа: *имао*, *имаше*, *имаше*; *имаомо*, *имаште*, *имаше*.

— не *моја* дидем у бёрбу БП, у Б би се чуло не *мојб*; *имао* ја по два коња БП, *узимао* под ћирију Б, *немаше* тэг да се купи нигде Б, ми *кб-йајомо* па пројде аутобус БП, *кбйајосите* под пút, знајеш ли БП, *ораше* људи нешто, али *засуши* БП, дојдоше па *йоседаше* покре зид.

У овом образовању, свакако под утицајем аориста, долази до напуштања наставака у 2 и 3 сг (3, 551) те се чују облици: *узима* ли ти семе БП, неси ми платил што но *која* код тэб Б, оно си *йада*, *йада*, *йада* (град) па све смлати Б, *сећа* се, *сећа* и не може се сети БП.

Такође под утицајем аориста „почео је и специфични наставак другог и трећег лица имперфекта *ше* да се преноси на прво лице” (3, 551): ја бэш тэг *йураше* на краву Б и ја *дојдеше* понекад Б (из образовања на е).

в) образовања на о. То је тип: *давао*, *даваше*, *даваше*; *даваомо*, *даваосте*, *даваосте*.

— *радео* код нэг на покривање плевњу Б, *седео* пред амбар БП, *йлачаше* ни (2сг) колко за лэб Б, *седео*мо Б, *вревеосте* код лэсу Б, *бијеоше* се сваки дэн БП, *чекаоше* га па си отидоше Б, *йеоше* га одведу Б, *беоше* га притисли да му кúпе њиву БП.

Општа карактеристика ових образовања била би додавање -е-крњој основи (рад-е-о), и постојање о између основе и временских наставака у 1сг и свим лицима множине. Изван овога стоји и образовање које се даје у т. 251.

251. *Образовање на ја, е(ј)а*, такође дато у Белићевој класификацији. То је тип: *йеја*, *йеше*, *йеше*; *йејомо*, *йејосите*, *йејоше*. Код овога глагола у БП постоје и облици *ћа*, *ћаше*, *ћаше*, *ћамо*, *ћасте*, *ћаше*. Ми смо их чули, мада ређе него прве, У Б, такође поред првих, уз то ређе и самим мештанима нешто архаичнији постоје и облици: *очеја*, *бчеше*, *очејамо*, *очејасте*, *очејаше*.

— не *смеја* му кажем Б, *можеше* се ожени добро, ал *нумеја* БП, и не *смејасте* да дојдете на славу, стра ви це зајмите Б, *умејасте* ли се бэр наспитэ Б, *ћаше* се покбљу БП, *ћаше* убаво да ни среде БП, не *йејаше* га пуште (из војске на одсуство), а били смо му и *депешу* Б.

Нисмо чули облике не *смеа* (2. имп.), *лайшамо*, *седеа*, *йеа*, не *йеау*, не *йеаше* које Белић (3, 561—562) даје за околину говора Б, али смо чули употребу јединственог облика не *йеја*, *йи* не *йеја*, он не *йеја*, што и Белић бележи (3, 562). На овакву употребу указали смо и у вези с образовањем на а (250 б).

Аорист

252. Аорист је врло жива категорија у говорима Б и БП, а његове опште формалне карактеристике биле би одсуство -х у првом лицу сингулара и употреба -(х)мо уместо -смо у првом лицу плурала:

иде ли код доктора Б, *идо* Б, *узѐ* бич Б, *наиѐраи* му весѐље Б, *видо* те јучѐр Б, *умѐ* од глади Б, *свиѐр* ме тој псе Б, *одсеко* ржѐњ Б, *закласиѐ* ли ви прасе Б, одотле *ошомо* за Тустенѐил Б, *овромо* јучѐр, *насиѐмо* жѐто, *збрамо* сламу Б, ви се *куѐсиѐ*, ал ме не мѐж извѐрате Б, *имѐсиѐ* ли гѐсти Б, колко *ѐлаѐиѐсиѐ* Б, за што се *сваѐсиѐ* Б, ка^одѐ *орѐсиѐ* на Гложје Б, све *ѐодоше* и *ѐоѐише* Б, *узѐмаше* док имѐ Б;

ја се *зѐзѐ*, а он отуд па *ѐ* груди БП, *казѐ* му све по ред ка^окѐ е билѐ БП, *клѐ* неку свиѐу код мой БП, *врѐѐ* ли коѐѐа (БП — преносно: „наѐе ли службу“), *радѐ* у Нѐмачку БП, *ѐлаѐѐ* мало порѐз БП, *ѐбложѐ*, бре, одједнуѐ БП, ми му тѐд *најѐбмо* стѐн и погодѐмо крѐну БП, он тѐг *ѐмр* БП, *музомо* ѐвце БП, ми си тѐке *ѐоѐаѐамо* БП, *ручѐсиѐ* ли негдѐ БП, *додѐше* ми унѐке, ѐбе су дѐбро БП, сви га *ѐѐлакаше* БП.

У неким примерима 1сг кад се акценат налази на завршном слогу, непосредно испред елиминисаног х, приметили смо извесно дуљѐње вокала. То је овде и означавано (в. и т. 144).

Футур

253. Футур се гради:

а) од облика помоћног глагола *чу, чеи, че, чемо, чеѐе, че* Б, односно *ћу, ћеш, ће, ћемо, ћѐе, ће* БП и облика презента с везником *да*:

чу да се вѐнем до пладне Б, *чу да дѐјдем* куде Ускрс Б, *че да бѐта ѐрѐси* девојћу Б, *ти чеи да се уѐиѐеш*, ма каѐѐ че пѐсле ѐспити *да дѐваи* Б, да *ли че да дѐде* Мѐленови Б, ка^окѐѐ *че да ѐраѐиѐе* на плац Б, *нече* лѐше *да ѐрѐјдеѐе* у свѐтови Б,

ја *ћу да ѐе исѐраѐиѐим* БП, *ићу да му кажѐм* БП, лѐле, мајке, кудѐ *ћу да се дѐнем* БП, ти *ће да ѐонесѐм* до трактор, па пѐсле натоварѐ БП, Стѐмена *ће да се најѐѐи* БП, задругу *ће да ѐриѐѐје* уз Цѐрвин БП, *неће* онѐ *да осѐѐану* без слѐжбу БП, рекли су *ће да ме зайѐбле* БП;

б) од истих облика без везника *да*:

ћеш ми *вѐнеш* плѐг Б, *ћу* ти *ѐлаѐиѐим* ракију БП, *ће се изѐори* БП, *чу видѐм* па ка^окѐ бѐде Б, *че* ми *ѐлаѐи* Б. Приметили смо да се никад не гради овако футур од облика помоћног глагола за множину. Кад се томе тежи, онда настаје граѐење као под *в*:

в) од уопштеног облика трећег лица презента *че/ће* и облика презента глагола, са везником *да* или без њега:

ја *че дѐм* Б, ми *ће се видѐмо* БП, *че се најлѐдаи* Б, лѐше *че да ѐрѐјдеѐе* Б, *че* ми *јѐви* каѐдѐ *да идемо* Б, *че се вѐну* наприѐвечер Б, *ће се заусѐѐѐе* прѐво на Крс БП, одотле *ће* пѐшки *дѐду* проз село БП.

У конструкцијама с повратним глаголима, у спојевима *че/ће* и *се* долази до сливања и сажимања: ми *ци* узнемо *ће* *си*; ви *ци* га напраите < *че* *си* Б.

254. У говору Б забележили смо и два примера образовања футура од основе и наставка: *убиичу* те, *детенце*; *има́че* нешто и мамурзак (кукурузовина). У БП се могу чешиће срести овакви облици, али је тешко утврдити да ли припадају народном говору или су плод утицаја образованијих људи. Ми смо чули: *има́ће*, *имаће* (одговор на питање: да ли че да роде сливе?); *кажем* ти, *најрайћу* му ја зврчку Б, *добіће* он од мѣн БП, *показаћу* ти БП, *срећнућемо* се ми БП, *видеће* оні БП. Већину овде забележених примера чине какве претње или намере.

Имѣраиѣв

255. Стање које даје Белић (3, 540—545) и Маринко Станојевић (49, 413) потпуно се слаже са стањем у говорима Б и БП.

Друго лице једине гради се:

а) наставком *-ј*: *не іладуј*, *іреј*, *знај*, *давај*, *дај*, *имај*, *знај*, *кујуј*, *мањуј* се, *оіреј* се, *појуј* па и *порабоћуј*, *радуј* се, *не разрѣвај* мамурзу Б, *сачекај*, *сачекуј*, *смеј* се, *не сітарѣј* више, *шрљај* ме, *не чоркај* сламу БП, *чекај*, *шајај*, *шешај*, *шибај*.

Ако *-ј* долази после *-и-*, у говору се не чује: *не би* га Б, *нави* тој на кросно, па ме *окај* Б, *оми* се БП, *поли* ми БП, *саши* му аљинку Б.

б) наставком *-и-*: *вози*, *врши*, *дојди*, *жњи*, *качи*, *крии*, *мани*, *најди*, *носи*, *паци*, *ори*, *илеви*, *руши*, *соли*, *шели*, *шлчи* Б, *удри*, *узни*, *умри*, *урабоши* па се *вали*.

Глаголима под *а* пришао је и глагол *остіај* после: *остави*>*остаи*>*оста*'>*остіај*. На прелазу је: *најрай* ми чај.

256. Друго лице множине од глагола под *а* добија се додавањем наставка *-ше* на облик 2сг: *іладујше*, *ірејше*, *знајше*, *давајше*, *дајше*, *имајше*, *знајше*, *кујујше*, *мањујше*, *оірејше* се, итд.

Глаголи под *б* у множини имају наставак *-ете-*: *возіете*, *вршеете*, *дојдеете*, *жњеете*, *качеете* се, *криеете*, *манеете* ме, *најдеете*, *носеете*, *пачеете*, *ореете*, *илевеете*, итд. — генералисан према *ћ* из глаголских основа на сугласник (3, 541).

257. Првог лица множине нема. Ту функцију преузела је перифрастична конструкција са *има* и *ајде*: *има да работимо* Б, *ајде да итрамо* карте БП, *ајде да идемо* до село Б, *ајде да се видимо* јутре Б. Оваква се конструкција користи и за изрицање наредбе другим лицима: *има да знаш*, него шта Б, *ајде да се* прво *омијеш*, па да једеш БП.

Занимљиво је да Белић ипак наводи (3, 541 и 545) два примера првог лица плурала, из околине говора Б, и то: *имајмо* (Темска, код

Пирота) и: *ајдимо* (Књажевац). Ми нисмо нашли ни једног примера за ово лице. Што се другог Белићевог примера тиче — иначе необичног *ајдимо* — склони смо помисли да се ту ради о једном другом облику, какав смо и ми чули, али за који верујемо да је настао на други начин, елизијом целе реченице: *ајде да идемо* > *ајд да идемо* > *ајд дидемо* > *ајд димо* > *ајдимо!* Не тврдимо да су редукције ишле баш овим редом, али на неке забележене облике указујемо у т. 74, чему би се могло додати да се *ајд дидемо* често чује у нашим говорима, у неким суседним (25, 129; 39, 254; 47, 157), па и у самим Белићевим записима (3, 239), док облик *димо* поред наших говора постоји у Левчу (47, 157), а свакако и на другим странама.

258. Од глагола *једé*, *види* 2сг императив је *јém* Б, *јéђ* БП; *виц* Б, *виђ* БП, док је друго лице плурала: *јéчиé*, *ви́чиé* Б, *јéђиé*, *виђиé* БП. Уз то се у БП јавља *јéђи*, али не и *виђи*. У Б нема ни *јeци*.

259. У глагола са веларима у основи нема сибиларизације, већ само ликова са резултатима палатализације: *сечí*, *лéжси*, *ври́и*, *сечéиé*, *лéжéиé*, *вриéиé*, *речí* и *рекнí*, *и́лчí* (Б), *сíрижсí*, *сíрижéиé* у оба говора.

260. Отпадање крајњег *-и* у једнини (в. и т. 78): *дик_се*, *донéс*, *однéс*, *изнéс*, *држ*, *и́рч*, *сед*, *íлед*, преноси се и на множину: *ди́кшé* *се*, *донéсшé*, *однéсшé*, *дришшé*, *íлéшé*, *лéишшé*.

Стање које бележимо у вези са постојањем и творбом императива исто је у говорима Б и БП.

Потенцијал

261. За сва лица сг и пл енклитика потенцијала има облик *би*: *и́шeлá би дидем* у Ниш, ал не *по́днóсим ауто́бус* Б, *ми би мо́ли да ку́ймо* *пла́ц* у Ниш, ал *Ра́де не́ће* БП, *и́шeли би ви́*, ал не *мо́ж^м такóј* БП, ако *би мо́ило да се зайóсли* БП, да *ли́ би мо́ило да ои́идеш* до мојí Б, *мо́ли би да и́оeду́*, ал не *во́ле да рабóте* Б, *узéли би* едну *краву*, ако *íма* Б, *ја би ти врну́л* да *íмам* Б. Ова појава истоветна је у оба говора и она не напушта ни лица која сврше какву школу.

Радни придев

262. Радни глаголски придев има *-л* у мушком роду сингулара (в. и т. 13 под г): *врл*, *дрл* и *дрáл*, *íорéл*, *зобáл*, *ишáл*, *јéл*, *клáл*, *лeжáл*, *љубíл*, *ма́зáл*, *носíл*, *однeл*, *и́лeл*, *радeл*, *ра́бои́л*, *сијáл*, *и́шeшáл*, *ћуиáл*, *уносíл*, *ца́виéл*, *чувáл*, *иакáл*, *шоврдáл*.

Од глагола *и́ојé* и *си́и* р. придев је: *и́eл*, *си́áл*.

О вокализацији *-л* > *-о* в. т. 52.

Трпни придев

263. Код глагола који у основи имају лабијале *й, б, м, в* радни придев је с нејотованим облицима, у оба говора: *сиџиен* па *закрџиен* Б, *скџиен* Б, *исџиџиена* сланина БП, он је *зарџбен* још на Мачков камен БП, нека девојка је *уџрабена*, кад ју ђгну БП, све *заџџарабено* Б, ништа, брџе, сџмо *издџбено* дрво Б, *калџмена* крушка Б, *уџрамена* слика БП, *заџлаване* спџце Б, *заџџраве-*на овца БП, свадба је *уџлавена* за девети Б, он је *заџавен* на спаџџе Б.

264. Што се односа *-вен/-јен* тиче, у говорима Б и БП стаџе је поједностављено: присутни су само облици са *-јен*: *добџијен*, *џребијен*, *џољџијена* граџина, *џобијени* колџци БП.

265. Глаголи чија се основа завршава на *-с, -з* имају јотоване облике: *донџиен*, *исџреџиен*, *исџџиџиена* ливаџа, *оџџиџено* жџто, *вџџене* рукавиџце, *џревеџисено* џубре, — свакако према глаголима код којих су овакви облици правилни. Исто је у оба говора.

266. У глагола који у основи имају плузиве *д* и *џ* у трпном придеву имамо двојаку ситуацију. У говору Б, и шире у тимочко-лужничком, такви облици су нејотовани: *раџен*, *оџраџен*, *обраџен*, *изваџен*, *џосаџен*, *воџен*, *ослобџен*, *смлаџиен*, *измлаџиен*, *скраџиен*, *наџџиџена* сџм, *исџраџиен* је ка^око џџди, *уваџиен*, *оџџиџена* су џџтри маџичи, *џлаџиен* је порез. Поред *замлаџиен* постоџи и *замлаџен*, моџда од: *замлаџен*, како је у БП.

У говору БП, и шире у сврџишко-заплањском, овакви облици су јотовани: *раџен*, *оџраџен*, *џрорџен*, *извоџена* је снаџка, *исџраџено* му је пиџмо, *уваџени* су, *џлаџено* је, — али овде се помешаџ осеџај за услове јотовања те имамо јотоване и облике код којих у стандардном нема јотовања (през. на *-ем*): *украџен*, сџв *извоџен*.

267. Глаголи на *-ну-* имају у трпном придеву наставак *-џ*: *диџнуџ*, *џреџнуџ*, *џоџџкнуџ* ога^њ, *сиџџкнуџе* глав^{ње}, *на^мџкнуџ*, а према џима забелеџили смо: *убџиџ* и *убиџен*, *наџвиџ* и *наџиџен*, *уџвиџ* и *уџиџен*, *сџкриџ* и *сџ^криџен*, *наџџиџ* и *наџ^биџен*, *џољџиџ* и *џољџиџен* — у оба говора. Од глагола жџе, трпни придев је, такоџе, *џџџеџ*.

Глаџолски џрилоџ џроџли

268. Није у употреби у говору Б и БП.

Глаџолски џрилоџ садаџњи

269. Доста је редак, маџа га има у оба говора:

исџилџил се *ра^бџоџеџеџи* Б, ништа се не добџива *сеџеџеџи* Б, *оџџеџа^л* *рџџџеџи* Б, сџв се поџтроџи *беџџџеџи* Б, *уџропа^сти* се *куџуваџеџи* Б, *отпаџдоџе* ми рџџе *млаџџеџеџи* Б, не га ниџкој *помџџа^л*, он је *ра^бџоџеџеџи* спџчалаџил Б.

У БП овај облик биће на -ећи: заболéше ме óчи *чииéећи* БП, *ила-каéећи* БП, nóге ми се претрле *седéећи* БП, одóтле све *јашéећи* у Ромúнију БП, посвади́ли се *и́иéећи* БП.

Неколико примера на -ћи, можда и књижевног порекла, познато је у оба говора: *висéћа* лампа Б, БП, *сйоéћи* човек (имућан, добар домаћин), *носéћа* жена́ БП — трудница, *и́еи.ьéћа* кра́ва. Како се види, овде се ради о попридевљеним облицима гл. прил. садашњег.

Акцентнајске ириликe у илајола

270. Уз одсуство инфинитива, квантитета и квалитета акцента остаје нам да критеријум за утврђивање акцентских типова буде место акцента и његова евентуална измена у парадигмама конјугације.

271. Облици *и́резениша* имају акценат:

а) на завршном слогу: *бодé, влечé, вршиé, и́ребé, дерé*, (чује се и *дéре*), *једé, кладé, мейиé, мазé* Б, *музé* БП, *иасé, и́ечé, и́лешé, и́редé, раси́е, речé, сечé, сирижé, шачé* Б, *шучé* БП, *шресé; берé, дадé, зовé, ковé, орé, рвé, смеé се, чуи́е; сиружé; клнé* Б, *кунé* БП, *умé; базди́, боли́, шуми́; бежи́, блаи́, бои́ се, држи́, звижди́, зуи́, кэси́, клечи́, крчи́, лежи́, и́иши́и, и́рши́и, шои́, и́иши́и, и́љуши́и.*

У ових глагола акценат остаје на истом слогу у свим облицима презента (*бодéмо, бодéше, боду́*). Уколико се од њих префиксима изводе снови глаголи, и онда се место акцента задржава:

убодé, завлечé, овршиé, оберé, и́рсиружé, и́реболи́, и́ридржи́, раскрчи́ се, уи́иши́ало ми се у *у́ши*, нек се *уси́ои* (туршија), *рука́* ми билá згрчена па се текá *уи́иши́ала* Б.

б) друга група глагола у 3сг презента, који смо узели за основни облик ради именовања глагола, има акценат на другом слогу од краја:

иде, дéре (чује се и *дерé*), *најде, и́адне, и́бчне, и́рójде, умре; áје, баје, бéре* (чује се и *берé*), *вéје, сéје, шра́је; и́ине* БП, *ђине* Б, *ои́кине* БП, *ои́ћине* Б, *ои́ине, и́лисне, сáвне, сéдне, си́ане, шрне, улéине* БП, *улéзне* Б, *цркне, шзине, шљинне, шорне, шóине, шумне, шу́ине; бије, вије, знаје, зреје, мије, и́ије, рије, чује, ши́је; врже, ма́же; бира, брка, ва́ља, ва́ша, врља, врша, ађа* БП, *и́аца* Б, *и́леда, и́диша* Б, *и́уша* БП, *дава* (1сг *давам*), *ди́за* (1сг *ди́за^ом*), *и́дира, дума, зби́ра, и́ра, има, ка́ра, куса, ку́ша, лу́ша, лу́ља, мóиша, ни́ца* (1сг *ни́цам*), *би́не, и́уши́ша, си́и́за* (1сг *си́и́зам*), *узи́ма, узне, чу́ва, чу́ка, шéша; бóри се, бóни, ва́ди, ви́ди, вóди, вóзи, јáви, јáши* (1сг *јáшим*), *кóси, крши, луби, ра́ди, рóни.*

У осталим облицима презента, и онда дакле када долази до повећања броја слогова (1 и 2 лице множине), акценат остаје на истом слогу као у 3сг: ми не *а́йемо* Б, немóј се *би́еише* БП, млóго се *ка́рају* БП, несмó смејали да *и́иснемо* Б, бће ли да *узи́маише* сéме у зóдругу БП.

Уколико од ових глагола настају нови, изведени префиксима, акценат се, као и у глагола под *a* не мења:

дои́адне, и́ронáјде, и́ројáдне; одвѣје, и́ребáје, и́росѣје, насѣдне, и́ојине БП, *и́ојине* Б, *и́ребји́де, и́оји́је, раʹи́и́је; оди́ра, и́река́ра, и́роби́ра, раʹзи́ра, ску́ша; довóди, извóди, излúби, и́ревóзи* и др.

Стање изнесено у т. 271 истоветно је у оба говора.

272. У *аористу* говори Б и БП имају три акценатска типа:

а) акценат је на последњем слогу 1сг и ту остаје кроз све облике. Такав акценат (*бирá,*³² *бирá, бирá; бирáмо, бирáсте, бирáше*)³³ имају глаголи (наводимо их у 1сг): *ковá, орá, рвá, смејá се, баʹздé, болé, бежá, блајá, бојá се, држá, звиждá, зујá, каʹсé, клеча, крча, лежá, и́ишиá, и́ришиá, сѣвоá* Б, *сѣјá* БП *и́ишиá, и́уишиá* — из групе *a* (ту би свакако дошло и *шуме*, али га немамо у записима), а затим: *идó, најдó, и́ројдó, бојá се, вејá, сејá, и́рајá, врзá, мазá, бирá, брká, ва́ља, ваи́а, врѣá, љáђá* БП, *љáђá* Б, *љедá, љи́а* Б, *љи́а* БП, *давá, дизá, дирá, думá, збирá, и́ра, имá, карá, кусá, куи́а, луи́а, лу́ља, мои́а, ни́а, и́уишиá, сѣизá, узимá, чувá, чука́, шейá, видó, радé* — из групе *b* презента.

Овде има доста имперфективних глагола и зато кад се од њих префиксима граде перфективни, акценат остаје на истом слогу само у 1сг док се у 2 и 3сг повлачи према почетку речи односно на префикс:

ел *зáкова* ти Б, ти не *и́рѣврза* сéно БП, у каквó се *зáллада* БП, што га (прасе) *и́сиуиши* Б; *зáблаја* јáгње Б, *рáсѣришиá* се нáрод по вашарѣште БП, да *и́бѣраја* кѣша билó би добрó БП, она́ се тзг *зáљуља* БП, она си *нáмоша*, а нáше остáде Б (намотала је пóтку), гáрд га *и́рбчука* БП.

Преношење акцента на префикс не чини се и у облицима множинé, чиме се ови глаголи (имперфективни, створени префиксацијом) понашају као глаголи акценатског типа под *b*.

Глаголи који су у 1сг једносложни: *дрá, брá, звá, клé, би́, ви́, знá, ми́, и́и, чу́, и́и* — имају овај акценат у свим лицима аориста, али када добију префикс, онда у 2 и 3 лицу једине акценат прелази на њега: 2сг. *одра, сáбра, и́зва, у́кле, и́рѣби, нáви, дóзна, óми се, нáи се, не дóчу, у́и* (овако је и у 3сг).

Ако се префиксацијом не повећава број слогова, онда се ни у 2 и 3 лицу не преноси акценат: *збрká се, скуи́а се, смои́а се.*

б) акценат је у првом лицу на последњем слогу, на том слогу биће и у свим лицима множине, али се у 2 и 3 лицу једине повлачи према почетку речи:

³² Овде ће се приметити да неки облици имају дужину, а други глаголи такве дужине у истим облицима немају. У т. 144 ми смо скренули пажњу на такав изговор финалних слогова у глаголским облицима који су из тог слога изгубили *x*, али он још није општа појава, те смо ми примере давали онако како смо их чули, неке с дужином, неке без ње.

³³ Будући да је у нашим говорима *-ше* временски наставак и имперфекта, разлика према аористу, која се остварује и уметањем *-о-* види се и у акценту који се у импф. слаже с презентом, дакле: *бирáше* 3пл аор. — *бѣра-о-ше* 3пл импф.

реко́, 2, 3сг *ре́че*, а овако је и у глагола (наводимо их у облику 1сг): *йочé*, *умѣ*, *ошину́*, *йльисну́* (Б *йльисну*), *свну́ сѣтану́*, *ш'йну́* (Б *ш'йну*), *шойну́* (Б *ш'йну*), *шумну́* (Б *шумну*), *шуйну́* (Б *шуйну*), *оїе́*, *йушій*, *узé*, *борі се*, *буні се*, *води́*, *вози́*, *јави́*, *јаша́* БП, *јаші́* Б, *коси́*, *крійі́*, *љуби́*.

Када ови глаголи добију префиксе, акценат се у 2 и 3сг пребацује на њих:

ти *зійоче* да појéш Б, што *йрéсѣтану* да свіриш Б, *узбуни* сво село БП, *Мі́ка й́окоси* за^чзс БП, сви́ и она́ *йзљуби* Б, сна́шка сви́ свáтови *йрéљуби* БП.

в) акценат је на истом слогу у свим облицима, али тај слог није финални:

бодо́ (*бóде*, *бóде*; *бóдомо*, *бóдосіе*, *бóдоше*), *влéко*, *йрéбо*, *јéдо*, *клато́*, *мéшо*, *м'зо* Б, *м'зо* БП, *йáсо*, *йéко*, *йлéшо*, *йрéдо*, *ре́ко* (чује се и *реко́*), *сéко*, *сѣришо́*, *ш'јко* Б, *ш'јко* и *ш'лэко* БП, *ш'рéсо*, *дадо́*, *чу́шо*, *сéдо*, *улéо* БП, *улéо* Б, *црко*, и глаголи III врсте у Б који стоје као алтернативни према БП у 272б — *йльисну*, *ш'йну*, *ш'йну*, *шумну*, *шуйну*.

273. Акценат забележених облика имперфекта слаже се са акценатом презента:

изнесéо ја по тріес кáла тріце БП (през. *изнесéм*), ка^ко́ ті некэд *врéвеше* Б (през. *врéвши*), *ймаше* ли он брáта Б — овај облик чули смо више пута као: *ймáше ли*, и чини нам се да је повлачење акцената према крају речи увек везано с постојањем енклитике *ли*; *йфсéомо* Дубје Б, *ймáомо* јáрца БП, *кбйáомо* Б, *вóдеомо* га у школу БП (в. и прим. у т. 249—251).

Белић истиче и постојање, односно образовање „једне специјалне форме имперфекта-аориста: *йо основи имйерфекайтске а йо насѣавцима аориске* (курзив А. Б.)” типа: *смеа́*, *смеа́*, *смеа́*; *смеа́мо*, *смеа́сїе*, *смеа́ше* (3, 599—600). И ми налазимо овакве примере, чији се акценат не слаже с акценатом презента, али у малом броју:

ви не *смејáсїе* да дојдете на славу Б; према *ш'бéомо* има и не *ш'ејáмо* Б, БП; *умејáмо* и ми док мого́мо, ал сзг не́ше БП, *ћáше* се пого́де БП, ма што *нумејáше* да му *узну* пáре Б; поред *ш'їејéоше*, чули смо и: *ш'їејéоше* с Милóрода свáћи ден Б.

274. Акценат *раднóй йридева*. а) Општа је тенденција да се акценат у м. роду једине нађе на крајњем вокалу основе:

брáл, *звáл*, *ковáл*, *смејáл се*, *безјáл*, *лежáл*, *йшїшїáл*, *йочéл*, *умрél*, *бїл*, *вїл*, *мїл*, *оборїл*, *вадїл*, *водїл*, *возїл*, *љубїл* и да на истом слогу остане у свим осталим облицима: *брáла*, *брáло*, *брáли*, *брáле*, *брáла* (овако је и код осталих наведених глагола).

б) Глаголи чија је глаголска основа проширена *з* имају акценат на финалном слогу облика за мушки род: *рекáл*, *шїáл* (*дошїáл*, *за'шїáл*, *на'шїáл*, *йрошїáл*). *моїáл* — али га, за разлику од примера под а, пребацују на последњи слог: у свим осталим облицима: *реклá*, *реклó*; *шїлї*, *шїлé*, *шїлá* (у свим наведеним случајевима).

Овако се понашају и акценти радних придева глагола који у м. роду једине имају *р*: *врл*, *врла*; *са^аџрл*, *са^аџрла*; *узрл се*, *узрла се*, *умрл*, *умрла*.

в) Глаголи који имају акценат на последњем слогу основе, а за њено проширење *а* < *а^а* у неакцентованом слогу, задржавају и у осталим облицима акценат на истом слогу, уз испадање непостојаног *а^а*: *влéка^ал* — *влéкла*, *влéкло*; *влéкли*, *влéкле*, *влéкла*; а затим и *џрéба^ал*, *мџа^ал* Б, *муза^ал* БП, *џада^ал*, *џаса^ал*, *џека^ал*, *раса^ал*, *сека^ал*, *си^ари^ал*, *џџка^ал* Б, *џука^ал* и *џлэка^ал* БП, *џресе^ал*; — и од њих изведени: *џрéбал*, *џомџа^ал* Б, *наџаса^ал*, *ра^а-зраса^ал се*, *џресека^ал*, *осџри^ал*, *џреџука^ал* БП, *џоџресе^ал* и др.

г) Код неких глагола III врсте, код којих је и у 1sg аориста примењена разлика између говора Б и БП, та се разлика види и у облицима радног придева. Према: *акнул*, *бџинул*, *бџинул*, *џџиснул*, *џреснул*, *џџинул*, *џоџинул*, *шумнул*, *џуџинул* у Б, имамо: *акнул*, *бџинул*, *бџинул*, *џџиснул*, *џреснул*, *џџинул*, *џоџинул*, *шумнул*, *џуџинул* у БП.

Ова се разлика задржава и у осталим облицима, управо у сваком од говора, у осталим облицима *р*. придева акценат се задржава на слогу на којем је и у облику мушког рода: *акнула* Б, *акнула* БП и тако у свих ових глагола.

Код осталих глагола III врсте, акценат је на последњем слогу облика за мушки род (као у т. 274 а) и ту остаје у свим другим облицима: *џоџинул* БП, *џоџинула* БП, *оџкинул*, *оџинул*, *са^авнул*, *си^анул*, *уџрнул*.

275. *Трини џридев* има акценат на коренском слогу: *бóден*, *влéчен*, *џрéбен*, *јéден*, *кладен*, *меџен*, *мџжен* Б, *муџжен* БП, *оврџен*, *óбран*, *џашен*, *џвчен*, *џлэчен*, *џбечџ*, *џрéден*, *речен*, *сечен*, *си^ариџжен*, *џџчен* Б, *џучен* и *џлэчен* БП, *џрешен*, *аџан*, *баџан*, *даден*, *веџан*, *кован*, *бран*, *рван*, *сеџан*, *чуџан*, *оџкинуџ* БП, *оџџинуџ* Б, *оџинуџ*, *џуџинуџ*, *биџен*, *виџен*, *миџен*, *џиџен*, *риџен*, *чуџен*, *џиџен*, *врза^ан*, *маза^ан*, *бџра^ан*, *брка^ан*, *ваџан*, *ваљан*, *врљан*, *џлэда^ан*, *џџџа^ан* Б, *џуџа^ан*, *дава^ан*, *диџа^ан*, *диџра^ан*, *збиџа^ан*, *џџра^ан*, *кара^ан*, *куса^ан*, *куџа^ан*, *луџан*, *љуља^ан*, *моџа^ан*, *џуџџџа^ан*, *узџма^ан*, *чуџа^ан*, *чука^ан*, *шеџа^ан*, *ваден* Б, *ваџен* БП, *виден* Б, *виџен* БП, *вóден* Б, *воџен* БП, *вóжен*, *јашен*, *кџшен*, *крџен*, *љубен*, *раден* Б, *раџен* БП.

Сви остали облици (*ф* и *н* једине и сви облици множине) имају акценат на истом слогу.

На истом вокалу биће и акценат облика изведених префиксима: *довлэчен*, *избóден*, *изџрéбен*, *џомџжен* Б, *оџашен* и др., сем *џздуџ*, *надуџ* који се без префикса и не употребљавају.

Стање забележено у т. 275. истоветно је у оба говора.

276. У вези са акцентом *имџераџџива* мислимо да је најбитније споменути да облици на *-и* имају акценат на финалном вокалу, дакле: *бодџ*, *влчџ*, *влагџ*, *влечџ*, *џребџ*, *кладџ*, *меџџ*, *мџџ* Б, *муџџ* БП, *оврџџ*, *џасџ*, *џечџ*, *џлэџџ*, *џочнџ*, *џредџ*, *речџ*, *сечџ*, *си^ариџџ*, *џлчџ* Б, *џучџ* БП, где смо забележили и: *не џуџи га*; *џресџ*, *аџџ*; од глагола *баџе* чули смо:

ѿребај ми Б; *ори, рви, чуйи, оићини* БП, *оићини* Б, *ошини, вржси, мажси, вадѿи, водѿи, возѿи, јашѿи, косѿи, криѿи, љубѿи* и да у облику 2пл тај акценат стоји на првом слогу наставка *-ѿше*:

бодѿше, влечѿше се, ѡсвет Б, ѿребѿше, кладѿше, метѿше, мѡзѿше Б, *музѿше* БП, *набодѿше, накладѿше* огањ БП, *најасѿше* оѡвце па одмѡрајте БП, *печѿше, ѿлетѿше, ѿочнѿше* еданпѡт, *вѡч Б, речѿше Б, сечѿше, сѿпиржсѿше, ѿдрчѿше* Б, *ѿресѿше, аѿѿше, орѿше, рѡѿше, чуйѿше, оѿкинѿше* Б, *оићинѿше* БП, *вржсѿше, мажсѿше, вадѿше, водѿше, возѿше, доведѿше, изведѿше, јашѿше, косѿше, криѿше, љубѿше, навезѿше, намажсѿше, навадѿше, умажсѿше, ујашѿше*, ово се у БП чује: *ујашаѿше*.

Од овога има и одступања:

- а) код глагола *јѡм Б, виѿ Б, вић* БП, где се чује *јѡми* и *јѡћ* БП;
 б) код неких глагола који немају акценат на *-и*: *шѡѿни, ѿѿѿни* Б, *ѿѡѿни, чѡкни, рѡди*;

в) код глагола који поред акцента на *-и*, *-ѿше* имају и другачији акценат: *бѡди* БП, *кажем јо, ѿлѡѿи*, научи се БП, *вржси* коња где ти гѡзда каже БП, *јѡши* брзо БП, *мажси* БП, *вѡзи* туј крнтију БП, *љуби* колкѡ бѡнеш БП. Примери какве смо навели под *в* све чешћи су у БП и мислимо да долазе под утицајем књижевног језика.

Поједини ѿлаѡли и ѿруѿе ѿлаѡла

277. Глагол *јѡде* у през. има облике: 1сг *јѡдем*, 2сг *јѡдѡши*, 3пл *јѡдѡу*; аор. 1сг *јѡдо*, 2сг *јѡде*, 1пл *јѡдомо*; импф. *јѡдео*, 2сг *јѡде!јѡдѡше*, 1пл *јѡдомо*; имп. 2сг *јѡм Б, јѡћ!јѡћи* БП, 2пл *јѡѿше* Б, *јѡћше* БП; р. пр. *јѡл, јѡла*.

278. Глагол *дојде* у през. *дојдем, дојдѡши*, 2пл *дојдѡше*; аор. *дојдѡ*, *дојдѡ*, 1пл *дојдомо*; имп. *дојди, дојдѡше*; р. пр. *дошѡл, дошѡла* — у оба говора.

279. Глагол *оѿѿде*, у през. *оѿѿдем, оѿѿдѡши*, 1пл *оѿѿдемо* — нема: отиднем; аор. *оѿѿдѡ, бѿѿде*, 1пл *оѿѿдомо*, али такође у оба говора: *оѿѿдѡ, бѿѿде, бѿѿде*; *оѿѿмо, оѿѿѡше, оѿѿше*; р. пр. *оѿѿѡл и оѿѡл, оѿѿѡл* и *оѿѡл*.

280. Глагол *изађе* има значењске адеквате у Б *излѡзе*, у БП *излѡже*. Нема облика *изајди* нити: *изодим/исодим*.

281. У Б је обичнији глагол *слѡзне*, у БП *слѡне* и према њима: аор. *слѡзо, слѡзе*, 1пл *слѡдомо*; р. пр. *слѡза^л, слѡзла* — у Б и: *слѡо, слѡже* 1пл *слѡдомо* аор. и *слѡ^л, слѡла* р. пр. — у БП.

282. Нема употребе глагола *ући* (*унићи, уићи*), већ: *улѡзне* у Б и *улѡне* у БП.

283. Трпни придев гл. *ѿмозѡ* у Б је *ѿмѡжена*, а у БП *ѿмѡжена* и *ѿмѡжена*.

284. Глагол *донесé* има през. *донесém, донесéш, 1пл донесéмо*; аор. *донéсо, донéсе, 1пл донéсомо*; импф. ја *донесéо* понекад јагоде, а они притрче Б; р. пр. *донéл, донéла*. Нема облика *донéсал, донéсла*.

285. Глаголи *шечé, њечé* у 3пл *шечу́, њечу́*; у 2сг импф. *шечéше, њечéше*; имп. *шечи́, њечи́; шечéше, њечéше*.

286. Глагол *вдчé* Б, *вучé* БП имају у импф. *вдчéјо* Б, а затим: *влéче, вдчéше, влечéше* — све 2сг у Б и: *вучéше, влечéше* у БП, 1пл: *вдчéомо* Б, *вучéомо* БП; имп. у Б: *вдчи́, влечи́, 2пл вдчéше, влечéше*, а у БП *вучéше*; р. пр. *вдкa^л, вдкла* Б и *вúкa^л, вúкла* БП.

287. Глагол *сѝрижe* има 3пл през. *сѝрижý*, имп. *сѝрижѝ, сѝрижѝше*.

288. Глагол *лéѝа* има през. *лéѝа^м, лéѝа^ш*, 1пл *лéѝамо*, имп. *лéѝај* и *лéѝѝи*, 2пл само: *лéѝајѝе* — у оба говора.

289. Глагол *врше* има 3пл през. *вршy*; импф. *вршéо*, 1пл *вршéомо*; 2сг имп. *врши́, пл вршéше*; р. пр. *врл, врлá*; т. пр. *овршeн*.

290. Једна група глагола која има имп. на *-ј* прелази глаголима који 2сг имп. имају на *-и*: *израчуни́* ми колкó трéба да ўзнем за телé. Б, де м'лко *ѝосвири́* Б, *сѝѝи* едно пѝво БП, *окуѝи́* се БП.

291. Глагол *ѝбчe* има презент: *ѝбчeм, ѝбчeш, 1пл ѝбчeмо, 3пл ѝбчeну* — у оба говора.

292. Глагол *ўзне* има през. *ўзнем, ўзнeш, 1пл ўзнемо*; аор. *ўзé, ўзе, ўзéмо, узéсше, узéше*; импф. *ўзнејо* пушку па уз Рóвине, и за пóла сáт, éто зáја^к Б.

293. Глагол зајети није познат у овим говорима.

294. Глагол *кднé*, у през. *кднém, кднeш, 1пл кднéмо*, аор. *клé, клé, клé, 1пл клéмо*; импф. ка^ко га она онóј *кднéше* Б; — све у Б. У БП ти облици су: *кунém, импф. кунéше*; р. пр. у оба говора: *клéл, клéла*. Глаголски прилог садашњи у Б *кднéчи*, у БП *кунéћи*.

295. Трпни придев глагола *надúе* гласи: *надúѝ, надúѝа*, али смо забележили и: *надúена* овца (препасла). Чешћи је у оваквим случајевима глагол *издúе*: *издúѝ, издúл се*.

296. Глагол *ѝрé* — са два значења: а) кад се конопља на трлици обрађује да се одвоји поздер од влакана и б) кад се што сатире — има облике: 3сг през. *ѝрé, 3пл ѝрy*; аор. *ѝр̑, 1пл ѝрмо*; импф. *ѝро, 2сг ѝроше, 1пл ѝромо*; аор. с преф. на — жене *наѝрше* белисвет кљчи́на Б; р. пр. *ѝрл, ѝрлá*; т. пр. *наѝрeн* — у оба говора.

297. Глагол *зáдрe* има овај облик у 3сг през. а у аор. 1сг *зáдр̑, 2сг зáдр, 1пл зáдрмо*; имп. *зáдри́* 2пл *зáдрéше*; р. пр. *зáдр̑л, зáдрла*; т. пр. *зáдри́* — у оба говора. На питања о овом глаголу мештани су често уба-

дивали облике и других глагола: дрети (дерати) драти: — *дерé* се свиња Б, ми смо *дра́ми*, али сзг се већином шури БП, кожу *дерéмо* с нож, а од јагње сзмо *здерéмо* БП, *одра́л* сзв длан Б.

298. Глагол *умре* има аор. *умр̄, умр, умр;* *умрмо/умрэмо, умрсӣе/умресӣе, умр̄ше/умрэше;* р. пр. *умр̄л* и *умрél, умрла* и *умрэла;* имп. *умрӣ, умрэше.*

299. Глагол *иребé* има р. пр. *ирéбал, ирэбла;* т. пр. *ирéбен, ирэбена.*

300. Глагол *удéне* има 3сг аор. *удену;* 2сг имп. *уденӣ;* р. пр. *удену́л, удену́ла;* т. пр. *удену́ш.*

301. Глагол *йомóи́не* у 3пл през. гласи *йомóину;* асг имп. *йомо́и́н.* У поздраву се чује: *йомóзи, боже!* Мушкарци кажу: *йомóзи бог!* на што други одговарају: *бог йомóи́ал!* Жене никад не кажу: *помози бог, већ: йомáи́а бог!* Радни придев *йомóи́а^л* и *йомо́и́ну́л, ф йомóи́ла* и *йомо́и́ну́ла.* Краћи облици више у казивању о нечему апстрактнијем, а дужи о конкретнијем. Бележили смо: ништа му неје *йомóи́ло* (Б — мисли се на лек и лечење) и дете ми је убаво *йомо́и́ну́ло* (Б — мисли се на помоћ у послу).

302. Глагол *живи́* има 3сг импф. *живéше, 3пл живéше/живéоше;* р. пр. *живéл, живéла.* Облици *живува́л, живува́ла* значе: слагали су се, друговали: добро су си *живува́ли* Б, у школу деца *живу́ју,* не бију се БП.

303. Глагол *си́аси* има презент *си́асим, 1пл си́асимо, 3пл си́асе.* Нема: *си́асем, си́асеш.* Р. пр. *си́аси́л, си́аси́ла;* т. пр. *си́аси́ен, у оба говора.*

304. Глагол *йле́ви* у 1пл през. *йлэвимо;* имп. *йлевӣ, йлэвэше;* р. пр. *йлеви́л, йлеви́ла;* т. пр. *йлэвен.*

305. Глагол *рвé* се овде се не употребљава, већ *обáра се.* Рвање је *обара́ње.*

306. Глагол *си́са* има 3пл през. *си́сају;* имп. *си́сај;* р. пр. *си́сал, си́сала.*

307. Глагол *зовé* има 3сг импф. *звá.* Овај облик служи и за значење — „*йозва́иши*“, кад се ради о позивању на свадбу. На свадбу се, на посебан начин, *зовé* (не: позива), тада је то непрелазан *звáли* смо, са звање је завршено) и прелазан (је л сте *звáли* сви комшије).

308. Глагол *бри́ја* има облике презента са *-а-*; 2сг имп. *бри́јај* (нисмо чули: *обри́ се!*); р. пр. *бри́ја́л.* У Б су познати и облици глагола *бри́и́ви.*

309. Глагол *ди́и́не се* има 2 и 3сг аор. *ди́и́же се; 1пл ди́и́ну́мо* и *ди́и́омо* — чешћи и обичнији је други облик у оба говора; имп. *ди́и́ни се* и *ди́и́се,* *ди́и́нэше се* и *ди́и́кше се;* р. пр. *ди́и́а^л се* и *ди́и́ну́л се;* т. пр. *ди́и́нуш.*

310. Глагол *никне* има 2 и 3сг аор. *ни́че, 1пл никну́мо* и *ни́комо* — и овде је обичнији други облик; имп. *никни, никнэше;* р. пр. *ни́ка^л, ни́кла.*

311. Глагол *йо́и́сне* Б има у аор. *йо́и́со, йо́и́се;* р. пр. *йо́и́са^л, йо́и́сла.* У БП ти облици су са *к* — *йо́кисла.*

312. Уместо глагола *мѣѣне* у Б је у употреби глагол *ѣѣри* а у БП још и *сѣѣви*, који је чешћи у употреби него *ѣѣри*.

313. Глагол *ѣрољѣје* има и 1сг през. *ѣрољѣјем*, без префикса *љѣјем*; 3пл аор. *ѣрољѣше*; р. пр. *ѣрољѣл*, *ѣрољѣла*; т. пр. *ѣрољѣиш* и *ѣрољѣјен*. У БП обичнији је други облик.

314. Глагол *добѣје*/*добѣе* има 1сг през. *добѣјем*; т. пр. *добѣиш* и *добѣјен*.

315. Глагол *омѣје се* има 1сг през. *омѣјем*; 1сг аор. *омѣ се*, 2сг *омѣ се*; т. пр. *омѣиш* и *омѣјен*/*омѣен* у оба говора.

316. Глагол *са^акрѣе* има през. *са^акрѣјем*, *са^акрѣјеш*, али до других његових облика нисмо могли доћи јер се овде уместо њега говори глагол *скѣша*.

317. Грпни придев глагола *избѣје* гласи: *избѣиш* и *избѣјен*.

318. Глагол *оѣрује* често: *оѣруе* има р. пр. *оѣрул*, *оѣрула*; т. пр. *оѣруиш* и *оѣруен*. Постоји придев *оѣруван*.

319. Глагол *ѣљује* има у през. 1сг *ѣљујем*, 3сг *ѣљује*. Р. придев *ѣљувал*, *ѣљувала*.

320. Глагол *верѣје* има р. пр. *верувал*, *верувала*, пл *верували*. У одричном през. Б има *не верѣјем*, а БП *не верѣјем*.

321. Глагол *куѣје* има имп. *куѣј*, *куѣјѣше*, р. пр. *куѣвал* импф. 1сг *куѣва*, 2сг *куѣва*, 1пл *куѣвамо*, 3пл *куѣваше*; т. пр. *куѣен*.

322. Радни придев глагола *царѣје* м *царувал*, ф *царувала*.

323. Уместо глагола *шаље* употребљава се глагол *ѣраћа*, аор. 1сг *ѣраћа*, пл *ѣраћамо*; р. пр. *ѣраћал*, *ѣраћала*.

324. Глагол *жѣје* има 1сг през. *жѣјем*, 3пл *жѣј*. У БП смо чули и *жѣјем*, *жѣјемо* али су обичнији први облици. Импф. *жѣјемо* и *жѣјемо* (ми *жѣјемо* у Врлине, па кад се зададе облак — Б); р. пр. *жѣл*, *жѣла*; т. пр. *ѣжѣиш* (нема *ѣжѣен*).

325. Од глагола *мѣје* р. пр. је *млѣл*, *млѣла*; т. пр. *сѣмлѣиш*, *сѣмлѣиш*.

326. Глагол *ѣревѣја* не познаје облике *ѣревѣјем*, већ 1сг през. *ѣревѣјам*, 3пл *ѣревѣјају*; имп. *ѣревѣјај*. Источно од Б налазе се облици *ѣревѣчам*, *ѣревѣчамо*, што упућује на *ѣревѣћа*, како се среће у БП.

327. Глагол *шаѣје* Б, односно *шаѣје* БП има ове облике у 3сг през, р. придев *шаѣчал* Б, *шаѣћал* БП.

328. Глагол *ѣлоје* Б, односно *ѣлоје* БП има ове облике у 3сг през, р. придев *ѣлочал* Б, *ѣлоћал* БП.

329. Глагол *дркѣиш*, 1сг аор. *дркѣиш*; импф. 1сг *дркѣјемо*; р. пр. *дркѣвал*, *дркѣвала* познат је у оба говора, али се с истим значењем јавља у широј употреби *ѣресѣ се* : *ѣресѣ се* од зиму; од_стра сѣв се *ѣресѣ*.

330. Глагол *дува* има овај облик за 3сг през. Радни придев *дувал*, *дувала*. Овај глагол има значење и глагола *ири*; *дува* огањ, *дува* ветар; глагол *иува* у овим говорима значи: *дише*.

331. Глагол *каје* има 1сг през. *кајем*; имп. *каји*, *кајџте*; р. пр. *кајал*, *кајала*.

332. Глагол *сије* има 1сг през. *сијем*, 2сг *сијем*. У БП смо чули *сијам*, *сијаш*. Имп. *сији*, *сијџте*; р. пр. *сијал*. Постоји и глагол *сијује*; аор. *сијува*, пл *сијувамо*; имп. *сијуј*, *сијујте*, р. пр. *сијувал*.

333. У говорима Б и БП глагол *вика* значи јеца, цвили, тихо плаче. У БП може се лутц *вице*, са значењем глагола *викати*, и онда има прилог садашњи *викаџи*.

334. У оба говора употребљавају се облици през. *дизам*, *дизаш*, *диза*, а не *дижем*, *дижеш*.

335. Глагол *иуши* има измењени сугласник основе у свим облицима.

336. Глагол *мирише* има овај облик за 3сг през. а радни пр. *мирисал*, *мирисала*.

337. Глагол *ујаш* има у оба говора облике през. 1сг *ујашим*, *ујашши*. У БП чули смо облике р. пр. *ујашал*, *ујашала*, а у Б само: *ујашил*.

338. Глагол *даде* не познаје облике *даднем*, *даднеш*.

339. Трпни придев глагола *иродаде* гласи у оба говора: *иродаден*, мада се среће и *иродаш*.

340. Глагол *знаје* има 1сг през. *знам* (чули смо и *знајем*, али само: *не знам*), 3пл *знају*, одрично *не знају*; импф. 1сг *знао*, 3сг *знајеш*, 1пл *знајемо*; аор. 1сг *зна*, 2сг *зна*; имп. *знај*, *знајте*. Нема облика *знадбудем*.

341. Глагол *има* у 1сг пре. гласи *имам*; 3пл *имају*; 3пл импф. *имајоше*. Нема облика *имадем*/*имаднем*.

342. Глагол *ишеба* у презенту се употребљава безлично. За импф. смо забележили: *ишебеш*, такође безлично, али и: *ишебаше* да покосимо, да се суши Б. Р. пр. *ишебал*, *ишебала*.

343. Нема облика *сира се*, већ само *иира се*, гл. прилог *иирачи се* Б | *иираџи се* БП.

344. Глагол *чиша* има 1сг през. *чишам*, 3пл *чишају*; имп. *чишај*; *чишај*; р. пр. *чишал*, *чишала*.

345. Глагол *чешља се* има 1сг през. *чешљам се*; 2пл имп. *чешљајте се*.

346. Глагол *шеша* нема облике *шешем*, *шешеш*.

347. Глагол *мљацка* има 1сг през. *мљацкам*; имп. *мљацкај* — све у Б, док смо у БП бележили: *мљаска*, *мљаскај*.

348. Глагол *иледа* има 1сг през. *иледам*, 3пл *иледају*; имп. *илед*, *иледи*, *иледај* — врло често се чују сви ови облици; у композ. *иоиле*, и *иоилед*. Имп. у пл *илеше*, *иледајте*, и *иледите* у оба говора. Облик *иле* (*иле га*, — *иле* кво ра^обџи) више се схвата као узвик. Р. пр. *иледал*, *иледала*.

349. Глагол *разу̀ми* има 1сг аор. *разумé*, 2сг *разумé*; имп. *разу̀ми*, *разумéше*; р. пр. *разумéл*, *разумéла*.

350. Трпни придев глагола *кр̀сѝи* гласи *кр̀шиѝен*. У Б бележили смо дистинкцију: кад се чини што прекрштеним, онда *кр̀сѝим*, *кр̀сѝиши*, *кр̀сѝимо*; радни придев *ѝрек̀р̀шиѝено*; гл. именица *кр̀сѝéње*; а кад се дете крштава, онда: че да *кр̀сѝимо* принову; *кр̀шиѝење*.

351. Уместо глагола *ба̀ци*, у оба говора са истим значењем је глагол *вр̀ли*, р. пр. *вр̀лил*, *вр̀лила*.

352. Глаголи изведени од придева старим формантом *џје* : *џ* имају у 1сг през. *белéјем*, *лудéјем*, *слейéјем*, *си́арéјем*; 3пл *белéју*, *лудéју*, *слейéју*, *си́арéју*.

353. Глагол *уч̀ини* има р. пр. *уч̀инил*, *уч̀инила*; т. пр. *уч̀иѝен*. Исти глагол значи и *обо̀јѝи ши́о*.

354. Глагол *вис̀и* има р. придев *висéл*, *висéла*.

355. Глагол *ѝовóри* има радни придев *ѝоворил*, *ѝоворила*. Он је обичнији у БП док је у Б обичнији глагол *врéви*, са истим значењем као и *ѝовóри*; *ѝовревимо* ма̀лко; таква̀ му *врéва*; ка̀ко̀ си́ *ѝбаво врéви*.

356. Глагол *во̀ли* нема облике: *во̀лем*, *во̀лу*, *во̀леду*.

357. Глагол *ѝор̀и* има овај облик за 3сг през. а *ѝорé* за 3пл. Р. пр. *ѝорéл*, *ѝорéла*; аор. *ѝѝорé*, 2сг *ѝѝорé*.

358. Глагол *бол̀и* има 3пл през. *боле*, али смо чули и *болу́*. Уместо *болу́је*, у Б је чешће *болéдује*, р. пр. *болéдувал*, *болéдувала*.

359. Глагол *вр̀ије* има 1сг през, *вр̀ијем*, 3пл *вр̀ију*. Радни придев с префиксом *ѝро-*: *ѝроврил*, *ѝроврила*; с префиксом (у)за-: *заврил*, *заврила*. У оба говора, међутим, обичнији је глагол *ѝи́и* Б, *ки́и* БП.

360. Глагол *зрéје* има 1сг през, *зрéјем*, 3пл *зрéју*; р. пр. с префиксима: *у-зрéл*; *са̀-зрéл*.

361. Глагол *уда̀ри* има 1сг през. *уда̀рим*; имп. *удри*/уда̀ри, 2пл *уда̀реѝе*, али и: *удреѝе* га, утэче; р. пр. *ударил*, *ударила*.

362. Глагол *ѝромéни* има 1сг през. *ѝромéним*, 3пл *ѝромéне*; р. пр. *ѝроменил*, *ѝроменила*.

363. Глагол *сло̀ми* има 1сг през. *сло̀мим*, 3пл *сло̀ме*. Трпни придев у оба говора: *сло̀мен*.

364. Глагол *брóји* има 1сг през. *брóјим*, 3пл *брóје*; аор. 1сг *брóји*, 2сг *брóји*, 1пл *брóјимо*; импф. 1сг *брóјео*, 1пл *брóјео̀мо*; т. пр. *брóјен* (*из-брóјен*, *ѝре-брóјен*, *на-брóјен*).

365. Глагол *си́и* има 1сг през. *си́им*, 3пл *си́е* и *си́у* — други облик чешћи је у БП; имп. *си́и*, *си́еше*; р. пр. *си́ал*, *си́ала* (*за-си́ал*, *на-си́ал се*). У БП смо често сретали и *си́ава*. Тај облик познат је и у Б али с ретком употребом.

366. Глагол *йишиѝ* има 3пл през. *йишиѝѝ* и *йишиѝу* (в. и т. 234); р. пр. *йишиѝа́л, йишиѝа́ла* (*йро-йишиѝа́л, у-йишиѝа́ло* ми се у уши).

367. Глагол *вришиѝ* има импф. 1сг *вришиѝа́*, 2сг *вришиѝа́*, 1пл *вришиѝа́мо*; аор. с префиксима: *йро-вришиѝа́* за 1сг и *йро-вришиѝа* за 2сг; *за-вришиѝа́* — 1сг и *за-вришиѝа* — 2сг. У Б има и *вречи́* 3сг през. Са сличним значењем и паралелним облицима је и глагол *вречи́*: коњ *вришиѝи*, а коза *вречиѝи*/*вречи́*.

368. Глагол *ћуѝи* има 3пл през. *ћуѝѝ* и *ћуѝу*; аор. *ћуѝа́*, пл. *ћуѝа́мо, ћуѝа́сте*; импф. 1сг *ћуѝѝо*, 2сг *ћуѝѝе*, пл. *ћуѝѝомо, ћуѝѝосте, ћуѝѝоше*; имп. 2сг *ћуѝи*, чешће *ћуѝи!* 2пл *ћуѝѝе*; р. пр. *ћуѝа́л, ћуѝа́ла*.

369. Глагол *рѝжи* има у оба говора през. 1сг *рѝжѝм*, 3сг *рѝжѝ*, 1пл *рѝжѝмо*; аор. 1сг *рѝжѝ́*, 2сг *рѝжѝ́*, 1пл *рѝжѝа́мо*; р. пр. *рѝжѝа́л, рѝжѝа́ла*.

370. Глагол *звѝждѝ* има у Б и *звѝждѝ*, а у БП још и *цвѝждѝ*. У 3пл през. *звѝждѝѝ* и *звѝждѝу*; р. пр. *звѝждѝа́л, звѝждѝа́ла*.

371. Глагол *биѝи* „esse” има 1сг през. *будѝм*, 3сг *будѝ*, пл. *будѝмо, будѝу*; импф. *бео, беѝе, беѝе, бео́мо, бео́сте, бео́ше*; у облицима са -ео- између ових вокала често се јавља ј — *бе́жо*. Постоје и краћи облици: *бе* дошъл од орање, па ме позваше у село; кадно ми *бе́мо* ишли у Ниш; *бе́сте* ли ви на свадбу. Аорист, за сва лица једнине *би́*, пл. *бе́мо, бе́сте, бе́ше*; р. пр. *би́л, билá*.

372. Глагол *оче* Б, *оће* БП у 2сг през, у упитним реченицама у оба говора имају: *оч* ли, *очи* Б и *оћ* ли БП, 3пл *оче* и *очеју* Б, *оће* и *оћеју* БП. Имперфекат 1сг у Б гласи: *оѝеја́, очеја́* или *иѝеја́*, а у БП: *оћа́, оћеја́* и *иѝеја́*; 2сг *иѝе* Б, *иѝе* и *ћаѝе* БП, 1пл *оѝѝја́мо* и *иѝејо́мо* Б, *оћеја́мо, ћа́мо* и *иѝејо́мо*. Императив *очи́* Б — друге облике нисмо забележили. Радни придев: *оѝеја́л, очеја́л* и *иѝе́л* Б и *оћа́л, ћа́л* и *иѝе́л* БП — женски род за држава акценат и добија -а. Тако је са свим побројаним облицима.

Од једне старице у Б забележили смо през. *биѝе*/*неѝе*: ако *биѝе*, нек узну, ако *неѝе*, нек остаје. Такође и: ка^окво *иѝе* онѝ онáм. — што мислимо да је елидирано: ка^окво *оѝе* > ка^окво *иѝе* (уколико није енкл. 3пл).

373. Глагол *да́ва* има 1сг през. *да́вам*, пл *да́вају*.

374. Глагол *йозна́ва* има 1сг през. *йозна́вам*.

375. Радни придев глагола *заѝраѝује* Б, *заѝрѝује* БП, је *заѝраѝува́л, заѝраѝува́ла* Б, односно *заѝраѝува́л* и *заѝраѝува́ла* БП.

376. Радни придев глагола *казује* је *казува́л, казува́ла*.

377. Радни придев глагола *дерује* је *дерува́л, дерува́ла* у оба говора. Овај облик радног придева меша се каткад и са облицима глагола *дерувује*, који по приликама које овде важе гласе *дерувува́л, дерувува́ла* (овај глагол био би еквивалент глаголу даривати у стандардном језику).

378. Уместо глагола сагибати се, који је овде непознат, у оба говора је *саѝвија се*.

379. Глагол *са^виња* има овај облик у 3сг през. а радни придев *са^ввиња́л, са^ввиња́ла*.

380. Презент глагола *уми́ра* гласи у 1сг *уми́рам, 1пл уми́рамо*.

381. Уместо глагола *свла́чи се* који је овде познат с пејоративном нијансом, у Б је у употреби *сти́ура се*, а у БП *скида се* и *свуку́је се*.

382. Радни придев глагола *донóси* је *доноси́л, ф доноси́ла*.

383. Глагол *ра^си́лишиа* има овај облик за 3сг през. а р. пр. ф *ра^си́лиши́ала*.

384. Глагол *йреи́шица* — 3сг през. има 2сг имп. *йреи́шицај, 2пл йреи́шицајше*; р. пр. *йреи́шица́л, йреи́шица́ла*.

385. Глагол *исй́риса* има 1сг през. *исй́рисам*; р. пр. *исй́риса́л, исй́риса́ла*.

386. Глагол *добива* — 3сг през. има радни придев м *добива́л, ф добива́ла*; т. пр. *добиван, добивана*.

387. Глагол *ои́ва се* — 3сг през. има радни придев м *оива́л, ф оива́ла*.

388. Глагол *йуши́а* има радни придев м *йуши́а́л, ф йуши́а́ла*; т. пр. *йуши́ан*.

389. Једна група глагола има двојачке облике — по VI и по III врсти. *Ува́йим* — 1сг през.; 1сг аор. *увайи́*, 2сг аор. *увайи*; р. пр. *увайи́л, увайи́ла*; р. пр. *увайи́ен*.

Према њему постоји глагол по III врсти — *ува́не*.

Овакав паралелизам показују и глаголи: *зава́йи* и *зава́не, дова́йи* и *дова́не, йрива́йи* и *йрива́не, йрива́йи се* и *йрива́не се* (кад се посађена биљка прими, каже се *йривану́ла се*, али и: *йривани́ се* за послу — у смислу: прихвати се посла), затим: *ува́йи се* и *ува́не се, нава́йи се* и *нава́не се* (са значењем: усудити се — ка^д је се могла *нава́не* да појде на овакво време сама), *йодва́йи* и *йодва́не, йодва́йи се* и *йодва́не се* (са значењем подухватити се).

Прилози и йрилошки изрази

390. Овде наводимо само оне речи и изразе који су карактеристичнији за наше говоре. Гдекоји се и шире употребљавају, а има и нешто турцизама, који се, углавном, лако препознају.

391. Прилози за време:

да^нас (ка(ј), *дор* дојдо, *сва* се скра́ Б, *зајуи́ре* ни слава Б, *зајуи́ре* ће ди́демо у Скрóбницу БП, *јуи́ре, јуи́редан, јуче́р* било дванајести Б, *јуче́ркај* Б, *јуче́р* БП, *јуче́рна́вечер, кад, којма́ све* по голема жега Б,

комај ће кѝша БП,³⁴ *навечер, најрѝвечер* Б, *некња, оваї, онаї, оваї-онаї, оїбч, оцїуїра, одбїуїра, їбїре, їбїосле, їрвїн* некада бѝше додїла Б, *оїїрвїн* некакѝ бѝше кѝша пѝчесто БП — код Белића: *їрвїн* (3, 469), *їрїуїуїру, їбзаїуїре* БП, *їблани, їрекѝлани, їбнаїшам,* кѝм Велигден Б, *раникѝ* — нешто раније, *сѝї, сѝїа, сѝїа'чкѝ* (т. 572), *собѝјле,*³⁵ *їзї, їоїфв.*

392. Прилози за мѝсто:

пошлї *оздѝл* ко свѝтови Б, *оздѝл* је Милѝново лѝјзе БП, он *озїбр,* врз њѝг, а ми недѝј Б, *отишѝл їѝр* код сїна си БП, све *надѝл,* низ Долчїну БП, иде *наїѝр,* уз плѝнину БП, *їѝкре* кѝћу Б, *їрїкај* плѝт БП, *сїрѝшї* село Б.

393. Прилози за начин:

баћѝв се мѝчиш, кад доїде нећї и поѝрчи свѝ Б, *бадава* му је *живѝї* БП, он је свѝкоме дал *башкѝ* Б, свї су онї *ѝбашка* БП, *баћїм* да оремо па не дава ћїша Б, *баїїїм* ће се жѝни БП, *зѝрле* рѝбота Б, Белић бележи: *зорле* — 3, 470, *набѝзе* дојдоше та ручѝмо Б, све *наѝмич,* па слѝзни до вѝду Б, не секирај се, све *наїѝ'нлѝк* БП, два милијѝна му је дал *накѝї* Б, он їде *надебѝл,* ма не знам доклѝ че Б, рѝни ји (овце) *наїлѝїус* Б, све иде *наса'ї* БП, пуштїли стоку *усанїас* Б, ка'кѝ трче јѝганци — све *уїрїуїице* Б, поделили *уїрїїруї* (унакрст) ѝиву Б, ашѝв *їбнаїће,* али градїне убїло Б, їде *срчѝно* (Б — брзо), де малко *їѝсрчѝно* БП, отсѝче га *одјѝднуїш* БП — Белић даје: *најѝднуж'ш, їѝјѝднуж'ш, друїош* — 3, 469, али ми то нисмо чули; *јѝдномѝн* излази-улази БП, *освѝншале* текѝ је Б, кажем ти *ѝшѝале* БП, бѝдѝ се (волови) *колѝнач'ћї*³⁶ Б, жѝѝ *кљѝч'ћї* Б, јѝдвѝ пројдо *накосїрци* (Б — поребарке), *добре* се најѝдо БП, они се *добре-лѝше* иженише Б, има све да поквѝримо *наѝданїуїїка* Б, тѝј се *друїѝко* казује БП, ўдари га *изрѝмшѝ* БП, рїпају *измѝсїо* Б, носѝ чебѝр *наїѝвїршѝ* Б, падоше свѝ (јѝбуке) *одедѝмїуї* БП, гѝвѝри *дѝнеїде* (радио) чвѝсто па ће пѝчне *їѝла'їзчѝко* Б, он рѝбѝти свѝ *кљѝ-кљѝ* БП, *са'ма'нї* бапѝтѝ (Б — прави отац).

394. Прилошке речи за їѝрећѝње:

алис ўбаво се најѝдо Б, она је *ѝс* бѝба Б, *їрлѝїа* да ће се мѝња врѝме БП.

³⁴ За лик *комај* који се чује у БП према *којма* у Б Белић каже да је нејасног порекла: „Да споменем јѝш *комај* (од прилике, јѝдва) III Врање Топ., чија етимологија, и поред покушаја многих да је пронађу, није јѝш јасна; испор. и слов. *комај* са сличним значѝњем“ (3, 471). У Б, како видимо, постоји *којма* са истим значѝњем, али и: како који мах, сваког трена, са сваким махом. Можда би се, дакле, *комај* могло узети и као метатеза облика *којма*!

³⁵ Међу прилозима дали смо и неке препознатљиве турцизме: *собѝјле, башкѝ, зѝрле* и јѝш по неки. Они су ту јер улазе у општу слику прилога у нашим говорима, те их нисмо издвајали у засебну групу.

³⁶ Врло продуктивно образовање прилога за начин на -ћки БП /-ч'ћї Б ствара целу категорију оваквих речи: *жмич'ћї* Б, *жмурећки* БП, *јѝдећки* БП, *лежса'ч'ћї* Б, *лежсећки* БП, *млѝчач'ћї* Б, *наїѝбрач'ћї* Б (ў_страну, на лѝкат), *седећки* БП, *седеч'ћї* Б, *сїѝѝћки* БП, *сїѝѝч'ћї* Б.

395. Прилошке речи за количину:

са^обрало се *бѣлисвейѣ* људи Б, *ѿоца* пारे трѣбе за плац БП, чули смо то и са акцентом на првом слогу: *ѿбца* опека^ал (БП — мисли се на број казана ракије), *ѿоца ѿлемшѣк*, а још не ра^обѣти ништа Б.

Предлози

396. У говору Б и ПБ уочавају се и неке разлике у броју предлога према стандардном језику. Такве разлике познате су и у другим говорима (25, 155; 47, 468), а овде су увећане још и употребом предлога за изражавање падежних односа на начин какав није у стандардном (дао *на мајку*, итд.), тако да и предлози који су чести у стандардном језику овде имају другачију фреквенцију. Међутим, и о појачаној и о смањеној фреквенцији тешко бисмо могли судити без ширих статистичких испитивања, каква ми нисмо могли вршити. Зато ћемо се ограничити само на навођење предлога којих нема у књижевном језику:

врз (преко, на, врх), *ѿокре*, *ѿрика^ај*, *сѣс* (уз *с*), *сѿрама*.

Примери у синтакси.

397. У Б и БП не употребљавају се предлози:

к, *ка*, *ѿроћу*, *сѿроћу*, *суѿроѣ*, *насуѿроѣ*, *унаѣоч*, *уѿркоѣ*, *цијећ*, *зацијећ*, *ради*, *ѿорад(и)*, *об*, *ниже*, *више*, *ван*, *усѿоред*, *крај*, *украј*, *скрај*, *искрај*, *врх*, *уврх*, *ѿоврх*, *чело*, *дно*, *садно*, *одно*, *додно*, *нуж*, *дуж*, *дур*, *ѿолаѣ*, *ѿрез*, *мимо*, *након*, *разма*, *чрез*, *су*, *лише*, *лиши*, *окром*.

(О заменицима неких од ових предлога в. у синтакси).

Везници

398. Малобројне разлике према књижевном језику своде се постојање паралелних гласовних ликова иначе честих и познатих везника. Наводимо само два таква везника. За први сам Белић каже: „Свеза *ѣа—ѣе* употребљава се врло често, и увек без акцента, те није јасно да ли је она ту увек старо *ѣа* или је у неким случајевима постала од *ѣе*, које се чешће употребљава” (3, 36). Додајмо да се у нашим говорима употребљава само *ѣа*:

уби се *ѣа* се олуѣи Б, чу да виѣим, *ѣа* како да не Б, ѿн га тѣг по-милува, па га подѣже *ѣа* га пољуби БП, чу да кажем, *ѣа* какво чу јадна (нар. песма из Б), доѣѣи *ѣа* си набери сливе БП.

Други везник на који указујемо је *ѣек*, више речца за појачање сензације него везник, у говору Б с ликом *ѣе* а у говору БП с ликом *ѣеке*:

ја си се *ѣе* уплаѣи па ни како да заспи^м Б, ѿн си *ѣе* узе матику Б, *ѣе* си доѣдоше однекуде Б; ба^шта ме *ѣеке* позва БП, *ѣеке* подѣже главу, закашља се и испушти дѣшу БП.

Речце и њарѣшкуне

399. У говорима Б и БП у локалној употреби налазимо и речце:

ѡа, ѡак у значењу — опет:

јучер пада, сѡг ѡа пада Б, ѡтиде си, ал ѡа ће се врне БП, и ако га бѡјем, ја си га ѡак волим Б, ако кажем да нема признаницу, мож ће му ѡак наплате БП;³⁷

бре за скретање пажње мушкарцу и *мори* — жени:

немој се, *бре*, задѡваш Б, ка^окво, *бре*, рабѡтиш БП, чујеш ли, *мори* ти Б, *мори*, Босѡљке, *бѡш* си лѡда БП;

кам са више нијанси у значењу:

кам тој овѡм Б, *кам* лѡнац (Б, у смислу: дај ми лѡнац), *кам* тестѡру БП, поред: *кам* мати Б, *кам* да се младиња да се премѡни ка^око некѡд БП, *кам* ти рукавице БП, — где би се *кам* могло схватити као *ѡде*?

400. У говорима Б и БП честе су употребе партикула *ј, ја, к, ка, ке, м*:

ова+ј жена, *ѡо+ј* дете, *ону+ј* кућу, *овако+ј, ѡако+ј, онако+ј, ови+ја, ѡи+ја, они+ја, ѡе+ја, оне+ја* (Б — доста ретко);

овде+к, ѡуде+к, онде+к, а онда и с надовезивањем једне партикуле на другу, при чему не долази до промене у значењу: *онде+ка+ј, ѡре+ка+ј, овуда+ка+ј, начѡс+ка, јуѡфѡс+ке* БП; *докле+м, овде+м+ка+ј, ѡуде+м+ка+ј*.

Све ове партикуле бележи и Белић (3, 470) с тим што за говоре из околине Б има и *овдеа, овдија*, — што ми нисмо чули.

У говорима Б и БП нема партикуле *зи* (тези, њѡјзи), која је у неким суседним говорима честа (25, 124 и 156).

³⁷ У овом примеру *мож* има значење *можда*.

Нека генитивна значења

404. Посесија се изражава конструкцијом *на + оишии њадеж* (в. и т. 523).

405. Партитивно значење изражава се конструкцијом за квантификацију коју чини *квантификатор + им. у номинативу* кад се имају у виду номинативна значења: туј стоји *чаша вода* Б, попи чашу ређију ко да је *чаша вода* БП, али кад треба изразити значење партитивног генитива, онда конструкцијом *квантификатор + им. у оишием њадежу*: донес *кѡву воду* Б, продај ми *кило ракију* БП, сабрај *чеђу децу* БП, узел *ћило шићер* Б.

406. Ако квантификатор није изражен, им. се употребљава у општем падежу али без значења партитивности: ал се ја напи *сѡудену воду* Б, дотера *дрва* БП. Овако је и кад се квантификатор замењује са *нешѡб, мѡлко, неколѡ*.

407. Уместо објекатскедопуне глагола које прати *се* типа оставио се пића, овде су у употреби конструкције:

- а) *остѡјајл њѡјанку* Б,
- б) *сеѡѡл се за децу* Б,
- в) *накрѡли су се свакаку рѡбу* БП.

408. Уз негиране глаголе употребљава се општи падеж: *нема бѡвеѡ момка* од мојега Зѡрана Б, *никад несѡ имаѡи леб* Б, *нема њѡву и ливѡду* па мора да чува *слѡжбу* БП, *нема брију* БП.

409. Уз глаголске именице, уместо генитива, стоји општи падеж: *сѡг че пѡчне коѡѡње момѡрзу* Б, јѡш неки дѡн па ће *кошење ливѡде* БП — ливаде је овде облик множине.

410. Генитив за узрок замењује се и целом реченицом: *ништа му не билѡ иѡѡ ѡа изѡла змија* Б, *пожутѡл иѡѡ ѡа болѡ ѡлавѡ* БП.

411. Уместо темпоралног генитива употребљава се општи падеж: *цѡл дѡн сѡм те чекал* Б, *едну већер он си тѡке дојде* од некуде БП, *цѡл век ћу ја њѡг да слѡшам* БП.

412. Када се називи месеца употребљавају прилошки, онда имају облике генитива: *рѡђен сѡм сеѡѡембра* Б, из рѡпство су дошли *маја месеца*, пред Велигден Б, *свадба је билѡ јула месеца*, па *напоље*, под *вѡјник* БП. Познате су и конструкције с предлогом *у* и *оишиим њадежом*: *жње се у јули* Б, в. и т. 426 б.

413. Аблативно значење изражава се конструкцијом *од + оишии њадеж* (в. и т. 457).

III ДЕО: СИНТАКСА

Из падежне проблематике

401. Будући да говори Б и БП имају специфичан начин изражавања падежних односа (аналитички), настојали смо да ову материју обрадимо на следећи начин.

Најпре смо потражили еквивалентне конструкције за изражавање оних значења која у стандардном имају падежи без предлога. Потом смо сва остала значења прегледали идући за предлозима и конструкцијама које они граде с облицима општег падежа. У малом броју случајева кад смо морали представити еквивалент којем падежном склопу а он би у своме саставу имао и предлог, долазили смо до тога да га се опет дотичемо када касније обрађујемо конструкције с истим предлогом,³⁸ али желећи да потпуније дамо забележени материјал, то нисмо могли избећи.

Номинатив

402. Употребљава се као у књ. језику, најчешће с функцијом субјекта: *Јелѐн се запослил* Б, *крѝва* ни *стѐлна* БП, или као име у предикату, често у поредбеним конструкцијама: *леб је ббљ него качемѝк* Б, *лѐп је ко девѝјка* БП.³⁹

403. У конструкцијама с плеонастички употребљеним личним заменицама — са екскламативним значењем: *евѐ га* *Ивѝца* Б, *енѐ ји онѝја* Б, *етѐ и ђѝци* БП.

³⁸ Нпр. објашњавајући замену датива намене *куѝно је маѝци*, ми смо морали дати адекват *куѝил је на маѝку*. Касније смо, опет, мада укратко, обрађивали конструкције с предлогом *на* и општим падежом.

³⁹ У нашим говорима нема конструкције типа „леп како мене“, „јак како тебе“. То смо чули у селима око Ниша, која припадају јужноморавском типу говора.

Нека дајтвска значења

414. Изрицање намене чини се:

а) уз помоћ старог датива: купи́л *сесѝре* Б, моем *баиѝне* Б, донел *мајке* БП, дај *бабе* пару́ БП; казал *судије* Б; а такође и ретким остацима датива: дај *деиѝиу* Б, не узимај *браѝиу* кућу кад си имаш другу БП;

б) конструкцијом на+општи падеж: купи́ *на де́ду* дувán Б.

415. Значење датива циља изражава се конструкцијом *од*+општи падеж (в. и т. 440).

416. Екскламативни датив постоји у клетвама и благословима: бо́г *ѝи* суди́л Б, све́ му погорело, дабогда Б, врну́ло му се трипу́т БП, родило *ѝи* више и боље БП.

417. Кад се у стандардном дативом врши допуна глагола чуди се, радује се, смеје се, онда у нашим говорима имамо двојаку ситуацију:

а) заменице имају облик датива: смеје́ *ми* се Б, *њим* се не чудí БП, ја сэм *му* се радува́ла, а он с мѝн ова́к да праји БП;

б) именице чине допуно овим глаголима тек у вези с предлогом *на*: не чудí се *на ле́б* Б, што се смејеш *на деѝе* БП.

418. Уз глаголе *служи*, *ѝомаја* Б, *ѝомаже* БП, такође имамо двојаку ситуацију:

а) служи́ *држа́ву* Б, дослужи́л *ја́зду* Б, пома́же *сесѝру* БП,

б) служи́ *на држа́ву* Б, пома́га *на сесѝру* Б.

Акузатив

419. Изражава појмове обухваћене глаголским значењем: откакó је умрела, сваку но́ч шњевам *сесѝру* Б, јутре ће копамо *ло́же* БП, ма́ти доби́ла *ѝѝнзију* Б, *лош* дувán ми пу́шимо БП.

420. Постоје конструкције са два облика општег падежа у објекатској функцији: *ћу ѝе неѝи́б* пита́м БП, научи́ла *ме* ма́ти *јѝдну ѝричу* Б, пита́ла *ја* учи́тељка *ѝѝсму* БП.

421. Уз глаголе *заѝра*, *разиѝра*: заигра́л *кóло* Б, разигра́л *деѝу* па забра́ли да су врну БП, разигра́ла *ѝруди* Б.

422. Уз глаголе *ѝледа*, *види*, *слуша*, *жа́ли*, *же́ли*, *мо́ли*, *че́ка*, *ѝази*, *зна́је*, *ѝѝѝа* објекат је у општем падежу: гле́дам *ѝо́ље* Б, ви́дим *сло́ва*, несэм *хо́рава*, ал не́ знам да чи́там Б, слу́шам *ради́о* БП, жа́ли си *маѝтер* Б, и ми тебе же́лимо *дóбро здра́вље* Б, мо́ли *браѝа* БП, че́кам *ауѝобус* БП, па́зим *криѝицу* Б, зна́м и ја *ѝѝуј ѝри́кажњу* Б, питај *кондуѝера* БП.

423. Не разликује се падеж циља од падежа места (т. 512).

424. Кад је у питању географски појам као циљ кретања, подједнако су у употреби и предлог *у* и предлог *за* (т. 512).

425. Кретање с циљем да се неко/нешто нађе и доведе изражава се уз помоћ предлога *за* и предлога *ио*: *и́де ио докѣшура Б*, *ишли́ за докѣшура Б*.

426. Када су у питању именице *дан*, *ноћ*, *јуџи́ро*, *вече* без предлога имамо овакву употребу:

а) *ону́ј но́ч* кад дојде ба́шта Б, *она́ј дан* кад беше ве́дро Б, *она́ј но́ћ* смо се смрзли БП, *онóј вече* ћу па́мтим;

б) *онóја дана* би некакó Б, *онóја јуџи́ра*, кад те зате́ко на пото́к Б, — за *ноћ* и *вече* с оваквом употребом нема примера. Оваква употреба, као и она у т. 412 иако је присутна, више је књижевна него народна.

427. И неке друге именице с детерминатором имају темпорално значење: *један дан* куде пла́дне Б, *и́рече́ћу і́один* се врну́л из ра́т БП, *сва́ку пи́је* БП, *сва́ку неде́љу* и́демо у село́ Б.

428. За изражавање психолошких стања имамо: *ми́ло ме* је Б, *ми́ло је іа* да іма Б, *сва́коіа* је *ми́ло* да іма БП, *си́ра ме* Б, *бри́га ме* БП.

429. У ексclamативним изразима (клетве и псовке): *але и́е!* *вѣтар и́е!*, *сра́м и́е!* — у оба говора.

Нека значења инструментала

430. Значење инструментала изражава се конструкцијом *с+оиши́и и́адеж*: *копа се с маи́ику*, *с и́рнокóи*, а *жнѣ са сф́и* Б, *пореза́л се з бр́ишву* БП, *убо́ла га с ро́и* БП, *пи́је с вла́шу* БП.

431. Значење средства (које производи неко дејство, па се узрочно значење усput придружује) такође се изражава конструкцијом *с+општи падеж*: *досади ми с ровáње* Б, *свѣ по́квари с уче́ње* Б, *развесели ни с и́есму* БП, *зálуди ме с куќáву* БП.

432. Просекутивно значење није могуће изразити без предлога и оно се изражава конструкцијом *ио+оиши́и и́адеж*: *пошли́ ио и́уш* Б све јуре *ио ливáде* БП, *ловци́је* иду *ио áлују*, а не *ио село́* Б.

433. Начин вршења радње може се изразити неким остацима инструментала. Ми смо забележили: *мож да до́јде сзмо іоси́ом* Б (на питање шта то значи, речено нам је: *ко гóс, мож да до́јде сзмо како гóс*), *и́де кáсом* БП, чак и: *и́де и́ешкóм* БП.

434. Забележили смо и извесне инструментале за изражавање времена, који се сада осећају готово прилозима: *неде́љом* се не ра́ди Б, *вѣчером* се не изнóси óгањ из ку́ћу Б, *вѣчером* се не брóје па́ре БП, *и́рáзником* некада́ дојдѣте код нас БП.

435. Инструментално означавање узраста типа „била сам девојком” изражава се обликом номинатива: *кэд сэм билá дево́јћа*, па и́демо на седе́ње Б, *кэд сэм билá ђáк*, па деклему́јем БП.

436. Уз глаголе *йосїяне*, *зове се*, *назива се*, *бїва* долази номинатив, који је у овој функцији и у књижевном језику врло чест: *постал йбсловођа Б*, *зовем се Збран Б*, *називају га „мајсїор” БП*, *за млого годин је бїл їраничар БП*.

Уз глагол *їраји се* јавља се двострукост: *праји се будала БП*, и *чешће: праји се на будалу БП*, *сам се праји на йамейноја Б*.

Ойшїи йадеж с їредлозима

Без

437. Значи одрицање појма с именом у општем падежу: *без њеї ми по лако Б*, *пошл без їушк БП*, *како ће он без мајтер БП*.

Близо

438. Ретко се употребљава у конструкцијама типа: *близо нас Б*, *близо Васїл БП*, а чешће у вези с предлогом *до*: *градїна ни је близо до йшїк Б*, *їма кућу близо до йїјац Б*, *школа му је близо до сїан БП*, *жњу овам, близо до кладанац Б*.

До

439. За одмеравање завршне границе кретања: *жњи до крај йбсїяїи* па се одморї Б, *їдмо до селб Б*, *могу ли се повезем до Крс БП*.

440. Блиска овом значењу била би и употреба место датива циља (в. и т. 415): *дојди до мен Б* — значи исто што и: *дођи к мени*), *отидї до мајтер Б*, *предї до мојї* па ји питај . . . БП.

441. За изражавање месног односа (чему иначе служи *до* + генитив у стандардном): *станула до њеї Б*, *наместїл клозет до моју кућу Б*, *ївек їгра до Милана БП*, *станује до цркву БП*.

442. Некада има функцију начинско-количинске одредбе: *заглавїл до крај Б*, *дошл до лїсач (Б — до липсавања)*, *дужан до їушу БП*.

443. За означавање границе досезања: *нападал снег до чандију Б*, *кошуљу до колена Б*, *капа му до їни БП*, *сзг носе некве аљїне до зам БП*.

444. За одмеравање границе неког времена: *до раїи сам живела у Београд Б*, *до размирїцу тој се не куповало нїшта Б*, *до свадбу їма још две недеље БП*.

445. За означавање околности: *на мачку до їру*, ал на мїша до *рову Б*, *не мен до смејане БП*.

446. За истицање каквог обухватања глаголском радњом до исцрпљивања: попише га, брѣ, до *кайку* Б, спљеска све до *динар* Б, појѣде детѣ до *мрѣу* (БП — у ситуацији када се хтело похвалити како је дете било гладно и све појело), на Варнички вр су изгинули до *једноја* БП, дошла сѣм до *једне черајке* БП.

Врз

447. Означава да се нешто налази преко онога што је означено обликом општег падежа: обдѣкал јелѣче *врз дрѣју* Б, надену сѣно, па *врз сѣно* лѣмези, да не одува ветар Б, *врз камиѣн* иде цирѣда БП. Кад реч за њим почиње консонантима *с*, *з* врз гласи врза: *врза* *зам* Б, *врза сукњу* препасала преглачу БП.

Из

448. Означава се одакле потиче што: *из Бучум* Б, ја сам *из онуј кућу* Б, воду смо довели *исиланин* БП, женá му је *из Скрѣбницу*. Пред речима које почињу са *с*, *з* *из* добија проширење: тој ни је жито *изá Сйуба^л* Б, или се с њим стапа: вода течѣ *иззид* БП.

449. Потичање — из које фамилије такође се изражава конструкцијом *из+ошнѣи иадеж*: још га нема *из иѣзбину* Б, онај је *из Гурдинци* а он *из Марковићи* БП.

450. За изражавање унутрашње побуде за остварење нечега: то је он све *из незнање* Б, што човек не ра^бѣти *из лѣуѣс* БП, *из иѣру* и рова Б.

Код

451. Са значењем места: *код задрују* Б, *код Милана* на састанак БП, седи си, већном, *код кућу* БП, оре *кош Крс* Б.

452. Уместо датива циља: терали га *код дѣкѣура* Б, јутре идемо *код моју мајку* БП, дошла туј *код своји* БП, ошла *код Олиу* Б.

Куде

453. Означава место (са значењем: око, окол): тудѣ се мајем, *куде кућу* Б, играју се онам *куде задрују* БП, збира сливе *куде воденицу* БП.⁴⁰

454. Означава приближно време: кѣд *куде илѣдне* затвориш ђвце, ти дојди на жѣтву Б, *куде Блаѣвесии* почињамо орање за момѣруз БП, ћу се јавим *куде Пеѣрѣвден* БП, *куде илѣдне* Б, там *куде обѣд* Б, кѣд је било *куде ибла нѣћ*, ја још бѣдан БП.

⁴⁰ У Б и БП нема датива циља с овим предлогом, типа „идемо куде Маринка”. У селу Лабукову, западно од БП и на граници с јужноморавским говором чули смо „идемо куд моји” као и „идо куд моји”. Тешко је рећи да ли је овде *код* > *куд* или *куде* > *куд*.

Месѿо

455. Са значењем *умесѿо*: *месѿо браѿа* сѿм овдѣ БП, *месѿо сѿкњу*, купѿла цѿпиле Б, дојдѿ ти *месѿо њѣа* Б, тѣл је дѿде у Дражини *месѿо сѿна*, па га несѿ телѿ Б, пѿју пѿво *месѿо вѿду* БП.

Покре

456. Уместо *крај*, *мимо*, *ѿоред*: *ѿокре кућу* свѣ цвѣће Б, *ѿокре ѿуѿ* пасѿ ѿвце Б, *ѿокре ѿбѿћи њѿѿѿ ѿа^здинлѿк*, он се резѿли Б, пројдѣ *ѿокре мѣне* Б, пројдѣ *ѿокре њѣ* па се задѣну Б, ползк идѿ *ѿокре ѿуѿу кућу* Б, ѿдари *ѿокре Сѿндаѿино лѿзје*, па куде клѿданац Б.

Прикрај

457. У БП, и само у њѣму, са значењем које има *ѿокре* у Б у употреби је *ѿрикај*. Чује се и као *ѿрика^зј*: кад стану *ѿрикај њѣа* БП, ѿјде *ѿрика^зј бразду* ВП, турѿ туј *ѿрикај ѿлѿѿ* БП, стоѿ *ѿрика^зј зид* ВП, беш *ѿрикај слѿ* смо билѿ кад се ѿбали гредѣл БП.

Од

458. За изражавање каквог одвајања од појма у општем падежу: идѣм *од сѣно* Б, утѣка^л *од кућу* БП, врнула се *од младѿжѣну* Б, одвојѿше ју *од мужа* БП, не мѿж се одвојѿ *од влѿшу* БП, врта се *од ѿѿѿѿк* БП.

На овај начин се изражава и однос који се у књижѣвном језику изриче предлогом *с* и генитивом, типа „иде са свадбе“. Овде се увек каже: идѣо *од вѿшар* Б, вртају се *од ѿѿрѣј* Б — (са сахране), чује се галама *од вршѿдбу* БП, идѿ децѿ *од куйѿње* Б — с мале плаже на рѣчици.

459. Уз глаголе *добѿе*, *ѿзне*, *куѿи*, *набѿви*, *ѿѿиска*, *ѿрѿжи*: добѿл сѿм *од ѿѿѿѿара* Б, добѿла ѿпомену *од ѿорѣжѿѿју* па ошлѿ да се опрѿвда Б, узѣл *од Милѿју* на за^зјѿм Б, узѣл *од Сѿѿѿмену* БП, купѿл *од мојѿ прѿсе* Б, набавѿл *од некѿѿ Тоѿѿлѿца* БП, што не трајѿиш *од вѿбрику* кредит БП, поѿскај *од бабу* паре Б, неће никад да поѿска *од нѿкоѿа*, свѿки бѿ му дѿл БП.

460. Са аблативним значењем удаљавања, ослобађања од какве болести; у изразима у вези с лековима и у басмама: тѿ е лѣк *од смѿмку* Б, то је бајѿње *од ѿросѿрѣл* Б, глѿд бѿлес нејѣ, *од ѿлѿд лѣк нѣма* (јѣдна басма из околине БП), ишлѿл у Ромѿнију да се лечи *од ѿшѿѿас* Б, лечи се *од жѿѿѿѿи* БП.

461. За означавање почетне границе времена: *од Трѿјѿцу* нѣ пѿдла ѿѿѿа Б, *од ѿѿѿѿра* не узѿма књѿгу Б, *од јучѣр* га чѣкамо БП, тѿга дѿна *од са^звѿѿѿло* су ишлѿ авиѿѿни БП.

462. У конструкцији с предлогом *до* за означавање раздобља: *од савиња́ло до сѝа'виња́ло* Б, *од Бурђовден до Гмишровден* бвце се пасу на планину БП, *од њеши́к до њонедѣлник* несу се дизали од астал БП, *од руча́к до вече́ру* лежимо по ладавину БП, *од њрво́и до њрво́и* се надаш БП, *од зиму́ до зиму́* све ѹ_поље, све ра́бота Б, *од мла́дос до сѝа́рос* нема млого Б.

463. За изражавање порекла: бра́т *од њеши́ку* Б, тој ми је бра́т *од чичу* БП, да узнеш пѣлцер *од ову́ј ру́жк*у БП, вода је *од на́ше вре́ло* БП, за дома'злзк мо́ра да узнемо пра́се *од ва́шу свињу́*, глѣ квá су добра Б.

464. За означавање материје од које је саграђен предмет у општем падежу: овѣ су столице *од буюковину* Б, ланче је *од зла́ио*, а парѝца *од сребр́о* Б, че́рге ткајемо *од ву́ну*, а некада смо и *од кучи́на*, а вреће, торбе, покревци́ — тој се прави́ло *од ко́зину* БП, чарба́ *од комѝи́р* Б.

465. За изражавање узрока: па́ти *од ѝлаву* Б, поболѣл се *од сѝи́ра* Б, *од ѝла́д* се не мре́ БП, не боли́ глава́ *од смеја́ње*, него *од ровáње* Б.

466. Са квалитативним значењем у устаљеном изразу: *од сѝи́б со́рѝе* Б, БП. Друге примере нисмо забележили.

467. За исказивање мере или временске количине: очувáла сэм га *од ли́иру ме́со* Б, ѝмам дете *од ѝбдину* Б, то е јагње *од ме́сец ѝ_ѝол* БП, тег *од два кила* БП, тај пла́ц не по́голем *од ѝи́ри-чеѝири ара* Б.

468. С партитивним значењем: ни́кој *од њи́* не дошзл на свáдбу Б, *од брај́ђу* јо не дошзл ни једзн Б, не́ма *од ни́коѝа* ништа БП, дај мзлко *од ређи́шцушу* Б.

469. У конструкцијама за компарацију: бо́љи *од ѝе́бе* Б, погазда *од нас* Б, помал је *од Сини́ша* БП, пубава *од снау́* БП, ми смо увѣли во́ду *од сва́ко село́* по бо́ље и по брзо БП. Са оваквим значењем бележе се и конструкције са *неѝо+номинаѝив*: ѝма ви́ше *неѝо ми́* Б, бо́ље зна́је *неѝо дру́ги ѝа́ци* БП, сла́пши је *неѝо мб́ј* БП (ради се о упоређењу бикова који су били доведени на мерење и откуп).

У наведеним конструкцијама предлога *од* и *оѝиши́еѝ ѝадеж*а (т. 450—469) изражавају се углавном значења генитива с овим предлогом. Међутим, овакве конструкције у говорима Б и БП могу изражавати и нека акузативна па и нека локативна значења. Ми ћемо их овде навести онако како смо их на терену бележили.

470. Уместо акузативне синтагме с предлогом *о* овде имамо: истрљај ру́ће *од њеши́р* Б, обриши́ се *од ѝреѝла́чу* Б, не че́пај за́дњицу *од коѝрѝве* БП — преносно: не дирај оно што пече; разби му тестѝче *од ѝлаву* Б, ударѝл се *од ка́мен* Б, трѣсну га *од зи́д* БП, уби́л се *од ѝреду́* БП — „убил се” овде значи „ударил се”.

471. Локативно значење теме разговора, мишљења и сл., које се иначе изриче конструкцијом предлога *о* и локатива, овде се у оба говора изриче конструкцијом *од+оѝиши́и ѝадеж*: да причам *од ловѝију́* и *ѝблуба*

Б, да ти казујем *од моју муку* Б, ми не врѣвимо *од њѣѣ* Б, писали смо *од љрблеће* БП, размислѣ се нешто *ода² љѣб* БП. У значењима изложеним у т. 470 и 471 *од* долази место предлога *о*.

Када реч иза *од* почиње плозивима *д, љ*, овај предлог добија проширење: кажј ми нешто *ода² љбј* Б, има писмо *ода² Душка* БП.

Око и окол

472. У оба говора уобичајен је облик *окол*.

За означавање места: овѣја *окол кућу* ка²ко п²с Б, не овѣјај т²ј *окол врѣѣ* него улази Б, *окол бун²р* се не љграју дец²а БП, цѣл д²н се љграју *окол шк²лу* БП, пасѣ ји б²љзо, *окол сел²б* БП.

473. За изражавање приближне мере: то је *окол два мѣѣра* високо Б, *окол дв²јес ком²ада* Б.

474. За изражавање различитих активности с поводом у појму изреченом општим падежом: занѣма се *окол к²ла* Б, ја тек²а, цѣл д²н си проц²оњам *окол дѣцу* Б, мајем се *окол кућу* БП.

475. За изражавање временске приближности поред конструкција с предлогом *куде* (в. и т. 456): *окол Први мај*, ако пр²јите неку пр²славу БП, *окол рас²ѣус* ће доћу, с²г љду у шк²лу БП.

Осим

476. У говору Б у конструкцијама за изузимање обичније је *сем, осем* и *освем*, а у БП *осим*: *осем нас*, сви ошли Б, никог²а нема *осим некол²б деч²ѣја* Б, т²ј ник²ад нѣма вод²а, *осим љрблеѣѣ* БП, сви су у К²њажевац, *осим Павловића* БП, *осѣм мѣне* у Шт²ип је служил војску и Добривој Б, сви пуштѣли *сем њѣ* БП. Учинило нам се да конструкција са *освем* значи неко јаче издвајање, нешто као *изван, суйроѣно од*: не в²ља да си *освѣм људи* Б, он је *освѣм цѣл свѣѣ* Б.

Поред

477. У употреби је у БП. Иако је у Б познат, тамо је обичнији предлог *љокре* (т. 458). Значи место: *љоред нас* пројде и оде БП, не иди *љоред сѣѣрѣца* БП. Чули смо и његов нешто измењен лик *љорад²*, *љорад² кућу* засадили цвѣће БП, *љорад² сел²б* нема њѣва, него с²мо камењ²ак БП.

После

478. У нашим говорима *љосле* се задржало за означавање места, у смислу *иза*: *љосле овѣј куће* иди десно Б, *љосле он²ј алућу* н²аша њѣва Б, *љосле Цѣрје* љде се нѣзбрдо БП, *љосле Божѣновоц* долази Галиб²абинац БП, — док се за изражавање временског значења уопштио скраћени облик *љо*: *љо славу* че дојдемо Б.

Преко

479. Означава да се нешто налази с друге стране појма израженог општим падежом: кућа ни је *преко њошџок* Б, ми смо *преко њуш* БП, воденица је *преко Тимџок* БП.

480. Означава прелажење с једне на другу страну појма у општем падежу: не иди ноћу *преко алују* Б, ка^дт прѣјдеш *преко брв*, обрнѣ се Б, литија иде *преко њџе* БП, *преко Дрину* смо ми у новѣмбар мѣсец БП,

481. Означава да се нешто дешава у времену ограниченом својим природним трајањем: шума се спрѣма за *преко зиму* Б, он је *преко лето* сезџац, а јѣсени доџди дџм Б, *преко дан* је на њиву БП, *преко ноћ* стражари и прѣма плату БП.

482. Означава превазилажење горње границе неке мере: накосѣл је *преко двџа кола* Б, узѣли су *преко милиџн* Б, наследѣл је *преко два јѣкијура* БП, има га *преко њѣшнѣс кѣла* БП.

483. Означава начин вршења радње: пије *преко рѣд* Б, једе га *преко џлу* Б, смѣш ли ти све *преко нџс* да му тѣраш Б, то је *преко сваку мѣру* БП.

484. Означава посредништво: знам га *преко браѣна* Б, пѣнтим га *преко ѡрѣдвојничку џбуку* Б, свѣ су се дописувѣли *преко мѣне* БП, испратиѣл вѣаре *преко ѡбишѣу*, а могѣл ји је донѣсѣ БП.

485. Означава да је што „против, насупрот”: ка^кџ је смејѣла *преко њѣи* Б, ниѣкад несѣм смѣла *преко свѣквѣу* БП, не могѣл *преко башиѣу* БП.

Прошѣв

486. За исказивање какве противности: он је *прошѣв браѣна* дѣга^л тужѣу Б, знам и ја да је *прошѣв мѣне* Б, онѣ су се борили *прошѣв ши ај-џуци* БП.

Пре

487. За означавање места: *пре рамѣу* пѣче му гѣма Б, *пре Рџвине* Б, *пре Васѣл* га сретнем БП, *пре нас*, јѣдно две-три куће БП, онѣ су *пре њошџок* БП.

488. За означавање времена: *пре Бџжѣћ* тѣшко да има јѣганци Б, *пре косѣдбу* јѣдѣ старо сѣно Б, *пре ѡџдне* неће дојде аутџбус БП, *пре ѡрѣи мѣј* смо наорѣли БП, *пре врѣдбу* ѡвѣк су заимѣли жѣто БП.

Ради

489. Овај предлог није у употреби, али смо бележили његову варијанту *зарад*, *зара^џ*, *зара^џ*, с истим значењем као и *раду*: тој се раџѣти (празнује) *зара^џ срѣћу* и *здрѣвје* Б, *зарад њѣи* се мѣчимо БП *зарад ѣѣџ* би дшлѣ, ал нећу зџог њѣга БП.

Иза

490. Значи да се нешто налази иза појма у општем падежу или долази после њега у временском следу: штала се постаља *иза кућу* Б, отуд *иза асијал* Б, станица је *иза њошбк* БП; *иза њразник* мора да почнемо жетву Б, зајди *иза њрн* БП — у овом примеру значење као да се помера ка значењу циља, односно завршног момента кретања.

Међу БП, меџу Б

Меша се са *између*, а допуњује и предлогом *џо*.

491. Има месно значење: па́дла му гúмица *међу клуџе* БП, он ти отуд па *меџу њи* Б, не знам што је *измеџу нас*, да́бе се љути Б, *џо међу Оденац* и *Куљшиџе* зове се Осредак БП, *џо међу онблко људи* не мџж га најдеш БП, договорете се *измеџу себе* Б, ће изберете некога *између себе* БП — последњи примери не показују искључиво месно значење, али нису сасвим ни лишени њега.

Према

49 2. Означава се датив циља: све́ џде *џрема њеи* Б, појди́ *џрема Цџрје* и ја ћу те срџтем БП, џјесен жџрови лету́ *џремајџи* Б.

Сџрема

492 а. За означавање односа два субјекта: добра́ је била́ *сџрема деџе* Б, ја сџм *сџрема њи* млого полага́л, а ете квџ сџм дочекáл БП, она́ ли је *сџрема њеи́а* Б, несџ онџ *сџрема нас* Б.⁴¹

Сџрама

492 б. Овај се лик уопштио за локативско значење: *сџрама селџ* зелена́ лива́да Б — нар. песма; кућа́ им је бџш *сџрама млекáру* БП, Жџлаво́ је *сџрама Сврљџи*, мџлко онáм у страну́ Б.

Исџред

493. У корелацији с предлогом *иза* означава место: *исџред Сврљџи* налете́ камиџн (Б — значи: на путу, пре Сврљџа), заустáйше се *исџред мџн* ВП, *исџред Ускрс* БП — где има временско значење, као и предлог *џре*.

⁴¹ Забележили смо и један пример са значењем *уочи*: дојдџше *сџром недељу* Б.

Збої

494. Има узрочно значење и нема напоредне употребе с предлогом *ради*: *збої шїбј* сэм и дошла Б, ошли у салó *збої шїршцање* Б, стáлно се кáра *збої некакву рáбоиу*, а не види да смо га дорáботи́ли БП, љут *збої и́ензију* БП, ослабѣл *збої б́лес* Б, ошзл у Кња́жвоац *збої зайослѣње* БП.

Кэм

495. Ово је заменик предлога *к, ка*. Конструкција с њим и општим падежом означава правац кретања (дативска служба): *иде об́лак кэм* *Бийос* Б, потрчáл *кэм нáс* Б, отиде *кэм селó* БП, прódужи *кэм Милáна* БП.

За

496. Означава се мера времена: *за и́бла сáш* стíза аутóбус Б, *за ш́ри д́на* ће се тој осуши БП, *за сáш* и́гра *за д́н* се одмара БП.

497. За означавање кретања с циљем да се буде на одређеном месту у одређено време: поручи́ли д́идемо *за рóђендан* БП, и́дем *за Први мáј* Б, дојди́ *за сáву* Б, не́е б́ил *за и́рáзник* БП, долази́ли су *за крши́ење* БП.

498. За одмеравање какве количине: остáло *за вршáл* у влашу, а он га пóпи Б, пóпи текá *за ш́ри и́рси́а* Б, *за и́ед* на метар БП, *за два кóрака* и побéже ми аутóбус БП.

499. За узрок: штó се љутиш *за ниши́а* Б, рóвља, рóвѣ *за ниши́а*. Б, пла́че *за јóш* БП, та^акзв је он *за сва́ку сивáр* БП, боји се *за мáйшѣр* БП.

500. За означавање намене која постаје обележје појма: девојке *за љубѣње*, пáре *за ш́рошѣње* БП, тó је *за јѣдење* Б, водá је *за и́ијење* Б, купи́л ж́ито *за сѣме* БП, тај ми об́ућа сзмо *за њáву* БП, има си торб́у *за у вáрош* и торб́у *за ио село* БП.

501. Као предикатска допуна глаголима *узне, смáшѣра*: узни́ га *за дѣвера* Б, смáтрам га *за брáшѣа* Б, смáтрају га *за сш́ручња́ка* БП, узѣли га *за чувáра* БП. Иако су конструкције са *смáшѣра* чешће, мислимо да оне долазе из књижевног језика.

502. Као допуна глаголима *стáра се, брине се*: брине се *за своји рáдници* Б, стáра се *за цѣлу кућу*, а не сзмо *за сѣб* Б, стáра се ко робијáш *за држáву* БП, брине се *за свој лѣб* БП. Овде нема конструкције с предлогом *о*, с локативом, типа: брине се о . . . , већ само овако, с предлогом *за*.

503. Као допуна глаголима *чу́је, мисли, и́ише, и́иша*: питáли *за девојче*, ал несú далí Б, писáли ми *за бáбу* да је умрлá Б, чу́ ли *за нáшраду* БП, ако мислиш *за обзби́лно*, ти áјде, ако не́, немóј Б, не мисли он *за кућу* БП, не пítам те ја *за ш́бј* БП.

504. За изражавање намене: прáји колачи́ за *ĩbsĩĩĩ* Б, дерува́ли ји: чара́пе за *bãbu*, а рукави́це за *dẽdu* Б, а́пса је за *ľũdi* БП, *ћũbre* има *s̃mo* за *koĩerãĩĩĩ* БП.

505. За изражавање стварања неког јединства додиром: држи́ се за *рũку* па ми вели́: Нешто́ ме изе́ло Б, кад се игра „румѣнка” држи́ се за *ĩbvas* Б, држé се за *рũке* БП, стíса[°]л га за *noĩu* БП.

506. Уз групу глагола са основним значењем глагола *иде*: *идемо* јутре за *dr̃va* Б, дојди́ за *kñĩĩu* Б, еве́, отодим за *ĩsẽĩĩvũ* БП, одотле, па на вóз *идемо* за *Heĩoĩĩĩĩ* БП.

507. Као еквивалент поредбене реченице: надеси́ла се ко за *венча́ње* Б, омеси́ла пога́чу ко за *ĩred kũma* Б, лепа ко за *smĩkãње* БП.

508. Нема инструменталне конструкције за *њим*, са значењем места, већ се у таквим приликама користи конструкција *ĩo ñeĩa*.

Уз

509. Овај предлог с општим падежом значи место (тај склоп би се могао заменити и конструкцијом с предлогом *ĩored*): *уз ку́ћу* Б, *уз бунáр* корито́ Б, *иди́ уз ма́йтер*, да се не за́треш БП, *уз љũĩĩ* пасе́ кра́ву Б. Кад је за овим предлогом реч која почиње фрикативима *с, з, ш, ж* он добија проширење: *уза зи́д* Б, *уза шũму*.

510. С начинским значењем: је л тој мѣне *уз но́с* рабóтиш Б, не че́ша се кúче *уз ĩrbĩĩũ* БП, све пи́ша *уз ве́шар* БП. То је значење кретање насупрот нормалном правцу.

Да се нешто врши упркос нечему означава се и у примерима: *уз[°] сву муку* Б, било је тој *уз ĩolemó ĩrĩchãње* Б, што да *идем уз кара́ње* БП.

у

511. За означавање појма у чијој је унутрашњости циљ кретања: *иде у шко́лу* Б, ула́зи у *ауџобус*, не че́кај Б, укачи́ се у *вóз за Бо́љевац* БП, *иде јутре у Сврљíĩ* БП, улéже ова́м у *сòбу* БП.

512. Не разликује се значење циља, од значење места: *иде у Бѣли По́шок* Б, живи́ у *Бũчум* Б, би́л у *вóјску* БП, *иде у вóјску* БП.

Ако је циљ кретања географски појам, онда је обична и употреба за и употреба у: *иде за село́* Б, пошџл у *Књáжова[°]ц* БП, *иде за вáрош* БП, Употреба за *осећа* се новијом.

513. За означавање времена: у *зóру* Б, пшени́цу сѣјемо у *јѣсен* Б, у *дãн* оти́де у *ноћ* се врне БП.

514. Уз глагол *кунé*, *закли́ња се*: не кдн́и се у *де́цу* Б, кунé се у *здравље* БП, *заклињам ти се у све* што *имам* БП.

515. Као допуна глагола *свири*: свирило се у *јајде*, а сзг у *армунику* Б, свиримо, текá, у *јајденицу*, у *дудук*, у *кој ишио има* БП, знајеш ли да свириш у *лис* БП.

516. За означавање даљег објекта: пре рата је тргувал у *стиоку* Б, слабо се разуми у *нове ја́ре* Б, не знам у *иисмо* Б, слабо се разуми у *рачун* БП, превари́л се у *шежину* (приликом куповини краве) БП.

517. Локативно значење места такође се изражава конструкцијом у + *ошиши* *јадеж*: билá сэм у *иошóк* Б, седím у *ва́рош* Б, недељом смо у *селó* БП, живím у *Скрóбницу* БП, кућа ми је у *Гóрњи крај* Б.

На

518. За исказивање радње са заузимањем горње површине или места на горњој површини појма с именом у општем падежу: укачыл се *на крòв* па сврља *ћеремиде* Б, извезал се *на вр* па се одмáра БП, излégли *на илáнину* Б, ене га, врља снóпје *на камáру* БП, каквó онóј тóра *на илáву* БП.

519. У ситуацијама кад је вода циљ и место кретања: иди́ *на бунáр* за вóду Б, вóду завáтамо *на клáданац* Б, идемо *на чеимóу*, там се перéмо БП, слéгни *на Белицу* (БП — Белица је речица).

520. За означавање времена радње, у ком се случају може заменити изразом „кад буде”: он добди *на ле́то* Б, че до́јде *на ле́то* Б, ту је *на и́разник* па *на и́разник* БП, *на зимóу* ми овце стéрамо с *плáнину* па рáнимо код *кућу* БП.

521. За изражававање какве квалитативне одлике појма у општем падежу: панталóне *на брич* Б, сáт *на лáнац* Б, има *кућу на два сй́раша* Б, купи́л пећ *на нáвицу* БП, има вóз (играчку) *на расклайáње* БП, рáдио *на баи́ерије* БП.

522. У функцији одредбе за начин: свé је ра*бóтено *на зóр* Б, вáта *на илáму* Б, врти́ га *на сйóйáрче* Б, вáта *на лейбóу* БП, све рабóти *на ошвóрен рачун* БП.

523. Уз глаголе, *личí, мéйне се*: личí си *на бра́ша* Б, метну́л се *на Козјанци* Б, метну́л се *на нáши*, *на у́јку* БП.

524. Уз глаголе *мирише, смрдí*: заудáра *на бу́жу* Б, мирише *на навшáлин* Б, мирише *на ужсéа^л мáz* БП, удари́ло као *на зéмљу* БП.

525. Уз глагол *намери се*: намери́л се *на суи́реби* Б, намери́л се он *на ку́а и́ребе* БП, намери́ли се једзн *на дру́гоа* БП.

526. За одмеравање места догађања: *на два кóрака* од мен пројде змијá Б, про́шиша *на десей санй́има* од кóла БП, забóде се (нож) *на два и́рсйа* од нóгу БП.

527. У изразима: *не сме́ му на бчи*, *нек му је на знаé.*

528. Са значењем месне (локативске) одредбе: ластавица праји на *шован* гњездó, а врабац под кров Б, ва́шар на *Цёрје* је прва недела у септémбар БП, ка^окво онóј нóси на *лаву* Б.

529. С указивањем на догађаје који се везују за постојање неког скупа људи (исказаног општим падежом): били смо на *ва́шар* Б, несмо били на *сва́дбу* Б, текá се пéва на *седéнке* БП.

530. У функцији начинске одредбе (локативско значење): стоји на *једну но́иу* Б, клечáло се на *колéна* кад те учитељ кáзни Б, гóтвимо на *заји́и* Б. У овој функцији има и локативског значења с предлогом *о*: не мóже се живи́ на *сув ле́б* Б, нóси се на *јушу* БП.

531. За изражавање посесије: то је дете на *Рáдена* и на *Рáду* Б, тó је на *Милáна* лóже БП, живóт му је ко на *кúче* Б, овцá на *Скрóбничаньи* БП, она́м, где но је на *Рáнка* рáдња БП, кожúв на *Сéвду* Б.

Пред

532. За одређивање места: *йред лéсу* се óвце заустáје Б, *йред кáйе-йáна* се мирно стоји БП, не удешáвај се тóлко, не йдеш *йред владíку* БП. Овде се конструкцијама *йред + ойи́и йáдеж* изражавају и нека значења акузатива и нека значења инструментала.

Кад се полаже стоци, каже се у БП: турí *йред крáве*, а у Б: турí на крáве.

533. За одређивање времена: *йред зимú*, *йред йрблeй*, *йред йрáзник* — у оба говора.

Над

534. За одређивање места или циља радње: гóре је, *над селó* Б, не трóпај ми *над лáву* Б, постаи́л си́јалицу *над врáша* БП, наклóпил се *над аси́л* БП, дошлí *над селó* БП.

535. За поређење: и *над йо́йá* йма пóп Б, и *над нéйá* йма неки́ (БП — у смислу: и од нéга йма бо́љег).

Низ

536. За означавање места (уз извесно значење начина): сóчкају се уз пúт *низ йу́и* Б, свé му йде *низ дláку* БП, — кад реч за њим почиње фрикативима *с, з, ш, ж*, предлог добија проширење покретним вокалом: све йде *низа си́рану* Б, потерáл óвце *низа Шúму* Б, потéкла кáва *низа шóљу* БП.

По

537. Основно значење је простирање по извесној површини: расипáли орéси *йо сóбу* Б, прострлó се *йо йóље* Б, йде *йо свéш* Б, ра^оспрóстремо платнó *йо ливáду* Б, свé ра^остúрено *йо сóбу* БП.

538. Као количинско-временска одредба: *ио цел дан пију* Б, *једé ио малко* Б, *давају ио ибла џак сол*, а после нeма за сви БП, поделили смо *ио ибла* БП, *ио два дана* ми на фронт не једу БП.

539. За одређивање временских и других прилика, упоредних са предикатском радњом: ако идеш *ио зиму*, че назéбнеш Б, не иди *ио ћишу* Б, све иди *ио ирái* Б, ра^обóти и *ио дан* и *ио ноћ* па ништа БП.

540. За означавање посредништва: тóј чу ти прátим *ио деиé* Б, испратí ми *ио шофэра* БП, поздравí га *ио сесíру* Б.

541. За означавање средства: *ио маишер* смо брајћа, али од другóга саштý Б, *ио дéду* смо рóд Б, *ио снау* смо неки пријетели БП, *ио Злаишу* бмо кумовí Б.

542. За означавање неког посредног момента који омогућава остварење предикатове радње: познал сам га *ио галáму* Б, познала сем га *ио одéње* БП, *ио вреву* óдма видиш ел селјак Б, *ио ка^окво* си ме познал БП, *ио илác* му се пeсма познава БП, *ио одéло* се човéк не глeда БП.

543. Са значењем „на разним местима исте врсте” и „код разних људи исте врсте” — како то дефинише М. Ивић: *ио мејáne* Б, лóчу *ио кавáne* док не сзвне Б, ишзл *ио шкóле*, ал ништа БП, водíли смо га и *ио óбкíтури* и *ио бáбе* БП, зáјду прóлети *ио људи* па збíрају јáјца Б.

Блиско му је дистрибутивно значење, издвајање појединачног из мноштва: динáр *ио динáр* па ци кúпиш нештó Б, улáзе једзн *ио једзн* Б, да попíјемо *ио једну* БП, цíглу *ио цíглу* БП.

544. Конструкцијом *ио + оишии иáдеж* изражавају се и нека значења која у књижевном језику има инструментал с предлогом *за*: *ио Божидера* је убрзо умрeла и Латíнка Б, све иду једзн *ио другога* Б, билí смо óдма *ио њéа* БП, а затим и: не иде му *ио б_руку* Б, све му пошло *ио_руку* БП.

545. Конструкцијом *ио + оишии иáдеж* изражава се и темпорално значење. За такву могућност М. Ивић каже да је све ређа у модерном књижевном језику (где је ова конструкција *ио + локаиив*),⁴² али да је још жива у дијалектима (у косовско-метохијском и црмничком говору). Ми смо такође бележили примере у којима *ио* значи „после”: *ио вечеру* искочи на сокак БП, тáм *ио недељу* мóж да наврнем до тебе Б, *ио кришиње* неси више додил БП, *ио свáдбу* не мóж после да растуриш ствáри и да почиш за недељу дэна БП, пошли смо *ио савињáло* БП, *ио слáву* че дојдемо Б, *ио Видовден* ми јóш кóсимо по_планин БП, *ио илáдне* све изгорí Б, че се наорé *ио дэна^и* Б (овде се мисли на *блаiden*, како у Б зову свечанике), дошзл *ио мене* БП (мисли се „после мене”, „пошто сам дошао ја”), *ио реíруицију* измíне пóла гóдин па се ишло у војску Б, кэд је било *ио рáи*, óткуп је бил јак БП, *ио Бојорóдицу* веч почну свáдбе, дотлe стíгне реíија Б, *ио сáрану* се не рáди ништа док се не оперу рúке БП.

⁴² Милка Ивић, О предлогу *ио* у српскохрватском језику, ЈФ XIX, књ. 1—4, Београд 1951—1952, стр. 193.

Проз

546. Ово је еквивалент, односно измењен облик, предлога *кроз*, који се овде врло ретко чује, и са истим значењем. Најчешће означава место кретања с једне на другу страну појма у општем падежу: улéза^ал ма^ачзк *ѝроз љмарку* и свó мéсо изéл Б, ѝде *ѝроз ливáди* и свé мрси траву БП, пројдé (ексер) *ѝроз да^аску* Б. Пред речима које почињу фрикативима добија проширење: ѝду *ѝроза селó* Б (ово се каже и *ѝрозá село*), *ѝроза шáјкачу* ми крушум и не зáкочи ме БП, потерáл óвце *ѝроза жийó* БП.

547. С функцијом одредбе за начин: прогледали му *ѝрós ѝрсѝи* Б, врéви како *ѝроза зóби* Б, нíкому не глéдају *ѝроз ѝрсѝи* БП.

548. За означавање времена: *ѝроз ѝбдину-двé* и он ци отíде у вáрош Б, ни *ѝроз две нéдеље* тој нéче узрéје Б, *ѝроз ѝри дáна* долáзим БП.

Под

549. За означавање места испод доње површине нечега: *ѝоѝ кошóљу* нéма нíшта Б, мéко му *ѝод нóју* Б, *ѝод душемó* су оплéни БП, држí парé *ѝод јесѝáк* БП, седí *исѝода дóд* БП, али и с таквим значењем које би се могло изразити и конструкцијама с предлозима *ѝоред*, *исѝод*, *ниже*: сливáк му је *ѝоѝ кућу* Б, *ѝоѝ селó* су бáшче Б, *ѝод ѝрáлшиѝи* БП, *ѝод Варнóчу*, према Топлу БП.⁴³

550. Конструкција *ѝод + оѝиѝи ѝадеж* може означавати и чиме је што засађено: три ѝíве су *ѝод ѝшеничу* Б, ми мáло ѝмамо *ѝод винбóради* БП, цéла странá је *ѝод кукурóузи* БП, сэд мáло лóуди, нéма кóј да ра^абóти, па свé *ѝод деѝéмину* БП.

551. Као временска одредба: *ѝод сѝáрос* се тéшко живí Б, то је билó *ѝода Тóури* БП, *ѝод окуѝáцију* смо јéли копрíве Б.

552. Као начинска одредба: живí *ѝод ћирију* Б, тај је стáн *ѝод ѝáрничу* Б, узéл ју *ѝод морáње* (БП — овде би могло значити и узрок: узео је зато што је морао), зáшто да живí *ѝод бедó* (БП — да носи беду, да живи погрешно набеђен за оно што није учинио, за што није крив), узéл пíво *ѝод кавóуцију*, а за ракију платíл óдма БП.

За

553. За изражавање намене: то је *за мојóу дéчу* Б, ја *за мојó* се мóчим Б, *за коíа* ја печáлим Б, то е спрémено за *ѝбѝи* БП, тој смо остајíли за *ѝриѝлод* БП, овóј смо купíли за *Брáнкичу* БП.

554. Уз глагол *ѝосѝáју*, у пасивним конструкцијама: постáен за *маѝационéра* Б, постáен за *ѝродáвца* БП, постáен за *васѝѝиáча* БП.

⁴³ Поред значења места, свакако би се могло прихватити и значење циља у примерима типа „тури тој *ѝод кошóљу*“, „остáј га *ѝод месáл*“, „подвлечи се *ѝод кола*“, какве налазимо у оба говора.

555. Уз глагол *смáтра*: *никој* те не смáтра за *нишија* Б, смáтрају га за *будáлу*, ал не он будáла Б, смáтра се за *íазду* а óди ко прóсјак БП. Употреба овога глагола као да је књишка.

556. Уз глаголе *учи*, *научи*, *йолóжи*, *заврши*: *учила* за *васишијáчицу* Б, *завршил* за *инжињера* Б, *положил* за *шóфера* БП, *научила* за *медицинску сеситру* БП, *завршил* за *наситавника*, па ће ради од јесен БП.

557. Употребљава се и са значењем које има предлог *о*+локатив, у случајевима кад се о коме што негативно говори: *причају* за *њу свáшта* Б, *ка^рквó* се за *њи* *прича* Б, *ка^рквó* сэм ја све за *ње́а* *чу́ла* БП.

558. Уз глаголе *вэри се*, *одáва се*, *йолáзи*: *вэрена* је за *Тому* Б, *пошла* би она за *ње́а*, ал ју нече Б, *одáдена* је за *некој* *Тоидáлца*, *лáни* БП, за *бра́ша* ми долази БП.

559. Као даљи објекат: *ровé* си за *бра́ша* Б, *тугу́је* за *бра́ша* Б, *тугу́је* за *ма́йтер* Б, *жа́ли* за *сеситру* БП, *Стáмена* је скóро умрела, *сигурно* за *њу* *но́си* *црнину* БП, *жа́ли* за *ку́ћу* БП.

С, сас

560. У конструкцијама с општим падежом има социјативну функцију: *живи* с *ма́йтер* и с *баши́цу* Б, не би се с *дру́гови* Б, *íде* с *бра́ша* заједно у школу Б, *стáнује* с *моју́ ише́ику* БП, *íма* *сóбу* с *једну дру́ирицу* БП, *ка́рају* се сас *бра́ша* БП, *пошзл* са *жени́у* и сас *де́цу* на *приредбу* БП, не *íдем* *више* ја *никуд* с *ње́а* БП.

561. Има, такође, пратилачко значење када означава оруђе којим се ради: *куса* сас *ложичу* Б, с *рáло* сзг *никој* не *орé* Б, с *ква^рсáц* се *меси* *лэб* а не *прóја* Б, *некакó* се *порéже* с *но́ж* па *óтиде* да га *преви́ју* БП.

562. Са значењем начина вршења радње: *íгра* се з *гла́ву* Б, *родíло* се с *мáлабо́а* (Б — малабога — нејасан композит, значи родíло млого, одвише), не *иди* з *ло́лэ* *ру́ће* у *но́ву* *ку́ћу* Б, *íде* з *ло́лу* *гла́ву* БП.

563. Са значењем даљег објекта: *нуди* ме с *ручáк* Б, *угостил* ме са *свáши́о* Б, *мéне* *нуди* с *ка́ву* БП, *тргу́је* са *си́оку* БП, *ради* с *љу́ди* БП, *ради* с *йáре* БП.

При

564. Означава место у близини нечега (може се замењивати конструкцијом с предлогом *уз*): *свé* се *пригњита* *йри мэн* Б, *сéди* *йри кра́ј* да те *никој* не *гу́ра* Б, не *иди* *йри* *йолéм ду́ћан* с *мзлко* *пáре* БП, а у примеру: *др́жи* се ти *йри нас*, — *осе́ћа* се и социјативно значење. Тако је и у примеру: *бе́жи* ти *йри своји́* *љу́ди* БП.

565. Употребљава се и у прилошким изразима: *несзм* *йри* *йáре* Б, *ён* *у́век* *йри* *йáмеш* БП.

Из употребе глаголских облика

566. Презент свршених глагола употребљава се за исказивање будућих радњи: *не улэзнем* ти више у мој обór БП, јутре ме ти *не зашэкнеи* дóm Б, он најесен тебе *узима* ћерку па како волиш, до године *не ишурим* ја више ни једну Б (неће ни једну паприку у туршију), *не дојде* он више у нашу кућу БП, ако у четвртáк *положим* (возачки испит), óдма га ја *иáлим* БП (одмах ће палити ауто и возити).

567. Исказивање футура презентом остварује се и у зависним реченицама: рече да *дојде* на пролет Б, намеравамо да *куйимо* плац у Сврљи́г Б, знам да *долазиш* кад буде свáдба, али дојди ти и раније БП.

568. Перфективни презент употребљава се и у погодбеним реченицама: чу те потра́жим, ако *сврнем* у Сврљи́г Б, ћу те *убијем*, ако те *увáшим* БП, ако *се заодавам*, ћу те позовем на свáдбу БП, ако *оздрáвеје* (син), ћу дарујем до́ктура БП, ако ми *јáвиш* на време, можда би могао да ти најдем неку кра́ву (БП — како би је овај купио).

569. Са истом функцијом је и футур II: ако *будем куйи́л* косáчицу, чу ти покóсим у Су́ј_кладанац Б, ако *буде* време *било* добро, да некакó дооремо Б, ако ти *будеш ши́л* у војску, ми има да донесемо прáсе Б, ако *будемо наорáли* до Ђурђовден, идемо у Ргóште у гóсти БП, сврáти и код нас ако *будеш ирелáзио* кáм село БП.

570. Перфективни презент употребљава се у временским реченицама са значењем футура II: кад ја *дојдем*, ти че да идеш Б, кад ја *наи́шем* домаћи, ћу ти дáм да препи́неш БП, ћег га пítaмо кад га *срéћнемо* БП, кад *се узнеи́е*, ће живите у Зајчар БП.

У одликама изложеним у тачкама 566—570 говори Б и БП слажу се потпуно са књижевним језиком.

571. Нема ни у једном говору облика презента сложеног с префиксом уз- (узрадим) па их тако нема ни у служби футура II.

572. За исказивање непосредне, најближе прошлости користе се облици

аорисџа: сáг *и́ројде* Б, евэ *иáде* ми на гла́ву (Б — крушка), евэ га Мiле, *и́ројде* БП, сáмо, брэ, што *и́ројде* и нéма га БП;

и́рфекџа: сáг *је бáш и́рои́л* Б, сáг *је куйи́л*, пред мéн БП (— изречено у сеоској продавници, на питање: Је л бiл тyј Нáјда?)

У говорима Б и БП уводи се још један степен блиске прошлости који се исказује помоћу модификованог прилога: *сáи*, *са²iá*, *са²iá²чкá* — са значењем непосредне, блиске и нешто даље блиске прошлости:

са²iá, брэ, *бéше* овде (дете) и *изгуби* се некуде Б, *са²iá и́рóмину* испод кућу Б, *са²iá²чкá дојдо* (БП — ово би значило: дођох недавно).

573. Врло је обична употреба аориста од несвршених глагола: *иде* ли код доктура Б, до пладне *орамо* и поорамо га Б, *љубишће* се пола дэн (БП — из једног шаливог разговора), *куйа* се у ждрелó Б, *кла* неку свињу код мојí БП, *музомо* óвце БП, *додíше* ми унўке БП.

574. Аорист се употребљава и као потенцијал за исказивање иреалне прошле радње: да не докопамó јучер, ка^окво би сэг работíли — *йро-йáдомо* ко ништа Б, да се не одадо онзг, *осíа* завéк девојћа Б, да онда не положи, *не йројдо* мајци више БП, да не купи косáчицу још за први мај, *йројáде* сéно БП.

575. Доживљена прошла радња може се исказати перфектом, али се недоживљена *не би моíла* изрећи аористом. На питање: — ка^окво работíсте по планин? могло би се одговорити: — стрíгли смо óвце, — али би обичније било рећи: — стрíгомо óвце Б. Примери у т. 252.

576. Доживљене прошле радње исказују се и имперфектом: *ча^о-сйевáше* по задругу Б, прода́л би ја и јáрцанога, ал га ни́кој *не шéја* Б, *ора́ше* нешто лўди, ал сзг зáсуши БП, туј си *ййеоше* ал им се зátвори бифé БП, *ймао* ја по два коња́ БП. Међутим, свуда овде као да се поред тог исказивања доживљене прошле радње јавља још један однос — однос према каквом другом моменту, који може бити различитог значења (процес, радња, стање).⁴⁴ То ћемо ближе погледати у следећим тачкама.

577. У примерима: *йресéјо* слíве, а он *йде* изз Стуба^ол Б, *ореомо* кад он пројде из Бурдимó Б, *лежсéомо* под ореј кад он стíже БП, *убйвáше* га док је бйл жйв БП — радње исказане имперфектом уједно значе и неку потврду момента када се десила нека друга радња. Облицима имперфекта појачава се сигурност сазнања о некој другој активности.⁴⁵

578. Таква „друга радња, друга активност” не мора бити изречена посебном реченицом, већ може бити исказана и каквом прилошком одредбом, али је, опет, карактеристично да радњу исказану имперфектом прати неки други моменат, с којом се ова у мислима, и у изрицању, везује: *некада́*, брe, *засйéјо* за^оч^с — радњу *засйéјо* прати одредба *некада́*. Слични су примери: Ра́да ју *нэмаше* *ййí* Б, *носéше* се *ййí* сукња́ до зам БП, *йфромо* конóплше *јесени* БП, *једномэн* *дојдеше* код нас БП.

579. Имперфектом изречену радњу не мора пратити прилошка одредба или реченица адвербијалног карактера, већ може бити од значаја да се формира нека напоредност на дужем временском одстојању

⁴⁴ М. Стевановић: „имперфекат управо значи радњу која се у одређено време у прошлости вршила, која је трајала, дакле, напредо с неким другом радњом, означеном било којим претериталним временом, неком прилошком временском одредбом, или је пак то време одређено самом говорном ситуацијом” (52, 631).

⁴⁵ П. Ивић: „Готово за све наведене примере (из говора Галипољских Срба — Н. Б.) карактеристичан је моменат преношења у мислима у једну дату ситуацију у прошлости, везану обично за неку другу радњу. Значење имперфекта не ограничава се на просту констатацију, већ обухвата и везивање те радње за одређено време на које се мисли” (17, 233).

која се у мислима остварује. Пример: ја напред *йойивкуејо* — подразумева да старац који је ово рекао не попивкује сада, у времену говорења. У примеру: *лани дбјдеше онаг-онаг* — имамо радњу која у говорењу стоји наспрам сазнања да особа која је долазила с времена на време сада то не чини. Таквог су карактера и примери: *кујеомо се* у бббук, а сзг све зарасло у коприве и трње Б, заборило се, а *знајеомо* девбјчићи кэд смо биле свáку пѣсму БП, некэд *изнесео* ја по трѣс кѣла трѣце код óвце на плáнину, а сзг не мóg се пешки гóре извлечém БП.

580. У вези са имперфектом у говорима којима и Б и БП припадају намеће се и једно питање, које неће моћи бити решено без увида у хронолошки развој имперфективних облика у ранијим периодима. Наиме, Белић је показао да је у овим говорима дошло до изједначавања облика имперфекта и аориста, свакако и до мешања неких њихових значења, код имперфективних глагола (3, 548—553). Није ли то изједначавање било узрок формирању нових облика имперфекта на *-eo*, *-eomo* какве налазимо у нашим говорима и за које Белић каже да припадају новом типу обликовања, најмлађем, какво „још није добило генералнију употребу“ (3, 550)?

581. У говорима Б и БП нема имперфекта употребљеног за иреалну прошлу радњу типа: да сам имала свијећу у руке, бјеше ми грђе.

582. Имперфективни глагол *йѣребе* употребљава се у значењу „требало би“: требаше ми прскалица, али ју узел Богóмир Б, *йѣребаше* да íдем у Сврљиг по кригеницу Б, *йѣребаше* се венчају, мóж га позову у војску. Сзг женá да се порóди, а невѣнчани БП.

583. У одређеним типовима употребе перфекта долази до изостављања глаголске споне.⁴⁶

а) у истицању резултативног момента: отишэл снег, погле Б, појдó до мојѣ, они лѣгли Б, ми на дрúm, а он тáм, убит Б, сви посѣдали и пију пиво БП, Миле прешэл у мѣсну канцелáрију БП;

б) у емфатичном саопштавању: умрлá Стáмена Б, Милета нáставника из Тóплу убил грóм БП, заженил се Живóрод Б, Бѣла понављála Б;

в) за моменте када се иза стварне акције крије нека неочекиваност: да чујемо квó напраили Б, квó напраили на сýд Б;⁴⁷

г) у нарацији: пошла лисица да крадне кокóшше на сретла човѣка терáл рѣбу (Б — нар. прича), узѣла, брѣ, одврну́ла во́ду, па навађувála г-ради́ну, а пóсле обрну́ла свѣ у нáшу — потопило свѣ БП;

⁴⁶ Испитујући употребу перфекта без помоћног глагола у српскохрватским дијалектима И. Грицкат дотиче се и стања у тимочким говорима, истичући „... у овом дијалекту постоји јаче развијено осећање за употребу краћег перфекта у релативу (у ужем смислу). Ирена Грицкат, О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, Београд, 1954, стр. 118.

⁴⁷ Ови примери личе на питања, али нису то. Док први значи решеност „да се чује квó найраили“, други је нека врста изненађења и чуђења и лако би се заменио имперфектом „квó, брѣ, тóј найраише на сýд!“

д) у клетвама: гóспод га уби́л Б, бéс га занемíл Б, отруло́ га БП, текá се óн осрећíл, ка́ко мéн наменíл БП.

584. Крњи перфекат глагола *буде* у конструкцији да+презент употребљава се и са значењем „требало је”: *билó да се не обсрџаш* на тој куче (Б — значи: ваљало је да не okreћеш пажњу ка том човеку), *билó да си човек кúш, осџáји*, па да има кад му дојде човек у кúћу Б, *билó да си човек шúри* на књíжицу (БП — значи: требало је ставити у штедњу . . .).

585. Плусквамперфекат свршеног глагола употребљава се у функцији жељног начина: ај, Бóбе, да *бáјомо ѝревéзли* сéноно, мóже нештó да удáри Б, а оне говорíле: да га *бéше* неки *убíл* БП, да се *бéше ожени́л* једанпúт, да не мíслимо БП, да се *бéјо* некакó *за'џосíл*, лáкше би ишло́ БП.

586. У примеру: испíтајте, па ако тóј *бúдем најрајíла*, казнéте ме, — имамо употребу футура II за прошлу могућу радњу у погодбеној реченици (овде је реченица из препричавања једног саслушања код судије за прекршаје). Друге примере нисмо забележили, мада нам се чине могућним.⁴⁸

587. Футур II употребљава се и за исказивање претпоставке: ви́ц, *бúду дошлí* Б, поглéдај, *бúду се врну́ли* Б, нéма га детéно, *бúде ошшíло* на игру́ БП.⁴⁹ Свуда је овде значење „биће да” (в. и т. 588).

588. Конструкција *биће+радни ѝридев*, такође са значењем претпоставке, типа: *биће дошл* — није позната овим говорима, а има је и западније, према Алексинцу, а и северније од наших говора (32, 107—108). Уместо тога, с истом функцијом је конструкција *буде+радни придев*: *бúде дошл* Б.

589. У говорима Б и БП постоји наративни императив: ја узé га (дете) па *шрч* на дóле Б, ја, брé, *идí, идí, идí* и гдé че да сáвне — куде Тројицу Б, ја *удри, удри, удри*, ал она се отíма БП — змија, од Пóдвис ми свé *џешáчи*, а сáг — аутобúс БП, ми *бéж*, ал неће нóге (БП — приповедање из рата).

Неке íлајолске дојуне

590. Уз глагол *оче* Б, *оће* БП:

оче да једé Б, *оче дíде* на вáшар Б, *оће да íлашíи* БП.

У оваквим примерима испуштање *да* није уобичајено и дешава се само у дечјем говору као израз неоформљене способности за грађење реченице. Ми смо бележили: Дéјан *оче џíје вóду* Б, Сáша *оче џíра* Б, али то је увек и мeштанима било неприродно и „недозвољено”.

⁴⁸ Свакако старо значење, какво се налази и код Вука.

⁴⁹ О глаголским облицима за претпоставку у говору Неготинске Крајине писао је Арсеније Д. Милић у зајечарском Развитку, број 3 за 1976. годину

Насупрот оваквој ситуацији, ако се допуна врши повратним глаголима, испуштање да обично је и уопштено: *оће се бије* Б, овај крава *оце бодé* Б, отишла зимус код момка и *сзг се оће врне* код својј БП, он се *оће лако иреварѝ* БП, *ја ћ се јавим* па што буде БП. Свакако, овде су могући и облици са *да*, али су они далеко ређи.

591. Уз глаголе *мо́же* и *мо́ра* допуне су такође двоврсне:

а) ја *мо́и да иоорéм* тој до обéд Б, ја *мо́и да ите* увек *оишйéишм*, ама је л тој право Б, он *мо́же да ите ку́и* за трице БП, *мо́ра да основéм* ткање Б, *мо́ра да ри́љамо* да^нзс БП, *мо́ра да си́рижéмо* овце БП;

б) *не мо́и се врнем* за ручзк Б, *мо́же се заоблáчи*, па кудé ћу БП, *мо́ра се и́ишимо* Б, *мо́ра се зада́ви* кад је будáла БП, *мо́ра се најдемо* БП. И овде су допуне са *да* могуће а ретке.

592. Уз глагол *и́рéбе/и́рéба*:

а) *и́рéба да и́лáчем* кад сам се ово́лко уби́ла Б, *и́рéбе* да га дóбро испиташ БП, *и́рéбе да и́бишйује* службу кад ју добíл БП, али: *кољко и́рéбе и́римимо* за телé Б;

б) *не и́рéбе се лу́иши* на мáтер Б, *и́рéбе ли се секира́м* за свáшто БП.

593. Уз глагол *смé*:

а) *смéм да бéрем* Б, ти *смéи ли да ри́иш* од ћупри́ју Б, *смéи да и́ијеш* и *једéи*, али *не смéи да и́рбиши* тањíри БП, *смéи да се вáљаш* *кољко во́лиш* БП;

б) *не смé се у́рла* ноћу Б, *смé се бодé* (Б — крава), *смé се жéне* већé БП. Облици са *да* могући, али без њега обичнији.

594. Уз глаголе *во́ли*, *жéли*, *ми́сли*:

а) *во́ли да и́ои́јé* Б, *жéли да ура́ди*, ал не мо́же Б, свáки *во́ли да му је дóбро* БП, *ми́сли јутре да и́уи́ује* БП, *ми́слиш ли ти да се ми в́рнемо* до мрáк БП;

б) код повратних глагола ситуација је двојака: или се *да задржава*: *во́ли да се и́ободé* (Б — крава), *жéли да се освéиш* БП, *ми́сли да се и́ровесéли* БП, *ми́сли да се у́иши* у шкóлу БП; или се *да испушта*: *во́ли се и́ободé* Б, *ми́сли се бри́ја* БП.

У овој групи глагола обичнији и чешћи су примери са *да*.

595. Уз глаголе *умé*, *знáје*:

а) *знáје да и́ри́ча* свáшто Б, *нуме да раб́иш* Б, *знáм да се и́ои́ишеш* и по ма́лко *да ч́ишам* БП;

б) *умé се одри́ца* (Б — каже се за дете, кад почне да одбија приговоре за оно што учини), *умé се и́рейоси́áља*, а *нумé се ои́ере* (БП — у грдњи: *уме да се лажно представља, да се прави важан*).

596. Уз глаголе *йбчне, сїане, ўзне, ване*:

а) *йочé да ровéм Б, йочé да га за^рлeц^ујем Б, сїану да га йшїујем Б, вану да за^ршїрац^ујем Б, узé да задр^лјам овóј, орали смо па га завати киша БП, кад она сїану да се усмїва БП;*

б) *йбче се усмїшк^ује Б, сїану се намéшїа Б, ўзе се чéшља БП, али овде су обични без да и примери с глаголима који нису рефлексивни: ўзе се шїресé земља Б, вану се шїренемáа БП, йбче се ребéће БП.*

597. Уз испуштање *да* истакли бисмо још два момента:

а) ако између глагола који тражи допуну и саме допуне стоји објекат (дакако, код прелазних глагола), *да* се лакше испушта: *óчу íа уведéм Б, могу íа развалим БП;*

б) ако има набрајања, заланчаности, онда се *да*, као и у књижевном језику, не мора са свим допунама поновити: *íма да оréмо, да кóйамо, кóсимо, вршéмо БП.*

Још нека йшїања íлаíолскоí рода, вида и реқције

598. појединачни примери:

Каже се: *кэд йбчну да íа врзују, вїди он шїћé будé БП, или: кэд íа сїану врзују . . .*

Каже се: *осéчам да ма^рла^ркс^ујем Б.*

Каже се: *овдé ми се нїшїа не свїћа БП.*

Каже се: *онї ночéвају у . . . Б.*

Каже се: *кэд шїб^ј ч^ује, свé йовéрује . . . Б.*

Каже се: *вр^ла се с кáмен, и: вр^ла кáмен* прво је обичније.

Каже се: *оженїл се с н^у, и: оженїл се за н^у* (никад се не каже: *оженїл ју*).

Каже се: *мóли некоíа. Моли се некоме* остало је само у значењу: молити се богу или неком другом свецу.

Каже се: *шїáј вóл бодé* (íма особину да бодé, *бод^лів је*).

Глаголи без *се*: *крéне, омилї, íнóји, свéшїи* (са значењем: светли), *додїја, слéíне, лéíне, сéдне, сврáшїи, сврне, вéрује.*

Глаголи са *се*: *дебéли се, избебóбрази се, лењїви се.*

Глаголи са *се* и без *се*: *шéшїа (се), разїовáра (се), одбци (се), б^лéшїй (се), шїрей^рїй (се), сјајї (се), дїми (се), досáди (се), брїне (се), обоíашїи (се), йому^ли (се), досéли (се), свршáва (се).*

Каже се: *сéча се на некоíа Б, и сéча се за некоíа, а не: сеча се некоíа.*

Каже се: *заборїл (заборайл) на некоíа.*

Каже се: *мїсли на некоíа и мїсли за некоíа.*

Каже се: *к^днé се у нешїó Б, а не: чиме.*

Каже се: *брина се за шђј*, а не: *о шђме*.

Каже се: *иска ѡбмоћ од сина*, а не: *у сина*.

Каже се: *зајмић од Ранка* и: *зајмић у Ранка*.

Каже се: *шђј се шђбе не шђиче*, али ово *шђбе* не треба схватити као генитив, већ као стари облик датива. Чује се и: *шђб се шђј шђби шђиче*, и то је чешћа конструкција.

Каже се: *мирише на цвђће*; *смрди на нешићђ ужђло*; *удара на бућу*.

Каже се: *бљује крв*.

Каже се: *ра^асиурили се* — са значењем „раставили се, развели се”, а чешћи је израз *манули се*. Кад се човек остави тек започетог посла, каже се: *разманул се*, *разманул се од идење на вашиар*, или: *разманул се — нече диде на вашиар*. Кад прекине посао у одмаклој фази, онда се каже: *манул — ѡчђше да ѡраје кућу ѡа мануше и ѡшидђне за варђи*. Дакле: *разманул се* за одустајање од намере, а *манул (шићђ)* за одустајање од започетог посла.

Каже се: *сиса у сису*, у мајку БП, у две ђвце.

Заменице

599. Већ смо истакли (т. 148) да удвајање личних заменица није онако широка појава каквом се указује у време Белићевих истраживања. Ми смо доста ретко на њу наилазили, у БП ређе него у Б, и десило нам се да смо током целодневног праћења једне особе, иначе доброг информатора из Б, и разговора с њом остали без иједног примера.

Овде дајемо све забележене примере из оба говора:

мене ми дојде некакђ лоше Б, *мене ми се* слопа Б, *шђбе ѡи* врђвим Б, ка^адно *шђб ѡи* дадо Б, *нему су му* брајћа помрђли Б, *њђј си* ја мађи дошла, а не *мен* Б, *нам ни* је млобо штђту попрајило Б, *себе сђм си* исплђла Б — и само један пример из БП: *нама нам* је прђко рђт много помђго (говорило се о кмету Станимиру који је штитио народ пред војском која је долазила у село и тражила разне „дације”). Последњи пример разликује се и у структурном погледу. Док сви претходни примери стоје у поретку пуни облик + енклитички облик, овде имамо оба облика пуна, с тим што се други понаша енклитички, није наглашен, и он је без покретног вокала на крају. Можда и оваква поремећеност говори о губљењу језичког осећања за удвојену употребу заменица.

Поред облика с дативом, ево и облика с акузативом (општим падежом):

шђбе ѡе питајем (Б — у ситуацији кад се готово у срдњи наглашавало да се баш *ѡа* особа пита а не нека друга), чу *ѡа* питам ја *неѡа* Б, дађбме, *нас ни* видђл, а њђђву ћерку не видђл Б, *нас ни* карђ, карђ па поче да моли Б, ја сам *ју* њу извђла на пут, а сђг ме и не чује Б, боли *ѡа* *неѡа* за тебе БП, *нас ни* је здђсђло такђ — прво син, после се ја уби БП, срђо сђм *ји* *ни* ја кђм Прђсеку БП.

У овој групи примера већ нема оне схематичности у поретку наглашеног и ненаглашеног облика личне заменице. Ту се испољила још једна одлика — готово сви ови примери удвајања заменица у акузативу били су изговорени с неким тоном истицања, потврђивања, јачег наглашавања да се то што се изриче односи *баш* на особу која се удвојеном заменицом означава.

600. Уместо присвојне заменице *свој* — за свако лице, обичнија је употреба заменица за поједина лица: *слушај си ти њвоју* родитељи Б, *никој ти неје ко што си ти је њвоја* сестра Б, *он си оре њиову* њиву БП, *кад си овршү њино*, *прекидају БП*,⁵⁰ *не дирај децу . . . нек си се она играју њину* игру БП. Додуше, овде се истиче још један моменат — свуда је присутан и енклитички облик заменице за свако лице *си*, уз посебну присвојну заменицу за поједина лица.

Оваква употреба појединачних заменица уместо опште паралелна је и употреби заменица појединачних лица уместо заменице за сва лица *себе* (в. и т. 194).

601. Уместо употребе присвојне релативне заменице у генитиву/датову, типа: *људи чија су (којих су/којима су)* деца болесна, употребљавају се конструкције: *људи на који су* деца болна Б, *људи чије су* краве шприцане, *мора ји воде на преглед Б*, *жене чији су* мџи били у ропство, *примале су помоћ Б*. У БП забележили смо и: *којима је* неки у слџбу, *они се боље крећају*, а *којима нема кој да заради*, *лоше им је*. У Б смо приметили и појачање односног значења чланским морфемама: *деца чиишо* су баштеви у слџбу *имају* додатак Б.

602. У релативним реченицама употребљавају се и заменица *који* и заменица *шишо*, али с извесним специфичностима. Када се мисли на лица и на што неодређено, општије, онда је обичније *који*: *који су* дошли требе да седну Б, *човек који се* опива не за *ү* људи Б, *нек сиду* онија *који су* дошли порано БП, — али када се детерминација изводи на начин и уз помоћ чланске морфеме, онда је готово увек у употреби заменица *шишо*: *узни* овој, *шишово* сам купила, *па свари Б*, *не тој* (сирење), *него шишово* ицеђено БП, *не казуј* никоу *шишно* причамо БП, *чијо је* било дете *шишно* се удавило БП, *онија бре*, *шишно* долази с мотор ВП.

У другој групи примера не јавља се разлика према одношењу на лица или ствари. Мислимо да се облици *коиво*, *коишо*, *коино* не би противили језичком осећању мештана Б и БП, поготову што је таква употреба честа источно — под Старом планином и према Пироту, али такве примере нисмо забележили (близак им је последњи наш пример из т. 601).

⁵⁰ Употребу заменице *свој* сретали смо врло ретко и то, имамо утисак, у неким устаљеним конструкцијама типа „*свој својета* ни рана ни поја, ал тешко онџм кој га нема” Б, БП, „*ако не позовеш својета* (у сватове), *кога чеш*” Б, „*ми смо своји*” Б, БП, у смислу: *ми смо рођаци*; „*не уздај се у својета*”.

603. Нема употребе заменице *који* у емфатичном значењу (колики се свет искупио), али има такве употребе заменице *шѣа*: *шѣа* си је се нáрод са^абрáл! Б, *шѣо* сѣ је стóка на вáшар! Б, *шѣа* си је свáт дошáл по Дúшицу! БП, *шѣа* је ðáк билó прé, а сáг се шкóла гáси БП, *шѣа* сáм јá пáре протурáл! БП.

604. Не каже се: има ли *ко* какву ствар, већ: *í*ма л нећí *нека^аквú* крáву за прóдаву Б, *í*мáш ли *нека^аквú* ексéри, кви бúде Б.

605. Не каже се: остао је без *ичеíа*/без *ничеíа*, или без *шѣа*, већ: остáл је без *нишѣа* Б, имáли смо пúну кúћу лúди, а сáг смо остáли без *никоíа* БП, мí смо без *нишѣа* — ни козá, ни ни овцá БП.

606. За појачање привативног значења користи се заменички облик *све*: *бесвé* шáле Б, *бесвé* мúке БП, — али не и *без сваке муке*, или *без икакве шале*.

Бројеви

607. Тамо где би се очекивала употреба збирних бројева употребљава се прост број: *í*мам *двe* унúчети Б, *дeвeí* прáсети ни опрасíла Б, *í*мам *шeс* свíњe и пешeстíну лúди БП, по *двáјeс* јáганци смо продавáли, али више нéма кóј да чúва óвце БП, по *двa-шри* у кúћу остáли, онóј се *í*сели БП.

608. Два лица различитог рода означавају се са *двојíца* и *обојíца*: имáли смо *двојíцу* гóсти — Јáворка и њóјно детé Б, дéца, мирóјте, *обојíцу* ћу ви побíјем (БП — деца су била мушко и женско). В. и т. 221.

609. *Једáн* се употребљава и у значењу „неки“: *једно* детé тéра тóчак, а не држí се Б, *једáн* ваљавичáр је код нáс ночевáл, из Студéну Б.

610. *Једáн* се употребљава и у значењу „ма који“: *једáн* гóс да је дошáл, бар да знáмо кадá да рúчáмо Б, *једно* зрño да родíло, пá га не мóж мéљeш нечíстено (Б — смисао ове реченице је: да је род ншенице такав — од чистог зрна, без уродице, опет не можеш млети, док мливо не прочистиш).

611. *Једáн* се употребљава и с асеверативним значењем: кóње *једáн* Б, будáло *једна* Б, лóпове *једáн* Б, магáрчино ни *једна* БП, ðúбре *једно* БП. Запазили смо да наведени облици броја један у оваквој употреби имају акценат померен према почетку речи, редовно различит од уобичајеног.

611. а. *Једно* се употребљава и у значењу „отприлике, приближно“ (и његов акценат је померен према почетку речи), али не *којих*, *неких*, *каких*: имáло *једно* осом дúше на вечéру Б, че да *í*ма *једно* дватринáјес крстíне Б, дáј ми *једно* трíјес *í*љаде, ако имáш БП.

Удвајање *йредлоіа*

612. У говорима Б и БП бележили смо неке примере удвајања предлога: пошлі *на низ* брд Б, одотле па *на уз* брд БП, је л *іде на йрама* шкóлу БП, *ћерови напред* а они *свє на йо* њі Б, че *дідемо право за у* Паланку Б, *тој нѣ обућа за у* њіву БП, *узні неку јáбуку за у* пút БП, *несу за у* пút БП, *пошлі на кам* селó Б, *станул йо межу* њі Б, *тој ти је за до* Нóву гóдину Б, *ће да йма кошєње за до* плáдне БП.

У овим примерима као „вишак” појављују се предлози *на, за, йо*, који се у поретку речи у реченици налазе испред других предлога. Без њих би ове реченице свакако исто значиле, сем конструкције *за у йуш* и *за у њиву*, где се сувишним указује предлог *у*.

Неки од ових примера показују тежњу ка срашћивању: *нанизбрó* се осећа готово као прилог — *низбрó*.

Уйоїреба неких везника

613. У употреби већ/него обичније је *неіо*: *нє заўзет, неіо* га жáл за пáре па затóј не дошáл на свáдбу Б, бóље је што сáм отишáл у пéндсију, *неіо* да сáм још радéл БП, не рáди се текá, *неіо* како трéбе БП, не зову мéне, *неіо* тéбе БП.

614. *А* се употребљава у значењу „чим, тек”, али удвојено: *á* се ставиња, *á* он у селó Б, *á* зорá *á* он на врата Б. Са значењем „чим, тек” овде је само прво *а*.

615. Адверзативно се употребљава *ама* и *ма*, али не и *ема*: добрá сáм, *ама* лóше селó па ме нéче вáли Б, добрá мамурзица, *ма* нéма ћица та че да усáне Б, добáр дéчко, *ама* штó му тој врéди (ВП), пúши ми се, *ма* нéма кóј да отіде у зáдругу по цигáре Б, говорим, брэ, *ама* кóј те слúша БП, прошлó врéме, *ма* нéма га (БП — аутобус).

616. Уместо везника *йше* у оба говора употребљава се везник *йша* с различитим значењем:

а) последично: пáдал *йша* се убíл Б, убíл се *йша* се расипáл Б, омршавéл *йша* га нíшта нéма БП;

б) финално: *йду йша* се кúпу по ждрелó Б, *йду йша* пíју по зáдругу Б, долáзе *йша* лóве по плáнину БП, нóсимо млекó на млекáру *йша* се некакó крпáримо БП. У БП може се чути и *йше*, али ретко: узні *йше* се ошíшáј.

Те/йша се не употребљава саставно (поздравља га отац, те мати⁵¹), каузално (наљути се те му оно рекли), експликативно (нисам знала те ће

⁵¹ У овом делу рада указивали смо и на одсуство употребе појединих везника у појединим функцијама. Ради појашњења, типове такве употребе узимали смо из Упитника М. Ивић (16, 26—30), и стављали их у заграде.

доћи), релативно (нису то они те се јуче тукли), адверзативно (беше ведро те поче грмљавина), нити асеверативно (ђаво је он те велики).

617. *Но* се употребљава адверзативно, али смо примере чули само у БП: млад је, *но* паметан БП, није моја брига, *но* његова БП, ће платиш, *но* како ћеш БП. Кад смо у Б инсистирали на оваквим примерима, саговорницима су били обични и могући, али их у спонтаном разговору нисмо чули.

618. Уместо компаративног *но* употребљава се *неіо*: бољи је *неіо* тї — у оба говора.

619. Везник *да* не употребљава се узрочно (љут је да ниси дошао), односно (има трава да у ноћ мирише), иницијално у жељним реченицама (да бих имао новаца), постпозитивно у значењу „и” (иди га удари ти—да), нити са значењем „отприлике” (мишљасмо на лов но би требало да двије мреже), док се иницијално, у значењу „нека” употребљава само у клетвама и благословима: *да* цркне дабгда Б, *да* га нема Б, *да* се роди пше-нића, оволка *да* порасте БП, *да* жéните и *да* крштéвате БП, *да* одслужити војску и па́ дóm да се в́рнеш БП.

620. *Што* се не употребљава у исказној реченици (видим што неће ништа да ради), нити у одричној реченици са значењем „ако” (што не би пазили, све би узео).

621. *Јер* се не употребљава експликативно (видим јер си болестан), нити у значењу упитног „зашто” (буд ми коња закла јер ми прода вола).

622. *Где* се употребљава релативно: најдó га *іде* се игра Б и узрочно: мучи га *іде* не зна ништа да каже Б, потреса^ал се *іде* му умрела ма́ти БП, али не и експликативно (види где не уме писати).

623. *Тек(е)* се не употребљава никако, ни у једном говору.

624. *Кад*, *док* и *чим* се не употребљавају с узрочним значењем, док се *зашіо́*, мада ретко, среће: ра^азболéл се *зашіо́* се преладіл Б — ово је једини пример који смо чули.

625. *Кад* и *како* не употребљавају се у концесивном значењу (мораћеш, како ти се неће).

626. *Е(ј)а* и *без да* никако нису у употреби.

627. У жељним реченицама са функцијом емфатичног ограничавања употребљава се *бар*, *ба^р*, *ба^рам*: *бар* да ми је једно остало (Б — пиле), *ба^р* тї да си ка^ако људи (Б — прекор детету), *ба^рам* да ми је једна стéлна Б, кад нема вино́, *ба^р* ракија да има БП.

628. Емфатична партикула *ли* употребљава се: колка́ *ли* си порасла Б, ка^акзв *ли* си је БП, али не и партикула *ље*.

629. Везник *ја* има и ова значења:

а) „још и”: да *и*де *ја* и м*о*же, ал да н*о*си армун*и*ку не може Б, ора*ње* *ја* некако, али како *це* копа без кишу БП;

б) „опет, наново”: нече он *ја* да се в*р*та Б, не м*о*гу *ја* да ти по-ста*љ*ам (БП — ми*с*ли се на постављање стола), ја *ја* не*ћ*у да ти вр*е*вим БП;

в) с нијансом несигурности: јеси за*д*овољан? *Па*, за*д*овољан с*а*м Б.

630. Од упитних везника употребљавају се: да *ли*, је *л*, е*л*, зар, али не и е*ли*, е*да*, али, *ја* ли.

631. Од допунских везника употребљава се само премда, које смо бележили растављено *и*рем да: *и*рем да је по*с*, ми си бла*ж*имо Б, *и*рем да смо род, он ни*к*ад не дош*л* Б, *и*рем да му нес*а*м ни*ш*та, по*ш*тује ме БП, — а забележили смо и један пример употребе *све* да: *све* да је љу*т*ит, мор*а*л је га зов*е* (Б — морао га позвати на свадбу). *Пр*ем и *све* увек су наглашени.

632. Од кондиционално-ексклузивних везника негативних рече-ница употребљава се *сем ако*: не ула*з*им ја та*м*, *сем ако* не*ма* ни*к*ој од ту*ц*инци Б.

633. Од емфатично-адверзативних везника негативних рече-ница употребљава се само *а камоли* и *а не*: ни ја не м*о*г да под*и*гнем, *а камо*л *и*и Б, не ре*ш*авам се ни ја д*и*дем, *а не* т*и* Б.

634. Не употребљавају се везници *бо*, *будући да*, *дакако*, *даш^{то}*, а употребљава се *даб^оме*, које смо чули и с ликовима *даб^оме* и *јаб^оме* — у оба говора.

Конгруенција

635. Ако је именица употребљена у бројној конструкцији, кон-груенција предикатског дела најчешће је по значењу: *и*ри *ћ*ака су ос^т*а*ли у сел^о Б, с^амо два-*и*ри с^т*а*рца су ос^т*а*ли Б, ч^е*и*ри д^ана су *и*рош^л*и* БП; *о*бе *и*раци му се разбол^ела Б, *и*ри *ш*ел^е*и*и овуј годин *о*чу^вана БП, *о*сом *м*ач^е*и*и се око^ш*и*ла БП.

636. Именице на -а, кад значе мушко, конгруирају се овако:

а) у једнини: *и*олем^а је *и*и^јаница *и*ос^т*а*л Б — атрибут је овде сложен по роду и облику, а предикат по значењу, — *и*рава си *к*ри^у*а* БП — атрибут, опет, сложен је по роду и облику;

б) у множини: *д*обр^и ни *к*оми^ш*и*је, сла^{га}мо се с њ^и Б, про^јдоше *о*к^б-*л*иш^е *с*чи^и*и*нице Б, он^и су пре р^ата им^али сво^ј*и* *с*лу^џ*е* БП, св^е су т^ој *м*о^ј*и* *м*уш^џ*е*ри^џ*е* БП.

636. а. Именица *брајћа*, у БП *браћа*, конгруирају се и по облику и по значењу:

а) *тој су моја брајћа Б, брајћа су ме сјомбџла Б, браћа ми дошла из Скробницу БП.*

б) *мој брајћа се беоше њоделили Б, њему су браћа њомрели БП.*

637. Бројне именице на *-ица* добијају атрибуте, за разлику од примера у т. 636, и у мушком роду, а такође и глаголске облике у предикату, кад разликују род: *онија двојица су били*, штоно код нас вечеруваше Б, *шројица су забјани*, а друђи су там, по вронт остали Б, овде су двојица излели на пут БП, *ајде, решете се који ће двојица да пођу с мѣн БП.*

638. Када се ради о количини већој или мањој од пет, заменица *неколко* Б, БП не разликује се конгруенцијом, већ се у оба случаја употребљава у наведеном облику: *има неколко пилети* (Б — било их је четири), без *неколко* човѣка не мѡж да почнеш вршу Б.

639. У реченицама којима се изриче какво омаловажавање, предмет омаловажавања (лица, особа) изриче се заменицом у средњем роду: *онѡ че мѣн да бије!* Б, *овѡј че ми приговара*, ко да је *онѡ не знам ка'кво!* Б, *онѡ*, брѣ, научило сѡм да се кара! БП, јадно, *онѡ* се наѡда да ће га прѣме на рад БП. На основу говорне ситуације, у којој смо били присутни, знамо да овде имамо замену лица неког другог рода — у првом и трећем примеру ради се о мушкарцима, а у осталим о женским особама.

640. Навешћемо и два примера привидне инконгруенције, или, другачије речено, специјалне конгруенције. Први је — *тој ни несѡ долѣчни роднина* Б. У овом обавештењу именица *роднина* значи рођаци. Роднина, како смо се уверили, није исто што и родбина, иако је у неком степену и то. Значење речи родбина има овде једна друга реч — *родѡ* (поштуј своју роду), а такође и *род* (девојћа мањѡје свој род па ѡде у тѡц).

Други пример је: *још кѡд је прѣ сѣчено, онѡ осѡћањувѡло ѡлемѡ шѡба* Б. Ради се о уређењу једне шуме, која брзо расте па се с времена на време предузима сеча и проређивање густѡша. До инконгруенције субјекта *ѡлемѡ шѡба* ф и предиката *осѡћањувѡло* н могло је доћи неким слагањем предиката двеју реченица *је сѣчено и осѡћањувѡло*, што је створило реченицу какву смо чули.

641. Попут другог примера из претходне тачке, дакле с употребом радног придева средњег рода без обзира на род субјекта, али без могућности сличног објашњења, има више примера у оба говора:

дошло му рѣд да се жени Б, *имѡло сѡарац* у Пѡвловци Б, *ѡѡѡло кѡша* БП, *имѡло карѡвула* на Кѡлиште БП, прѣ *имѡло ракија* колко волиш БП.⁵²

⁵² Белић региструје доста оваквих примера (3, 624—626).

Ред речи

642. Енклитички облици личних заменица обично долазе иза глаголских делова, најчешће помоћних глагола:

могла је се прими још онзг Б, ако је *ја* почињала да га уради БП, она, је л си носи *ја* (дете), ел код вас БП, водата да ли је нестала, да ли је се смрзла Б, мило е *ја* да има Б, морал је *ја* зовé Б, сас шапу је *ја* мóж вадíло (Б — маче миша из рупе).

У топонимима придев стоји редовно испред именице: *Врла сйранá* Б, *Голéма арница* Б, *Висóка илáнина* БП, *Вучинска бáрица* БП, *Тлэсйи дел* БП. Нема конструкције типа *Радейића йошоок*. Овако је у широј околини.

Из стилских разлога ред речи може бити доста слободан, све у зависности од намере да се некој речи да улога носиоца информације у исказу:

добрó бéше, али за мáлко трајá Б, тáм ни је млóго *добрó* билó Б, ка^окó си је у Књáжова^ц *добрó!* Б.

У говорима Б и БП има раздвајања атрибута од именице: *йолемá* је *йијáница* постáл Б, *убава* је *девóјка* изрáсла БП, *кóмова* се *ракíја* чу́ва за лéк БП.

Императивне реченице

643. Поред реченица које имају у свом семантичком средишту императив, има и другачијих модела императивних реченица. Ми ћемо их овде прегледати према употреби структурних елемената, иако се зна да се императивност не постиже само тако, већ целим склопом реченице и, дакако, њеном посебном интонацијом. Императивност у њима иде од молбе до наредбе, изречене директно или индиректно.

1. *да + йрезений; да + йерфекайй*

да донесéш књíгу Б, *да дóјдеише* с мáтер Б, *да куйиши* цигáре Б, *да йоорéи и задръаиш*, па *да йушиши* крáве да се одмóре БП, *да ўзнеш* прикóлицу и *да дóјдеиш*, а ми ће дотлé берéмо кукúруз БП;

да сйе доишлй óдма Б, *да си тóј óдма йодййáл* Б, *да си тóј йојéла*, ел не́ћу да те чу́јем (БП — претња детету), *да си се óдма сйремíла* БП. У оваквим примерима с перфектом присутан је још неки елемент којим се појачава императивност — у некимa је то прилог *одма*, а у једном случају чак посебна реченица с тоном претње. Мислимо да би овако било и у прим. с презентом, али ми такве нисмо чули.

2. *има + (да) + йрезений*

има да те убијем Б, има да урадиш, него шта Б, има да се очешљаш Б, дојди овам, има да илајиши БП, има се врнеш Б, има се йокажу БП.

3. мора + (да) + *йрезени*

мора да радиш Б, мора да йројайиши БП, мора те казним БП, мора га йронајдеш БП, мора да йоднесемо пријаву БП, мора да одлежишће апусу Б, мора да илајше мањак БП.

4. нек (а) + *йрезени*

нек се узне у памет Б, нек се јави Б, нек йиша Б, нека удари БП, нека оишде код доктура БП, нека куши лек БП, нека йојишу Б, нека се срде БП.

Ова конструкција важи само за треће лице.

644. Реченицама из претходне тачке блиске су и оне у којима се јавља каква реч за подстицање. Од правих императивних, оних дакле с императивом у структури, разликују се по томе што као и реченице под 1, 2, 3 из претходне тачке могу обухватати и прво лице, што праве императивне, због непостојања таквог облика не могу. Речи за подстицање су *де, ајде, дај*:

де ја подигнем кредит Б, де ја да оиџсим слог Б, де да ти йожурши Б, де ми тој да видимо Б, де ви да ударишће преко Балановац БП;

ајде да се врнемо Б, ајд се уишшемо за Цервин БП, ајд га йишамо БП;

дај да видим квó ра^оботите Б, дај да нешто и ти учиниши Б, дај се оладимо Б, дај га йробудимо БП, дај йомереши кóла БП.

У вези с употребом речца за подстицање може се истаћи и следеће:

а) њима се могу појачавати и праве императивне реченице: *де узни колач Б, ајде йоказиш домаћи БП, дај наручи пиво БП,*

б) оне су увек наглашене.

645. Императивна забрана вршења радње исказује се одричним обликом глагола у императиву (*не йирај се!*), али је врло честа и конструкција *немој + йрезени*:

*немој да се йираш Б, немој се бијеш Б, немој га он срейне, ће га пребије БП, немој да се шалиш с њега Б, немој се радујемо Б, немој да йражсиш БП, не дирајиш га БП, немој се они йраве луди БП, немој они да мисле да ће лзко да пројду БП. Свуда је овде, за сва лица, уопштено *немој*, али се може чути и облик за 2 л множине: *немојше да ме уйројасишиш Б, немојше све да йоједете БП.**

Када се оваква конструкција употребљава с перфектом, онда поред императивног значења (*немој да си га удариш!*) има и значење стрепње, нежељеног дешавања, или прекора:

а) *немој да ни он чека, а ми се овде ра^озвртамо Б,*

б) *немој да си добиш јединицу БП, немој си се такој омушил Б, немој да си гладан, а ћутиш БП.*

Упитна реченица

646. Никада не почиње глаголским обликом *јеси* с речцом *ли*. Уместо тога почиње глаголом за којим долази речца *ли* па тек онда енклитички глагола *јесам*:

дошъл ли си Б, видѣл ли си га Б, узѣли ли сѣе БП, окојали ли су БП, имали ли сѣе гóсти БП, имали ли су кола Б.

Облик трећег лица једнине, међутим, налази се на почетку упитне реченице.

*је л имало млеко Б, је л се не свајал Б, је л ѿвшко БП, је л ѿи боље БП.*⁵³

647. Мали број примера забележили смо с енклитиком *че/ће* на почетку упитне реченице:

че л се видимо Б, че ли дóјдеш Б, ће ли рабóйимо у недељу БП, ће ми ѿмáйаш ли БП, ће ли се одáва Милинка БП, ће ли сврнемо до њѣга БП.

648. Упитна реченица може почети и везником *ако* уз речцу *ли*: *ако ли да узнем овој Б, ако ли да се ѿојрам Б, ако ли да зирѣбѣм сѣново БП* — све у значењу тражења дозволе (да ли да . . .).

649. Постоје дакако и упитне реченице без посебних морфолошких обележја, у којима се упитност остварује интонацијом:

да угасим óгањ? Б, да испрѣгнем волóви? Б, имаш цигáру? идеш јутре на вапáр? БП.

Безлична реченица

650. За активност природних сила, или у другим околностима, где агенс није изречен, постоји тип реченица који има предикат од средњег рода радног придева:

*убило га (Б — град њиву), свѣ га смлашйило Б, обрало сливе (кад мраз ухвати воће у цвету и уништи му род), заројило ваду (кад најури поводња и наносом испуни корито ваде), ојрлило кукúруз и пасуљ (кад врућина и суша онале усеве), ал га исйрало (Б — вода пут), смагилло се БП.*⁵⁴

Стања у природи могу се, наравно, и другачије изражавати: *вѣдри се, — облячи се, — јрми, — сѣва, —* као и у стандардном језику, као што се и већ наведене реченице могу изрицати с именованем агенса: *убил рад момúрзу Б.*

⁵³ Упитна конструкција *да ли + л. облик* позната је, у општој је употреби и зато је ми, идући за оним што је диференцијално према књижевном језику, овде нисмо обрађивали.

⁵⁴ Љубиша Рајковић наводи за говоре из околине Б: *овдек ѿпадало їрад; дошло ред (45, 15).*

651. На сличан начин изражава се и стање организма после неког дејства без спољашњег узрока:

исцїло ја (Б — болест), *осушїло* га (Б — такође болест), све му *исцїуцало* уста (ватра), *ознојило* га БП, *зайѣкло* га БП, *ошѣкло* му поред уво БП, *сачїрло* га БП.

Негација

652. Успоставља се зависно од тога шта се у обавештењу негира и то различитим средствима.

Предикат се одриче употребом *не/неје*:

неје га *имало* Б, *неје се радувал* Б, *не ми се радувала* маћи Б, *не љродал* Б, *не се изведрило* Б, *не найрайл* ништа Б, *не му добрб* БП, *не донел* паре БП. У БП може се срести и *није*, али ређе.

653. У дијалогу обичнији је одговор *не*:

је л кошена дѣтелина? — *не* Б, је л положила Биљана? — *не* Б, је л има гас у продавницу? — *не* (БП — овде би се очекивало *нема*, али употребљено је *не*), је л додил ветеринар? — *не* БП.

654. Употреба двеју негација није необична:

нема нишиа Б, *неје никакзв* Б, *несам никакво* донела БП, *никад нема* да се врне БП, *нембј нишиа* да ми казуеш БП.

655. Не употребљава се: он нити не зна, већ: он *и не зна* ка^ккво ра^боти Б, *ниши* он *знаје* колко је имал паре БП.

656. Уз *док* се јавља и потврдни и одрични глагол: почекај *док* сви *дојду* па и послужи Б, има да седиш *док* ти *не дојде* маћи БП, седи *док* ти *не досади* БП.

657. Негације има и у зависно-упитним реченицама: све гледам *нечу* л ја *видим* и не видо га Б, питај га *нече* л га *кући* Б, питао сам *неће* л ме *шаљу* у војску БП, поглед *не ли дошл* Б, виђ *не ли кућил* сол БП питај *несу* ли се *врнули* њспанин БП.

658. Негација уз потенцијал у намерно-жељним реченицама: све он тој ра^боти *не би* ли се *умилостивил* Б, прича *не би* ли *нешиб* *измамила* Б, све сам причао *не би* л ја *одврашио*, али не послуша, отиде и погину БП, *не би* л се ти, можда, *запослил* у млекару БП.

Изрази за неслањање

659. Неслагање се често изражава неким устаљеним фразама и одговарајућом интонацијом:

јес, текá ће да б́уде! — ка^око па да не́! — да не б́и билó текá! — па́зи га! — па́зи да не б́уде текá! — а́ла си ми ти у́бав! — ма ка^оквó ми рече! — ма што м́и рече! — а́л си па́метан! — глéd си ра́боту! — глédај ти те́бе, мéне ма́ни! — он че ми ка́же! Б — онó ће ме с́уди !БП — та^омáн ти је ра́бота!

IV ДЕО: ЛЕКСИКА

НАСЕЉЕНА МЕСТА

У *Дијалектима источне и јужне Србије* Александра Белића налазимо имена неких насељених места која се сада не изговарају (и не пишу) онако како их Белић даје. Овде наводимо разлике које смо у широј околини Б и БП забележили. Мада је Белић ишао за фонетским ликом назива села који би од народа чуо, ми поред таквог изговора дајемо и административни назив (кад је различит), јер мислимо да је под утицајем тих, административних облика и долазило до промена у називима села (12, 6—15).

Код Белића :	Сада :
Бéло Иње	Белоиње
Бучум	Бучум
Вла́ова, ф	Вла́ва, ф, адм. Вла́хово
Велико Бојнице	Вéлико Бо́њинце
Вргúдинци	Вргудинци, адм. Вргудинац
Галиба́бинци	Галибабинци, адм. Галибабинац
Гојмановце	Гојмановац
Грбáвча, ф	Грбавче, н
Дервén	више не постоји, то је сада Сврљиг
Дивља́на	Дивља́на
До́љња Ка́меница	До́љња К. адм. Доња Ка́меница
Дра́јинци	Дра́инци, адм. Дра́јинац
Бу́ринци	Цу́ринци, адм. Бу́ринац
Лу́кова, ф	Лу́кова, адм. Лу́ково, н
Ми́рановац	Ми́реновци, адм. Ми́рановац
Мокли́ште	Ма ^а кли́ште

Пáсјача	Пáсјаче, н, адм. Пáсјача, ф
Тíјовци	Тијóвци, Тијóвац, адм. Тијóвац
Мерџелáт	Мерџилáт, овако се изг. у Б
Мíљковци	Мíљћовци, изг. у Б, адм. Мíљковац
Матéјевци	Матéвци, Матéвац, адм. Матéјевац
Нишéвци	Нишéвци, адм. Нишéвац
Пíркoвци	адм. Пíрковац
Пóпчица	Пóпшица
Преконоге, пл	Преконога, сг
Рáдмировци	Рáдмировци, адм. Рáдмировац
Сврлíг	Сврлýг
Шарбáновце	Шарбáновац
Штр́пци	адм. Штр́бац.

Најважнији правац ових измена био би у:

а) замени облика на *-ци* облицима на *-ац* (Штр́пци — Штр́бац), уз спорадичну употребу и ранијих облика у народском изговору,

б) замени облика на *-це* облицима на *-ац* (Гојмановце — Гојмановац), уз промену рода и искључиву употребу нових форми (више о томе: 12, рас.).

НАСЕЉА, ЕТНИЦИ И КТЕТИЦИ

а) села чији јовор љрипада јовору села Бучума

Бучум	бучумсџи	Бучума ^а ц	(-мка)
Бурдимó	бурдџмсџи	Бурдџма ^а ц	(-мка)
Влава	влáвсџи	Влава ^а ц	(-вка)
Гулјан	гулјансџи	Гулјанац	(-нка)
Гушова ^а ц	гушевзч'џи	Гушовчањин	(-нка)
Жељаво	жељавсџи	Жељавзц	(-вкá)
Извóр	извóрсџи	Извóрац	(-рка)
Лóзан	лоззнсџи	Лоззана ^а ц	(-нка)
Лукова	луковсџи	Лукова ^а ц	(-вка)
Манóлица	манóлич'џи	Манóличанин	(-нка)
Окóлиште	окóлишџи	Окóлиштанин	(-нка)
Окрóглица	окрóглич'џи	Окрóгличанин	(-нка)
Перџш	перџшџи	Перџшанац	(-нка)
Рџбаре	рџбарсџи	Рџбара ^а ц	(-рка)
Тијóвци	тијóва ^а ч'џи	Тијóвчанин	(-нка)
Џуринци	џуринсџи	Џуринчањин	(-нка)

Ове примере бележили смо онако како се они у Б изговарају. Упо-ређењем са изговором који мештани ових села имају за своје село и његове становнике разликује се у следећем: Гушова^ац се чује и као *Гушевџи*; Лукова као *Луково*; Тијóвци као *Тијóва^ач*, а Џуринци је више познато као *Ђуринца* (ђурински, Ђуринчанин, Ђуринчанка), како се једино у самом Бурињу и говори, а у осталим селима све више, тако да облик Џуринци и тамо где се јави изгледа застарео. Име *Ђура*, међутим, више се у овом крају не изговара, већ само *Ђура*.

б) села чији говор припада говору Белој Пољока

Бѣли Поток	белопоточки	Белопоточанин	(-нка)
Божинаова ^ц	божиновски	Божиновчанин	(-нка)
Варош	варошки	Варошанин	(-нка)
Галибабинци	галибабински	Галибабинчанин	(-нка)
Гојмановци	гојмановски	Гојмановчанин	(-нка)
Грбавче	грба ^в зчки	Грба ^в чанин	(-нка)
Давидовци	давидовски	Давидовчанин	(-нка)
Драјинци	драјински	Драјинчанин	(-нка)
Копажкошара	копајски	Копајац	(-јка)
Лабуково	лабуковски	Лабуковац	(-вка)
Лалинци	лалински	Лалинчанин	(-нка)
Мерцелат	мерцелатски	Мерцилчанин	(-нка)
Нишевац	нишевачки	Нишевчанин	(-нка)
Палилула	палилулски	Палилулац	(-лка)
Пирковац	пирковски	Пирковчанин	(-нка)
Плужина	плужински	Плужинац	(-нка)
Попшица	попшички	Попшичанин	(-нка)
Преканога	преканошки	Преканожанин	(-нка)
Радмировци	радмировски	Радмировчанин	(-нка)
Сврљиг	сврљишки	Сврљижанин	(-нка)
Сврљишка Топла	топалски	Топалац	(-лка)
Сливје	сливјански	Сливјацац	(-нка)
Сливовик	сливовски	Сливовчанин	(-нка)
Скробница	скробнички	Скробничанин	(-нка)

И овде, попут говора Б, има неких дублетних изговора. Тако је поред Галибабинци све више у употреби његов административни назив *Галибабинац* (а отуда и *галибабиначки*), затим *Гојмановац* и *гојмановачки*, *Давидовац* и *давидовачки*, *Драјинац* и *драјиначки*, *Лалинац* и *лалиначки*, *Радмировац* и *радмировачки*, док је Сливовик све ређе у употреби, а уместо њега све чешће је *Шливовик*, *шливовзчки*, *Шливовчанин*, *Шливовчанка*.

МИКРОТОПОНИМИ

У Бучуму

Арниџје пољана под њивама.

Бањница топлик, купалиште на потоку.

Баџа мочварне ливаде.

Баџица падина на узвисини, ту се после кише задржава вода.

Бела вода извор у подножју кречњачког брда, за време киша из њега избија *бела вода*.

Блајто превој и зараван на узвисини, за време киша претвара се у житко благо.

Бресје шумарак с брестовима

Букá шума, сада у њој нема букве.

Ваљана шума шумарак.

Вишћанова џади́на падина и шумарак око ње.

Ви́рови шума, има остатака некадашњих војничких шанчева.

Врело врело, извор и крај око њега.

Вреска љошћока теснац, с потоком, сав у трњу и павити. Близу врела.

Врла сџранá окомита страна једног брда.

Врли́не благо таласаста пољана под њивама.

Врши́ача шумарак и њиве у једној вртачи.

Вр врх планине.

Врши́анка највиши врх једног побрђа.

Га́бар грабов шумарак.

Гложда́к глогов шумарак.

Гложје зараван на једном брду, под трњем и глогом.

Голéма арни́ца њиве.

Грани́це шума.

- Оирадња* врлетна страна једног песковитог брда.
Осој ливаде на осојној страни брда.
Осмáнов дел планинска коса, сада се не зна за неког Османа.
Пади́на зараван између два брега.
Пејлòвац брдо.
Пејфова њади́на падина.
Песáк песковит брежуљак.
Печ камењар и пећина у њему.
Пладнени́ца пашњаци и пландишта. Каже се и *Планени́ца*.
Прои́бн место за пролаз стоке на испашу.
Прóвишиће шумарак.
Равни́шиће крај села у подножју брда.
Разбиду́је низбрдица.
Разлу́ци место где се разливају потоци, који се ту састају, кад набујају.
Рајча њади́на падина под њивама.
Раскрсје раскршће путева.
Рајкова арни́ца пољана под њивама.
Река место дуж реке, баште и ливаде.
Рид окомита страна брда.
Рòвине јаруга.
Ри́ оштро брдо којим се завршава једна коса.
Руди́на голет.
Самарци́ско њиве.
Сладуни́ца пашњак.
Слајина мочвара.
Смедерéво њòље поље под њивама, ливадама и виноградима.
Смрдáн извор у бари, под брдом неке угљасте земље.
Сти́бра *и́рбвишића* место где је некада било гробље.
Сти́бјча њади́на падина под шумом.
Сти́ранé страна једног брда. У суседном селу сличан топоним има лик *Сти́ранé*.
Сти́убал поље под њивама и ливадама. Има и неколико извора.
Суви кла́данац, чује се и: *Су'кладанац* место између два брдашца. Од јесени до пролећа ту је жив извор, који преко лета пресуши. По предању то је био јак извор, али пошто се у њему удавило једно дете, Турци га затворе па сада та вода избија с друге стране Сврљишких планина.
То́рино брáнишиће шума, забран.
Трай превој.

Трмчарник голет и ретка шумица. Трмчарник је место где стоје кошнице, које се овде зову *шрмће*, али ово место далеко је од насеља и није погодно за пчелињу испашу. Могуће је да назив долази од трња (трнчарник) па се касније уместо *н* уопштило *м*.

Трс место крај једне воде где расте трска.

Трша трњак, шумарак.

Ћирино њиве.

Чалињак део брега, истурен сунцу, челопек под воћњацима и ливадама. *Чаљњак* удољица близу воде.

Шбиур извор у стени. Каже се: *вода шечé на шбиурку* — када са жубором, пада с висине.

Шума место под њивама, али по казивању мештана те су њиве на крчевини.

У Белом Појоку

Базинац место под баштама, у подножју брега.

Бабина њадина падина под ливадама.

Бара њиве.

Барје ливаде и њиве поред речице.

Башинац таласаста раван под њивама.

Баћеловица пашњаци.

Бели бреј ровине, стење.

Бели камен стеновито брдо.

Бојденица планина.

Брћевица воћњаци (у равници, али та је равница на великој висини).

Брејови брежуљци под воћњацима.

Варница узвисина, планина.

Варнички вр планински врх, на Варници.

Висока њланина планина, голет.

Врело врело и ливада око њега.

Врлешца планински пашњаци.

Врли дел планинска коса.

Вујин крс њиве.

Вучинска барица баште и ливаде у подножју брега.

Вукишинац њиве.

Главичица шума.

Грујин дел коса под њивама.

- Дејанов камен* брег.
Дерићаће ливаде и њиве.
Дидин дел њиве.
Длаћи дел шири потес под њивама.
Длибџка њадина ливаде и шума.
Долчина дол, јаруга између високих брда.
Дреновик шума.
Дубје њиве, не памти се да је некад била шума.
Дубрава обрадиво земљиште.
Задна долина. Чује се и *Садна*.
Заућаље ливаде.
Иванова шума шума.
Јованов дел њиве.
Карчинац ливаде поред извора.
Код^т крс заселак. Ту је и камени крст у славу Св. Вазнесења.
Коњар шуме.
Коњска њадина шуме.
Косина њадина падина, спуст.
Кошеви шума.
Криви цер њиве.
Крстићинац вода и ливаде око ње.
Кулишиће део села. По предању ту је била турска караула па пошто је на згодном месту, постала је и средиште села, које се ту преселило с места које се сада зове Селиште.
Лийје шума.
Љиљанкина њадина падина под шумама.
Љубин дел пашњаци.
Љући вр планински врх.
Мамућица ливаде на планини, с мало шуме.
Марков мост мост, прелаз; чује се и *Маркомос*.
Меденовац пашњаци и њиве.
Мелá шуме.
Милéнова њадина шума.
Милошевица воћњаци.
Мрчићев њошџк поток и баште око њега.
Над видовден њиве; видовден је камени крст око којег се о Видовдану народ окупља и весели.
Ојраовица пољана под пашњацима.

Одéнац каменита клисура.
 Осóј северна страна брега, пашњаци.
 Осрéдак део села.
 Пејáнин дел њиве, шири обрадиви појас.
 Планинiца њиве и више њих планина.
 Плужина њиве.
 Под Јовáнов дел њиве.
 Подленiца њиве.
 Под Варнiцу њиве у подножју Варнице.
 Поjов jошbк баште, чује се и као: Поjбjошbк.
 Преbд река и шума око реке, прелаз.
 Прéсека клисура.
 Прирéј страна брда окренута сунцу.
 Приjеч јужна страна каменитог брда.
 Раскрсје раскршће путева и њиве око њега.
 Ракић извор.
 Ракинац поток у ливади и крај око њега.
 Риђинци извор и ливаде око њега.
 Сáкинац чесма.
 Сéлшише њиве. По легенди ту је било село. Сада се при дубоком орању понекад изоре која кост или какав предмет, што одржава легенду о првобитном месту насеља.
 Сбjоjћ кладенац и воћњаци око њега.
 Сjевáнићева арница њиве.
 Сjубал њиве.
 Тлáсци дел превој.
 Траj превој, дужа коса.
 Туján брдо.
 Цéрје шума, прошланци и пашњаци.
 Чéста густиш, алуга.
 Чрjовац њиве и забрани.
 Цáјина бáра равница на узвисини, с малом водом која преко лета пресуши.
 Шалиjрина дjвка пашњаци.
 Шандракбвiца камењар.

РЕЧНИК*

ака скита, јурца.

алавужда покварењак, варалица.

длуја густиш, шибље, честар.

аљивав, -а, -о слабашан, танана здравља.

аљбсан, -а, -о запуштен.

акне гурне, муне.

ајје уједа, гризе.

ајољак одгризак, загризак.

ашав воће, плодовље разног воћа. Чује се и: *ошав*, а постоји и: *ашављак*, такође са значењем „воће”.

баба омањи хлебац, стоји на славском столу за све време славе, на њега се стави мало столи, а онда део славског колача звани *љуббвник*.

бабичка и *бабича* ситан, закржљао клип кукуруза.

бавка рупа. Каже се и: *бабунка*/бобунка, *бајка*, *бојка*.

балдише изнемогне.

аретишна шубара, капа од јагњеће коже.

Барина сено с мочварног земљишта.

бачва веће буре. Прво иде буре — 150 l, затим возник — 300 l и *бачва*.

башји таји, скрива, одриче што, „*јобашел дуг*”.

бедва моба.

белисвети мноштво, „собрали се *белисвети* људи”.

белмуж јело од истопљеног младог несољеног сира и кукурузног брашна, цицвара.

У овај речник речи познатих и у Б и у ВП ушле су речи којих нема у Вуковом Рјечнику (изд. 1935.) или су мање познате а узете су као разни примери у раду, али не и речи које је из наших говора објавио Маринко Станојевић (50), сем неколико чије се значење разликује од оног које даје М.С. Иначе, један број ретких речи из околине БП забележио је и Радослав Раденковић и објавио у зајечарском Развитку бр. 3 за 1975. годину.

белочка главица белог лука „која нема *чешњови*, него си цела један *чешњ*”.

берија узбуна, дрека.

бечести ружи, бешчасти, „рани га са што се не једé”.

бик-работи најинтензивнији период пољских послова,
биоїрадина остаци усева после града, патрљци.

биосланина необрани остаци поврћа које је опалила слана.

бичкија БП ручна тестера (у Б *бичћија*). Постоји глагол *бичи*, ра²збичује — цепа дрво уздуж.

бббем крпељ, кад порасте и испуни се, „кд се напраи на бббцицу, а док је мзлецк, кд се прилэпи за овцу, зовé се бвчица.”

бббук удубљење у кориту потока, онде где је поток дубљи. То се разликује од *вира*. *Вир* је, по обавештењу са терена, тамо где дубље, али је вода брза, па се „заврћује”.

браник гај, негована шума, *себјиска* и *сајбјиска* — која има газду. Са истим значењем је и *браништие*.

браништие браник.

брјолазина неплодно земљиште, пустара.

брдила део ткачког разбоја у који се углави *брдо*.

брзја брзга под руком (под притиском) напукла кост, чашица колена кад се опипава итд.

брјиша нож на склапање, с корицама од рога. Није и назив справе за бријање.

брстиине обрштене гранчице лисника.

бува млати; бува се пасуљ да се истресе зрневље из махуна.

бука дрвени или бетонски *свбдник* којим се вода из *ћерéи* (уставе) своди на *цивун* (излазни део буке) а одатле на воденични *вита*²л (точак с осовином на коју је, преко *йаирице* — попречне водоравне полуге — насађен воденични камен).

бунцула кошара од врбова прућа у којој се чува зриасто плодовље (пасуљ, боб, лећа)

бучје буквик, букова шума.

вада канал за довођење воде из реке или потока до баште или воденице. Кад се башта наводњава, у Б се каже *навђиша*, а у БП *навађује*.

ваденица прегршт вуне, оно што се из једног захвата из гребена извади. Неколико ваденица чини *свбјак* (количина гребене вуне која се одједном привија уз преслицу ради предења). То је финији део вуне. Онај грубљи и ситнији увија се у *кудељку* (у Б *кудељћа*) и тако преде. Кудељка се гради и од *кучине*, чији се финији део свија у *йовéсмо*.

вардаљ већи комад меса, черек.

вариво, *варивце* свако кувано јело.

веја нарамак *шуме* с лисника.

вејара строј за вејање жита ради одвајања зрневља од плеве. Био у употреби кад се *врша* обављала говедима и коњима. Покретао се ручно.

вејка гранчица с лишћем, обично с лисника. Кад овце обрсте вејку, остане *лисковина*.

вика плаче, цвили.

виљчи сено, прави навилјке, да би се лакше *зденуло* у *иласи* или *сиби*.

вишка штапић на који се намота (*навије*) груба потка при ткању поњава.

При осталом ткању, финијем, потка се намотава на цевку која се потом усади у *савелћу* Б (*совелћу* БП).

вишлешка засун, запон на вратима, затвара се окретањем у круг.

возник веће буре, мање од бачве (100 до 300 литара).

вра гомила, рпа („остаде ни жито све на враови”).

вража *лац* врачар.

*врашл*о капија на тору, вратнице (друго значење у нашим говорима нема).

врањ шири отвор и затварач с горње стране бачве или возника. Правоугаоног облика.

врвина путања.

врворица врлетно земљиште, обично каменито или шљунковито.

врзолавка повезача за косу, преко ње долази *марама*.

врџа, *врџење* говорење, разговор.

врџи говори; *оврџуе* — оговара, *оврџување* — оговарање. „Дојди да се оврџимо” значи: дођи да се поразговарамо, али у смислу — да разговарамо о себи, иначе би било „да поврџимо”.

врлина мотка пребачена преко два ракласта подупирача, служи да се преко ње пребаци оно што је опрано ради сушење.

вршолја вир, *завршина*.

вршунка олуја „што све врти у круг”.

врљак врлетно земљиште, *врворица*.

врша вршидба.

вудало дечја свирала, танка дашчица обешена о канап која звижди (*вуди*) кад се завитла у круг. Зове се и *вуждало*, *вуждалка* БП. В. звиждало.

вурка врста преслице, израђена од стожера (*држало*) и лескових шипчица. На вурки се пређу конопљана *џовџама*.

џадџка голица. *Гадачлив* човек је голицав човек.

џајка кожна спојка.

џалашан грозан, прљав.

џласник споредни отвор пећине, где избије јек кад се из пећине викне.

џледџ зеница ока.

їлѡжїе место где расте глог, *їлѡждѡк* — глогово шибље.

їлчї Буче. Глчи одојче док још не може разговетно изговарати гласове.
Голуб *їука*.

їодїнѡк брав од године дана.

їоловѡр пљсна попара од хлеба, воде туцане паприке или туцаних семенки
бундеве.

їорлѡми се ломата се по брдима.

їоцѡ много. *Гоцѡ-їолѡм* доста велик, повелик.

їрабнѡ журба, *їраби* — жури; „да пограбїмо па да дѡжњемо.”

їраце Б зграде. И БП слично — *зїрађевїне* — велике зграде, у граду.

їробнїк мртвац, као и човек коїи је толико изнемогао да личи на самртника.

їрѡма луца.

їрѡмаљнѡ Б и *їрѡмка* звечка (дечја играчка).

їрснїца снопић конопље.

їуїла врста капуљаче.

їујсва обруч сплетен од павити, служи за спајање *лесе* (капије плетене
од прућа) с плотом.

їујсвице сарме. Употребљава се и у сингулару, али као назив за јело има
плуралски облик.

їорун врста храста. Одликује се правим и високим стаблом. У саставу
је неких топонима: *Гор(у)нѡв_дел*. Врло често узима се за поређење
„муж ко горуи”.

їрзѡв нагрздао, квргав, „свѡ му се лице *наїрзѡло*”.

двїзѡц ован у другој години.

двїска (у БП смо чули и *звїска*) овца у другој години.

дѡви се спрема свадбене дарове, *дѡви* се девојка или и старији (родитељи)
дѡве девојку.

дѡдѡкало зрикавац.

дѡјѡни се одолева (у физичком смислу издржава тегобе).

дрклѡ стручје, лоза, врежје повртарских биљака. В. и подркло.

дїнда клип црвеног кукуруза, зове се и *дунда*.

дѡзѡри се стигне за што, „кад воће *дѡзѡри*, берѡ се.”

друшка другарица.

дубѡр пањ.

дѡвка руна, мања руна зове се *бѡбунка*.

душовѡди кад неко сирото живи, да једва одржава живот, каже се да
„сѡмо душѡвѡди” (једва води душу).

ђѡсови Б. БП турц. хирови, „дошли му *ђѡсови*” у смислу: дошле му
„лутке”.

жсѡвѡрица жеравица.

- жало* тучак у звону, језичак змије. *Жалац* — рило пчеле.
- жайка* кожна *закачка* кроз коју пролази *врца* на опанку.
- жејла* и *жејра* (у Б *жејла*) палица на јарму.
- жејоморно* жегоморно је лето, време кад су несносне врућине.
- жењинићина* жена; „*йде нека жењинићина уза сливак*”.
- жила* спојка; спаја два коца и по њој се укивају тарабе.
- жица* нит, струна, „*преде се на жицу*”.
- забѣкне* се заинати се, сплете се, узјогуни се; „*забакну се па ни там ни там*”.
- зават* почетак у послу. Кад невеста дође у кућу, од сваког посла започне по мало како би јој у животу све срећно ишло од руке.
- забојник* клин за заглављивање ошлена (пречаге) на саоницама.
- завија* нариче на гробу или над покојником. Кад се завијањем плете у тужбалицу, каже се — *реди*.
- заврзак* заметак плода, најчешће у поврха.
- завршина* вртолија, вир.
- зајоде* на време, в. разгоде.
- зајлавка* 1. забојник, оно чим је што заглављено „да не мрда”, 2. сметало, онај ко у сваком послу смета, фиг.
- задушчина* запара. Кад неко болује од астме, овде кажу „*има задушање*.”
- зајада се* 1. занесе се у плачу; 2. задиха се.
- закачка* петља на оплиту опанка, кроз који пролази *врца* којом се опанак притеже уз ногу.
- забрак* почетак бразде.
- зајеша врати* врата са запоном (затворена, закључана врата).
- зајоћкан* забрањен; имање преко кога се забрани пролаз тиме што се прекрсте две гране или мотке забодене у земљу каже се да је „запоткано”. Преносно, и све оно што је под забраном.
- зајфшак* последње јаје, на крају периода ношења, ситно и обично без жуманца, неформирано; „*кад се кокошка износи*”. Код М. Станојевића *зајфчич* (50, 182).
- зајујавел* закржљао, запуштен, кад га свлада нечистоћа.
- засибрак* комад грубог платна којим се затвара пуна врећа. Засторком се врећа *засијеља*.
- зајјаји се* затвори му се дах; кад се од кијавице затвори нос, каже се „*зајјајило ја*”.
- зајискало* затварач; липов чепић којим се тестија *зајиска*. Затискало је и сваки други затварач.
- заузелм* неразвезив чвор, „*заврзал га заузелм*”.
- зашишукне* загрцне се, у јелу или у пићу.

- збиља́ви* једва нешто тешком муком стекне; кад ко стекне нешто имет-ка, каже се „једва је тој *збиља́вил*”.
- зби́риши́на* скуп, сабор.
- звѝждало* и *звѝждало* БП дечја играчка, в. вудало.
- зврца* одскакује; *зврца* и *зврца* поледица кад одскаче од какве тврде површине.
- зѝлеца́* згледање; уобичајено јавно виђење момка и девојке, будућих вереника.
- здија́нија* чудовиште.
- земљосан* 1. испијена лица, дошао у лицу као земља; 2. кад јело стоји на земљи па почне на њу заударати, каже се *земљосано*.
- зловре́мац* птица дрозд, в. кислопеј.
- ивбра* левкасто удубљење у стени, ту се скупља кишница.
- изду́л се* надуо се.
- иземак* део биљке из земље, део стабла на изласку из земље; младича дрвета извађена с кореном.
- иземчес* стабилан, темељан.
- искалби́л се* прејео се, препуњен.
- иска́ра* истера, „иска́рај овце из повату” Б.
- искочи́* изађе, „искочи́ напоље”.
- ишчамрѐл* увео, остао без телесне снаге.
- јањени́ца* овца која се ојагњила; овца с јагњетом, за разлику од јаловиц.
- калѝц* клица у семенки, „клило́, то е кад истера ка⁹лци́“ Б.
- калѝши́ице* каљуга, благиште.
- карака́ча* велика ракља, користи се за затезање веза приликом поткивања говеда.
- киѝелѝц* БП, *ѝиѝелѝц* Б јара, врућина.
- кислоѝе́ј* БП, *ѝислоѝе́ј* птица што на киши пева у жбуњу. У БП су објашњавали да су „тој *косови́ћи*”.
- клење* кленова шума, у Б *кѝње*.
- клинску́н* одсечак укосо; „отсечено на клискун”, в. усклишчич.
- клинсне* 1. побегне, одмагли, 2. удари укосо.
- коби́лка* обрамица.
- ованикца* баскија, жиока, грубо отесана врљика. Кованице се *кову́* с обе стране дирека и тако се између њих ствара простор који се потом испуни блатом. Тако се стварају *дувари* на кућама чатмарама.
- коѝдца* Б штуца; *коѝдца́ње* Б штуцање. У БП са истим значењем *лѝца*.
- кози́ца* у жетви или на копању кукуруза, кад један посленик изостане, каже се „те́ра *кози́цу*”.

комај прил. скоро, готово „*комај* да удари киша па се разману”.
комиња́к вино из комина, шилер.
коња́к на опанку од пресне коже канап којим се врх опанка притеже уз ногу.
ко́й исцветао струк лука, не једе се него остаје „за семе”. За такав лук веле *искоји́л се*.
кои́раља метална плочица, наденута на *оси́ан*, служи да се скида земља с раоника.
коси́ца алатка за струкање дрвета, гладилица.
коси́решко јогуница, срдљивко.
коси́ри „на *коси́ри*” — поребарке.
кои́ленка лимени суд, мера ујма који власник казана узима за печење ракије.
ко́чина стаја за свиње.
кочи́на кост, *коичина́*.
кра́љак грумен камене соли који се полаже стоци.
кре́ж смрзлотина, оно што је захваћено слеђивањем, али још није сасвим смрзнуто је *скрежсено*, „увати́л га *кре́ж*”.
крива́ц петао који пева с вечери. Мисли се да предсказује какву несрећу у кући и чим тако „*ифройоје*”, коље се.
крива́че прегршт, спојене заобљене шаке и оно што се њима захвати; „узé једне *крива́че* жито па врљи на *пи́личи*”.
кривича́ри криво сведочи (у дечјој игри).
крндéљ 1. шупаљ зуб; 2. поломљено што, *кришољак*, парче.
кукља́ц петља на плетиву; чворић који се створи на пређи кад се уврткава.
кукља́цац (из околине БП) кукица на игли за плетење.
куйи́ло роба, оно што је купљено.
ку́шал воденичарска лопатица, као и оно што је њом захваћено; мера воденичарског ујма.
ку́шало водир, посуда у којој косци носе брус, привезавши је уз ногу.
ку́шлес издубен, попут кутла.
лабади́на дрвене виле, рогље, само за рад с трњем.
лабне олаби, смањи што у интензитету.
ласовка окована бритва.
ла́жља 1. лажов, 2. забављач у сватовима.
ла́ска се бљешти, леска се, сија.
ла́скавка сјајна лимена перла, ниже се као украс на марами.
ласи́ри креше, *ласи́ри* се шума за лисник.
лелéје се љуља се, таласа се.

- лѣмез* мотка, више мотки пребацаи се с врха стога ка земљи и тако притисне сено да га ветар не разноси.
- лѣћа* БП, *лѣча* Б вариво (сочиво).
- лѣйник* липова шума.
- лѣсковине* обрштене гранчице лисника.
- лѣчан* наочит.
- лоња́к* и *лома́к* ситна, приземна конопља, подбир, оно што остане на конопљишту кад се конопља обере. И то се може брати, везивати, квасити и трти. Такве *їрснице* од *ломака* зову се *їолбмје*.
- љѣљак* 1. јоргован, 2. слепи миш.
- љуѣвѣвина* суснежица што на љутој зими избија не из облака, већ из „ведро небо”.
- мѣзіа* мезгра.
- маїја* гредица дуж које иде ивица крова.
- манар* (к)а секира с кратком држалицом.
- масација* миражџија; *масаџика* — миражџика. Иметак (мираз) који поседују масације зове се *маса*.
- мерѣ́ек* гредица, дирек.
- мерѣ́чи* поставља диреке (при градњи куће).
- месáљ* платно којим се хлеб прекрива.
- млечáц* млечика, млад кукуруз у фази млечног наливања зрна, каже се и *їеченáк*.
- момурá* кукуруз, у БП смо чули и *момурóз*. У Б и *мамурá*.
- момурзáк* и *мамурзáк* кукурузовина, шаша.
- моройуїина* запуштен, напуштен пут, зарасла стаза.
- мржљáк* смрзлогина, цомба.
- мржљáка* рана на стаблу и сок који из ње истиче. Такво дрво је *мржљáкаво*.
- мрївїло* легло змија, змијарник.
- мрївинá* осојна страна брда, мртвица.
- мрчкав* пробирач хране, особа слабог апетита; супротно *јѣчан* и *јѣшан*.
- мрша* месиште, комађе мяса тек заклане стоке.
- мужсарáа* погрдно: девојчица која се стално игра с мушком децом.
- мушїло* псеће легло.
- мушљáкав* бубоједен, црвоточан.
- мушїїинá* мушкадија; *мушїїина* — мужевност.
- набóзе* најзад, на сву срећу; — „*набóзе* дојдоше и онї та повечерамо”. Сличан је израз *божном* с нешто другачијим значењем — као да, изгледа, чини се; — „*бóжном* рече да дојде па га нѣма”.
- навáлица* навала, гужва.

- навáши* намири, надокнади; — „*има да му навáши колкó је рекзл.*”
- наїлáвци* кратке чарапе, носе се преко других чарапа у данима велике хладноће. Кад се поцепана чарапа поправи тако што се наново исплете део од чланка и стопала, каже се *наїлáвена черáйа*. В. натикалци.
- надолéло* натежало. У једној нар. песми стоји одговор овце чобанину; на питање што је тужна, овца одговара да је то због јагњета „њему уста осувила/мене млеко *надолéло*”.
- најће* узмало, *йнајће* — тек нешто. „Да бéше некакó пóнајће (суна), а онó зáсуши ко под вршњак” Б.
- на́лоџа* навала, навалица.
- нало́жи* казан, пристави казан за печење ракије.
- намер* главобоља с повраћањем, мучнина која долази од тога што се нагази на сугреби” — на трагове ала. Постоје басме „од големи *намер*”.
- наме́ри се* „нагази на сугребе”.
- на́омич* овлаш „ударí га *на́омич* (дрво секиром), онó óдлете се́йра та у но́гу” Б.
- на́йлейус* преобилно. „Рани овце наплéпус” — значи: тако да једу колико хоће.
- на́йови́рице* удвоје. „Нóсе чебзр *на́йови́рице*”.
- на́йу́йурило* напупило, створило пупољке. „*На́йу́йурила* дрвја”.
- наречé се* нарекле се, јави се с било каквим изговором; — „*наречí се* за нештó па поглéд да ли *имају гóсти*”.
- нарóјина* наплавак, оно што донесе поплава, што *нарóји* поводња.
- на́сáи* укусо, поребарке; „он свé *íде на́сáи*”.
- на́сáи́и́ло се* накривило се.
- насе́јница* појас оранице дуж бразде који се засеје пре но што ће се заорати. Широко колико се семе при потребној густини једним замахом руке може расејати. То је и мера за ораћу површину; — „остáло ми да орем за још две-три *насе́јнице*”.
- на́сáиуј* преступ, погрешка у дечјој игри „школице”.
- на́и́ама* насртљивац.
- на́и́а^нлэк* натенане; — „Он се не жури, него све работи *на́и́а^нлэк*”.
- на́и́и́кáлци* наглавци.
- не́мáи* ћутљивац.
- њóкалица* њушка.
- оба́дэк* бурјан.
- обли́к* образ, лош утисак. — „Оста́и́л *обли́к/обли́чје*” — остао за укоравање.
- обља́ло* обојак.
- ове́ло се* преродило воће, кад толико роди па се савију гране.

- овољи* надјача; — „Ајде се обарајте да видимо кој че да *овољи*” Б.
- оврибоше* опече, изгори (пејоративно); — „Млого *жесико* млеко, сва че ми сута *оврибоше*”. Без пејоративне нијансе — *овришиј*.
- овчица* крпел, док је још бубица, а кад порасте — *бббж*.
- ојризине* остаци сточне хране које стока због тврдоће није могла гристи.
- одијало* извор воде из земље (не са стране).
- одборина* део камените оранице која се после вишегодишње обраде изоре те остане каменито тле које више није за обраду.
- озбрд* поврх, одозго, ушлитко; — „Компири се лупе *озбрд*” Б.
- ока* виче.
- окбомак* остењак.
- окојиши* се фиг. материјално ојача, стекне какав иметак, те се тако оснажи.
- омаја* омама, опсена. Кад неког што занесе, залуди, каже се *омајало ја*.
- омка* део, појас; *на омће* — овде-онде. „*На омће* браништа, *на омће* оралија” Б.
- ојарак* поломљено грање, крш.
- ојеклица* летња жега.
- ојечак* нагорело дрво, угасла главња.
- ојиши* се распита се, упозна се са стањем нечега, нарочито кад се жели упознати дом будућег вереника; — „Све се *ојиши*мо, добар дом, добро и момче” БП.
- ојлишијар* девојчурак (пејоративно).
- орбан* оглодан.
- орешак* место под орасима.
- орешњак* пита с орасима.
- оршише* поорано земљиште. С овим значењем је и *оране*; — „Налетел орљак (птичурија) *оране*” БП.
- орљак* необузdana гомила, олош, збирштина. У БП чули смо и занимљиво тумачење да је наспрам орлу, као највећој птици, сва остала птичурија — орљак; — „*Орљак* су овој . . . чавке, вране, гарвањ”
- осашижк* трњак, боца.
- осењ* вампир, опсена.
- осил* осје, оштра плева. Појединачно, у БП *осилке*.
- осиљање* давање подушја покојницима. „*Осиља* се субота, четерес дзна, пола годин и година.” БП.
- осирушка* ватраљ.
- ошавије* трећа трава. Скине се сено, затим отава, а кад нова трава пође, зове се *ошавије*. Кад после града или слане оно што је од биља оштећено почне да здрави и наново расте, каже се *заошавило се*.
- ошрадија* чистина, пропланак.

бшвице предњи део кошуље, што покрива груди. Некада, док су се кошуље руком шиле од пртеног *шосијава* или ланеног платна, *ошвице* су се врло богато везле.

шадришине комађе крпа у распадању.

шажви једе облапорно, неуљудно.

шайрица метална полуга што се насади на воденично вретено те држи горњи воденични камен.

шасамче пасмић.

шашинише бураг, желудац код преживара; — „Распрл му *шашинише*” Б.

шелуи танак слој новог снега.

шерде банак дуж зида.

шерница крило домаће перади којим се мрвице скупљају са стола.

шешница оно што се обухвати руком да би се оджело. Неколико *шешница* чини *руковод*. У БП је *шешница*, а у селима око Беле Паланке зове се *рукълћа*.

шисак део свирале, писак.

шшишшш свирала, пиштаљка од младог врбовог шиба, врбова свирала. У БП *шшишшш*, а у суседним селима *шшишшш*.

шлелел коров, оно што је за плевење.

шленаво каже се за лоше заварено гвожђе. *Шленав* је шупљикав вар.

шобашел утајио, порекао. „Побашел ми кљештеви” — узео на услугу а потом одрекао да нису код њега.

шовој плетеница од дебеле пређе, служи да се њим омота повијено одојче. За разлику од овог значења цели повој (пелене и *шовој*) зове се *шовојак*; — „турí детé у *шовојак*”.

шодвала трупац што се ставља испод бачве или каце да се одвоји од земље, како би се избегло труљење. Подметач.

шодланица некакав коров који се при жетви забија у дланове.

шодношка ногоступ преко којег се притиском отвара зев основе при ткању, да би се провукла *савелка* с потком. Има их 2 или 4. Систем подножака зове се *шодножи*.

шодојак јагње које сиса две овце.

шодреда покућство, опрема. Кад се ко опреми, каже се „*шодредил* се”.

шодрклó порекло.

шодробица надев од јагњећих цреваца и зачина, којим се напуни јагње а затим пече.

шожаниа спојка, греда која се при грађењу зграда чатмара поставља укосо и тако дијагонално везује два суседна мертека. Преносно — подршка.

шолей слој теста што остане у суду где се меси или у којем се кува качамак.

шолевница тле преливено водом, расквашено тле.

йойџк попац.

йойунџк детлић; *йойунка* — ђуба детлића.

йойурџк пупољак.

йойушка 1. махуна поврћа, 2. паприка.

йоселџр скитница по селу. Женско је *йоселџрка*.

йослађа БП, *йослађа* Б једе с мером, штедљиво, малим залагајима.

йосйџв платно од конопље.

йойресйђа мочвара, живо блато.

йойуруине изношена одећа; остаци одеће покојника.

йочйнци отпадак, разно семење што отпадне кад се на решету жито *чйни*.

йранџ опрано рубље.

йрзџлка БП, *йрзџља* Б клизавица.

йредржс ујам што се даје власнику бачве или каквог другог суда за једно-годишњу употребу.

йрекџвка попречна летва којом се спајају даске (на вратима).

Прекџвка је и сломљена па прекована коса.

йререва се преноси се (товар на колима) час на једну час на другу страну.

Пререва се и јато кад леги брзо мењајући висину.

йресџк преграда у амбару.

йресйџј пресол, паца.

йрейшџџра се премеће се, мења изглед. Претопара се човек који често мења одело.

йрџчник дрво у ојаку, о њем висе вериге.

йривџј јак кожни коноп, некада служио за спајање рала са јармом, сада само у поређењу „дебело ко привџј”.

йриврџми стигне за што; — „*Приврџмила* крава за телџе”.

йримрџшйи прикрпци тако да се без крпе, већ само преплетом пређе, зашије подеротина; — „Трџба да *йримрџшйим* черџпе” Б.

йрийџчина припека.

йрийрџшо тесно, тескобно.

йрисџд калемљена воћка.

йрийшрусџ узнемирење, узбуђење, страховлада, — „Што ти пада на памет на овуј *йрийшрусџ*”.

йрлџџа изгледа. Чули смо у Б и „не мџж овџј време мџлко да *йрлџџџне* на пролет” — са значењем: да изгледне, да наликну, заличи.

йрљџџа брњџца, уста код овце, козе, мачке.

йројџн пролаз, обично пролаз између њива, где се прогони стока.

йрийџка змија шарка. Фиг. назив за љуту, срдиту жену.

йрунџка препона у појасу, под раменом.

йруџка се Б праћака се, бацака се.

йўваљ пухор, танак слој пепела што се хвата кад гранчица сагорева.
йужэвка љуштура пужа.
йуцáнка, йуцка кукурузна кокица.
йшеешкóдрен паздрен, пасјаковина.
разбйчи располови уздуж, расцепи.
разйóде с времена на време, в. загоде.
разлуци место где се набујали потоци с пролећа разлевају.
разлэвишише тле рзлука.
расовача ракљаста грана.
рэди нариче на гробу или над покојником.
резáра пилана.
рийа скаче.
ровé плаче.
рвоий плач.
ройóжа рогозина, асура од сламе.
рудина голет.
рус, русийáк мрвица.
рученица ручаница, жена која доноси ручак посленицима у пољу. У кућама где је било више јетрва, рученица је постајала свака од њих по реду, обично на дан или на недељу дана.
румйја плач, дерњава.
савéљћа Б, савéљка и совéљка БП ткачки чунић.
сáвлак назив за неку траву.
самáрни исти као; — „Сáмарни баптá” (личн на оца).
самовбљица јавашлук.
свења нелагодност, сустрашица. „Та^авница голéма па ме свења.”
свийка свитац.
свóјак навојак вуне за предење, састоји се од неколико *ваденица* колико се одједном може привити уз преслицу.
сéба се трза се.
себйско приватничко. Имање које има газду, сајбију. Чује се и *сајбиско*, али ређе.
седéњћа Б посело. У БП *седéљка*.
сивзй врста крушака.
ска^акáй скакавац.
смáкља и смáкљáн смакнут, неуредно одевен човек.
смеийáна павлака, скрама поврх млека.
собóрњак хлеб што се о свадби кити и стоји на средини свадбеног стола, пред младенцима.
сбмур бале из носа.

сїашиїра брига за што, чуварност; — „Лїша *сїашиїра*, готова штета”.

Постоји и глагол *сїасїри* — склони, спреми, сачува.

сїрїја олуја.

сїалбї станиште; — „Њему е тїј бїл *сїалбї*”.

сїваше сврши посао, постигне; — Едва *сївасамо*”.

сївжсило стожер, колац на средини гумна око којег се окреће марва којом се врше. *Сївжсило* је и пободено дрво око којег се дене стог.

сїврашник кожна клапна што је коњи носе на аму, у висини очију, да им заклања видик, како се не би у путу плашили.

сїрн и *сїрм* стрњика.

сїрџка дрвене мотке које спајају *санци* са запрегом. Руда на запрежним санкама.

срдајце шипчица око које се у ткачком чунићу (*савелки*) окреће цевка с потоком.

средорек средина матице.

срченица гредица која спаја предњи пар запрежних кола са задњим. У Б је обичније *їовозница*, а у сокобањском крају (с. Трговиште) — *рїй суїрашница* врели пепео.

сџке БП границице, суве и спале с дрвета.

їај се, їај се! каже се деци која плачу да се умире.

їанчица кошуља од танког платна.

їаслице зарукавље.

їаранчуї торба од овчије или козје мешине.

їензи вампир; — „Тб е кэд се мртавец *уїенчи*”. Страшило.

їесак ручна примитивна стега, преса, за цеђење зејтина, меда. Оно што је исцеђено, каже се *исїескано*.

їиика се нестаје га, пропада; — „Два су ми се *сїна їоїиикала*”.

їиїољак мрвица пређе или тканине. Типа.

їїцањ Б тучак, за тучање чега у авану или *чуїори*.

їмблав потамнео.

їоїлик бањица, купалиште на реци.

їресак гром.

їрљак тор за овце.

їрмка кошница вршкара.

їрмчарник пчеларник, место где стоје *їрмке*.

їрнбрес справа, нож за сечење трња.

їршиа крчевина; *їрси* — чисти од корова, трња.

їулузине Б кочанке, део кукурузног клипа у који су усађена зрна.

їуїзи туп нож.

їурлб узвитлана прашина; — „Дїгло се турлб па се нїшта не вїди”.

шусак семење корова што испадне кроз решето кад се жито чини; починци.
ћебирица Б пробирач хране, овца која бира траву.

ћерей устава, место где се скупља вода пре но што ће кроз *буку* бити спроведена на воденични витоа.

ћушук пањ, део стабла што остане у земљи кад се дрво одсече.

ћушуклије староседеоци, домороци.

узима́ло справа којом се дубе дрво кад се праве варјаче или тело гусала.
уродица коров у житу.

урушка БП алатка, „Што е за *уруке*”.

уса́мѝас без реда, својевољно; „Пушти́л о́вце *усамѝас*”.

усамѝасил се постао необуздан.

усклиичич Б танак комад чега (хлеба) или излизак сапуна. В. клискун.
усири́не кад мало бол престане, каже се *усири́нуло ја*; — „Зболе ме зуб па *никако* да *усири́не*.”

уси́ун мертек у средишту крова.

ушѝрка пачавра.

цавѝѝѝѝрн период пролећа кад почиње нагло цветање дрвећа.

цвилав закржљао. Цвилаво је жито кад од хладноће слабо расте и буде без зеленила.

цейљѝка танка цепчица даске или чега другог.

цейља́нка цепаница. У БП чешће *цейа́нка*.

цивне кад неком од назеба буде затворен нос, каже се „за^ттисло га па не може да *цивне*”.

циву́н танак пролаз воде, којим се вода из буке усмерава на воденични витоа.

црѝн део воденичног витла, који заједно с паприцом држи воденични камен.

ча́лне дарне. „Чалнула манá жито”.

чомрљу́ја молуга, каже се и *чамалу́ја*.

чеља́динка врста печурака, шампињон.

чейя^ррэк мера за дужину, растојање испруженог палца и кажипрста.

четвѝрка спрега двеју запрега, кад треба извући какав тежи терет.

Четверка је и спојка двеју запрега (систем кука и ланаца).

чи́ни чисти жито решетом од уродице.

чова́ња карлица.

чомрзи́а дрвена чворновата батина.

чоѝрика прпори се.

чу́галь чвор на канапу, концу, конопцу.

чулумка брадавица, чахура код појединих биљака (мак).

чу́р дим.

чу́ркало преслица за предење грубе кудеље.

чури́љак свињска њушка.

че́вјало спојница на ралици.

чиба́н жбан.

чио́лан смрзнута џомба на путу.

чудови́на корен гране, најдебљи део гране, онде где се грана одваја од стабла; тупац.

шани́рша́в блесав, ћакнут.

шља́йча блебетало.

шбо́драв рохав, лица унакаженог од рана.

шбо́јур извор у стени.

шбо́јурка 1. цевчица којом се вода изводи из шопура; 2. ушиљени део мараме — начин повезивања мараме, тачно изнад чела, како су се некад убрадале старе жене; — „Забради́ла се на шбо́пурку”.

шо́јурка́ тече шопуром, жубором.

шун́ишав блесав, поремећена ума.

шун́иљак суво опало лишће.

ши́јуца понире, нестаје у дубину. Кад неког нестане, кад се изгуби или се што затури, каже се „ши́јукло некуде”.

ТУРЦИЗМИ

Абаџија (р),⁵⁵ *а^обџр* (Шк. haber), *аван*, *авеџ*, *авеџа^он* (пропао у лицу, огрубела лица, страшан), *аџа* (само у прекору: живи ко *аџа*; живи ко *бџ!*), *аждаја*, *аждук*, *ажманá* (покварењак), *а^окэл** (памет), *акреј* (р), *ала*, *алајбџџова слáма*, *алáл*, *аламан** (необузданко), *алайáча*, *алай*, *áлев*, *алис* (Шк. asli), *áлка*, *а^омэн*, *амбар*, *амин*, *антиерија ајса*, *ајсана*, *ајсеник**, *арáч*, *Арнавџџин*, *арчи*, *ариламá* (врста црног лука, код Шк. врста калемљене трешње), *ајтар*, *аџамџија* (р — лола, распусник), *ашиклáк*, *ашикује*, *ашиџа* (р), *ашиџика*, *ашичлáк*;

бадем (р), *баџње* (р — младо јагње), *бајламá*, *бакáлин*, *бакáлница*, *ба^окџр*, *бакрáч*, *бакрén*, *ба^оксуз*, *ба^окшиши*, *бáлва^он*, *бáнда*, *барабáр*, *ба^орám*, *баранија*, *барџџи*, *ба^оскија* БП, *ба^осџија* Б, *бáсмо*, *баџáлен*, *баџлија* (срећник, срећан човек и онај ко другом доноси срећу, Шк. bahtli), *бачеванија* (Б, с), *башкá*, *бáниша*, *башџовán*, *бекрија*, *белáј*, *белжím* БП, *белжím* Б, *берикџи* БП, *бећáр*, *бибér*, *билмез*, *бичкџија* БП, *бичџија* Б, *бóза*, *боја*, *бóјаџија*, *босџán*, *бошчáлук*, *брé*, *бубрџи*, *будáк* (р), *будáла*, *будалáшиши* на, *будáлес*, *буџа*, *буџав*, *буздовán* (р), *буљук* и *буљáк*, *бунáр*, *бунарџија*, *бурéк*, *бурџија* БП, *бурџија* Б, *бусија* (р), *буџи*, *буџика**, *буџина**;

вајдá, *вајдџица*, *вакаџи* (р), *вáла*, *венér*, *вересија*, *виџиљ*, *вурúна*, *вурунџија*;

јајла (само у изразу: не бери гајле, са значењем — не секирај се!), *јајде*, *јајџán*, *јалáма*, *јáла^омџија*, *јарéз* (пакост, злоба — „он све иде на гарез”, увек је пакостан), *јарија* (Шк. angariја), *јрош*, *јуланфер*, *јунџула*;

давија, *да^олáк*, *дáр-мáр*, *дембел*, *дерáк* — врста гребена, за гребáње кучине (Шк. tarak), *Дервén* — варошица на месту дан. Сврљига, *дивáна* (Шк. divhana), *дизџин* БП, *дизџин* Б, *дџлбер*, *дирéк*, *дибидуз*, *долáма*, *долáй* БП — у Б — *да^олáй*, *дома^олáк*, *драјомán* (р, с), *дрáмлија*, *дувар*, *дуимé*, *дуд*, *дудинке** БП — плод дуда, у Б — *дудови*,

⁵⁵ Све речи које овде наводимо нити су подједнако познате, нити им је једнака фреквенција употребе. Зато смо ми, кад нам је било могуће, означавали речи са ретком употребом (р), речи које се осећају застарелим, архаичнијим (с), а такође и речи којих нема у Шкалаћевом речнику (56) знаком * .

дудовача* — дудова ракија, дудук, дунђер и дунђерин, дунђерски* БП, дућан, дућаница, душек, душема БП, у Б је душаме, душман и душманин; ђеврек, ђем, ђердан, Ђердаи, ђерђев, ђидија (с, р), ђон, ђубре, ђувеиља, ђувек* Б — земљана посуда, ђувеч, ђуџум (с, р), ђуџоре (Шк. đuture), ђуџорица* (рад забадава);

Емка Б, есиаи;

забџан (Шк. zubun), завалија — јадник, бедник (Шк. zavali), заврзлама, заире (Шк. zahira), зајџин Б, зазмџан (Шк. zeman), замандала-м, замандален*, занџи, занџиља, занејаџи (Б, с, р), зевзек, зевзечи-м се, зеленкада, зембил, зивџи, зџр, зџрле — прил, зулови, зулум, зумба, зумбул;

ибриќ, ибришим, измеџи, инџи, инђар, инђари-м, искасџи-м, истимаџи-м;

јаваџилџк, јаџлук (р), јаќа, јаџија, јаџичар (р), јаџија (р), јаџџице (р, с), јаќрак, јаќрма, јаќуџа, јаќмџин, јаџиџан, јаџиџак, јебаџнџи, јебанџија (Шк. jabandžiја), јелек, јељече* (grudњак), јеќсиќ (р), јеќдек, јеќџек (Шк. jandžik), јеџр (Шк. ahar), јеќџек (Шк. jastuk), јеќмичек, јеќџурџи, јеќџуниџа, јеќ, јеќџан, јеќџаница, јеќџован, јеќџар, јеќџи, јеќџија — јеќџава, метеж, јеќџи;

ќабас, ќава, ќавана, ќавџа, ќавџаница, ќавез, ќавџија, ќаврма (Шк. kavurma), ќадџар, ќадџија, ќадџуна (р), ќазан, ќазаниџа* — просторија у којој је смештен ракијски казан, ќаџи, ќајар, ќајари-м — притезати ков говедима, ќајас, ќајџана, ќајмаќ, ќалабаџлџк, ќалаџсан, ќалаџише-м, ќалај, ќалџи, ќалафаџи — брдо, ќалаџиџура, ќалаџија, ќалдрма, ќалдрмџисан, ќалџм, ќалџмче* — ќалем конџа, ќалџилќа* — ќалџење, ќалџи-м, ќалќан, ќалќа (р), ќалќџице, ќама, ќамџа, ќамџилќа — смогано памучно предиво (блиско Шк. kančelo), ќамџија, ќанџи, ќанџице*, ќандило, ќанџиља, ќанџиџар, ќанџиџарџија, ќанџиља, ќанџиља, ќанџиља, ќанџиља — погођен, за који је дата ќапа, ќаџариџише-м, ќаџија, ќарабаџиџак, ќараџула, ќаракџиџи — црноок (Шк. karakašli), ќаракџиџула, ќаранџил, ќасџиџин, ќасџиџиџица, ќасмеџи, ќаџиџан, ќаџиџаниџа* — посуда у којој је ќатран, ќаџиџанџиљив, ќаџиџанџиџија, ќаќемџак (Шк. kačatak), ќаџиќа, ќаџикаваџа, ќеса БП, у Б је ђеса, ќеџиџиен (Шк. kesten), ќијаџмеџи БП, у Б — ђијаџмеџи, ќимџан (БП, а у Б ђиџиџија, ќиќма, ќовџица, ќовџицав, ќолај-белај, ќолџан, ќомиџија, ќомиџилџк, ќомиџиќа*, ќонџак, ќонџачи-м, ќоџије, ќоџиџани, ќомџа, ќонџуре — груба гумена обућа (слично Шк. kundure), ќоџиќа (и скопче), ќорџач, ќрџеч, ќрџџана, ќрџџи-м, ќрќа-м, ќрќање (Шк. krkluk), ќрќиџија, ќруџум, ќубе, ќубурџија, ќула, ќулаџи, ќулџк, ќулунџиџише-м, ќулунџиџисал — ислужен (коњ), ќулунџија, ќунџак, ќурџџк, ќурџиџалисан, ќусќун, ќуџиџија, ќуџиќа;

лаџ — ружна вест, оговарање (Б, с), лаќрџиџиџи, лаќа, лаќмиља, лаќрма*, лаќрмаџија, леџен БП, либаде (Шк. libada), лимџан (Шк. limun), лонџа-м се — скитати се;

маџаџин, маја, мајден, мајџун, маќаџи, маќаџр, маќаџа, маќ, маќа (Шк. mahala), маџуза, маџмурџлџк, маџмураџн, мања, мањиља, мањиџи, мањаљ,

мандра, манђуша (Шк. *menduša*), *манійи, ма̀рама, маривеїи, ма̀ривеїлэк̆ маїтрак̆, ма̀ша, ма̀ше, машице, меана, меанџија, меідан, меїданџија, међер̆ мезӗ, мезелэк̆, мези-м, мелез̆, мелем̆, мениели* БП, у Б је *менђели, мерак̆, мерак̆лија, мердван* БП, *мерїек̆, мираз̆, мираџија, мисїр̆, мисїрка* — кокошка, *мисїрија, мрзос, му̀р* (Шк. *muhur*), *мурдар̆, мурдарлэк̆, мушав-ија, мушвак̆, муслиман̆, муфљуз, мушамá* (Шк. *mušema*), *мушмула, муш-иерија, мушиулук̆* (р);

набашка, навїша, наїраїсал, назор — СИЛОМ, *накалеме́н, намћор̆, нана* — метвица, *нануле, наранца, на̀шӑнлэк̆, нашенане, наћордїсан* — осилџен, *наоружан, неимар̆, нишан̆, нишанџија;*

обашка, овајди-м се, оїраїсал, оїраице, ока, блук, Омер, оїервајсен, оїердашен, ороз, ориак̆, ориакчи-м се, ориакчи́на** (Шк. *ortakluk*), *оїлукана и аїлакана, оїиоман, оћорави-м, оиа, оџак, оџаклија, оџачар;*

їавїше, їазар̆, їазари-м, їазаришии́е, їајван, їајдан, їаламар̆, їамук̆, їамуклија, їанађур БП, *їанаџур* Б, *їаїаїај, їаїу́че и їоїу́че, їаїу́чар, їаїуџија, їара, їаралија, їармак̆, їарчӗ, їарче́нце,* їасїрма́* БП, *їачавра, їачариз, їембе, їембелија*, їенцӗ, їенце́р, їердаши-м*, їердашка** — алатка, гладилица којом се глади зид при малтерисању, чиме се пердаши, *їердӗ, їерчин, їеїлиџан* (Шк. *ratlidžan*), *їешкир* БП, *їешкир* Б, *їилаш, їилбар̆, їирїнач, їиша, їиши́је, їишман̆, їишманї-м се, їоарчи-м, їобуђа-ви-м, їоїӑнлэк̆, їојанїа* (Шк. *raјanta*), *їранїија* БП, *їранђија* Б, *їрекӑр-даши́м, їул, їулка, їусула;*

рабаџија, раїи (Шк. *rahat*), *раја, ракија* БП, *раскалашен, расїарчен*, расїекме́жен*, раїилук, ревенá, резїл, резїли-м се, резилэк̆, ређија* Б, *росїија, риџум* (р), *руве́* (с — обичај — „тӑквó му било *руве́*“);

*сабајле и собајле, сајбија, сајбїско и себїско** — преко Шк. *sahibija* — власник, у Б и БП има значење: приватничко, оно што има власника, *сӑкз̆, саїр* (Шк. *seir*), *сакáи, сакáи-м, сакáија* БП, *сэл* (с), *саламеїи* (р, с), *самар̆, самсар̆ и самсòв* — пас, *сӑндэк̆, санирар̆*, поред оградe на бунару, ова реч у Б значи и назив ножу којим се чисте папци говедима пре но што ће се потковати, *саїи, саїу́н, сарај* — уређено домаћинство, а у Сврљигу и микротопоним, *сара́ч, сараџá, сарма, сарук̆* (р), *саїи, сáчма, сачмалија, саџак̆, савáи, Севда, Севделин, севделинка* (чешће него *севдалинка*), *севїе́* (Шк. *sefte*), *седев* (Шк. *sedef*), *сербез, сеђија, сикїиер, сикїиеруша, синїи́а, синија, сини́р, сїрће, сиџимка* (Шк. *sidžim*), *скéла, скелеџија* (и *скéлаџија*, обе р), *сòвра, сòј, сока́к, сомун, сїаїја* и *сїаїија* (обе р), *сїанáћ, срма́, срча́, сїамболија* — врста петла, *суваїи, суклијаш* (Шк. *sutlijaš*), *сунђер, сусам* (р);

ша́бак, ша́бан, ша́бор (р), *шазé, шаин, Таїр* — има једног Циганина, *шалáл* (Шк. *telal*), *шалáлница* — пијачна распродаја, пијача свакојаке робе, пијача сваштара, *шалáш, шӑмэн, шамбу́ра, шáндара-мáндара, ша-и́ија, ша́раба, ша́рифа* — реч је у новијој употреби, *шáс, ша́шлїја, шéвиер, шéзиá, шéзи́ера, шéл, шеме́руиин, шéнцера* (с), *шенéчка* — пушчана чаура Б, *шeyсїја, шерáзије, шерзија, шерзилэк̆, шеслїм-м, шесїе́ра, шесїи́ија, шивїи́к, шимари-м, шимарéње*, шобу́ија, шòв, шòван, шòва́а* Б, *шòјáа* БП,

и́оѝӣ шо̀ѝу̀з (р), *шо̀рба̀*, у Б и *ша̀рба̀*, *шо̀рла̀к* — човек који говори мешавином више језика, који не говори чистим језиком; у значењу којем и Вук даје овој речи у свом Рјечнику из 1852. године; *шо̀рла̀чи-м** — говорити помешано, *и́рѝӣма̀*, *и́ра̀мӣи-м*, *и́у̀ла̀*, *Ту̀рчин*, *и́у̀рӣѝӣја̀*, *и́у̀рӣшѝӣја̀*, *и́у̀ӣшѝка̀л*, *и́у̀ӣшѝу̀н*, *и́у̀ӣшѝу̀нѝӣја̀*;

ћа̀ѝе БП, *ћа̀р*, *ћа̀ри-м*, *ћа̀ѝӣа̀*, *ћа̀ба̀ѝ* (Шк. *čevər*), *ћа̀ба̀ѝче**, *ћа̀ба̀ѝѝӣја̀*, *ћа̀бѐ*, *ћа̀ла̀*, *ћа̀ла̀в*, *ћа̀ла̀ча** — ћелавко, *ћелѝӣм* (Шк. *čeleroš*), *ћем̀анѐ*, *ћен̀ар* — врста памучног предива, *ћерем̀ӣда̀* (Шк. *čeramida*), *ћер̀ѝӣчи*, *ћеса̀ Б*, *ћесѝѝѝ Б*, *ћила̀ Б*, *ћила̀в Б*, *ћилѝм*, *ћо̀ѝав*, *ћо̀ѝӣа̀** — ћопавко, *ћо̀рав*, *ћо̀рак*, *ћо̀рне-м* — дрптити, *ћо̀рча**, *ћо̀рша**, *ћос̀а*, *ћос̀ав*, *ћос̀ак**, *ћошѐ*, *ћо̀ша̀к* и *ћо̀шѝак*, друга реч је деминутив од речи *ћо̀и*, *ћо̀и́ка*, *ћо̀шѝк* (Шк. *čutek*), *ћуѝѝк*, *ћу̀ла̀вче**, (Шк. *čulah*), *ћумѝз*, *ћум̀у̀р*, *ћуму̀ра̀на*, *ћуму̀рӣѝӣја̀*, *ћу̀на̀к*, *ћунѝѐ*, *ћу̀ѝ*, *ћу̀ѝрӣја̀*, *ћур̀дӣја̀* (Б, с), *ћурѝӣја̀*, *ћусѝӣја̀* БП, *ћусѝѝӣја̀ Б*, *ћу̀шѝу̀к*;

*у̀ѝӣшен**, *убара̀ба̀рен*, *у̀ѝурсу̀з*, *узѝнӣја̀* БП, у Б *са̀нѝӣја̀*, *у̀ѝдурѝсан*, *у̀ла̀р*, *у̀љишӣѝѐ*, *у̀орѝӣѝачен**, *у̀рда̀* и *вур̀да̀ Б*, *у̀сѝу̀н*, *у̀ћа̀ри-м*, *у̀чк̀у̀р*, *у̀ѝарка̀* (Шк. *udžera*), *у̀шѝу̀р* (р, обичније је *у̀ѝм*);

ѝӣфра̀;

ѝа̀дор, *ѝа̀ѝр*, *ѝа̀ј*, *ѝа̀к*, *ѝак̀арѝс* (Шк. *čakarast*), *ѝа̀лма̀*, *ѝа̀лѝѝѝк* — топоним у Б, *ѝам̀бвина̀*, *ѝа̀на̀к*, *ѝарӣа̀р* (Шк. *čergar*), *ѝар̀да̀к* (р), *ѝар̀ка̀*, *ѝар̀ка-м се*, *ѝар̀ка̀њѐ*, *ѝарӣѝӣја̀*, *ѝа̀ѝма̀ра̀*, *ѝевр̀мѐ* и *ѝовр̀мѐ*, *ѝекѐѝа̀ло̀* БП, у Б је *крѐћѐѝа̀ло̀*, *ѝекӣћ*, *ѝеѝк̀* у Б и *ѝоѝк̀*, *ѝелѝнка̀* — чворуга на глави, од удара, *ѝелѝк*, *ѝем̀бѐр* — ојачани део косе за кошење, *ѝѐнѝелѝ* БП, *ѝѐнѝелѝ Б*, *ѝера̀ѝӣа̀* (Шк. *čagara*), *ѝерѐк*, *ѝѐрчѝво*, *ѝерѝшав̀*, *ѝешӣрѐ* (Шк. *čakšire*), *ѝешѝма̀*, *ѝибу̀к*, *ѝибу̀ковина̀* — врста шиба, *ѝивӣја̀*, *ѝивил̀зк̀*, *ѝивӣѝӣ*, *ѝивӣѝ*, *ѝивӣѝӣа̀-м се*, *ѝиву̀ѝӣн* — чест надимак за опака човека, *ѝизма̀*, *ѝинѝӣја̀*, *ѝира̀к*, *ѝӣѝлу̀к*, *ѝӣѝка̀*, *ѝиѝѝк̀*, *ѝоба̀нин*, *ѝоба̀нка** — пастирица и једно пролетњо шумско цвеће, *ѝо̀ја̀*, *ѝо̀кан*, *ѝо̀канѝе**, *ѝо̀ко̀ѝӣ*, *ѝом̀рѝа̀* (Шк. *čomaga*), *ѝор̀ба̀*, *ѝор̀ба̀лук̀*, *ѝор̀ба̀ѝӣја̀*, *ѝр̀ѝа̀* (Шк. *čerga*), *ѝу̀ѝа̀љ* — чвор на канапу, *ѝукун̀дѐда̀*, *ѝукун̀нуче**, *ѝу̀ѝора̀*, *ѝу̀ѝорӣѝа̀*;

ѝа̀бѐ, *ѝа̀бал̀зк̀*, *ѝа̀да̀*, *ѝа̀мбас̀*, *ѝа̀мӣја̀*, *ѝез̀ва̀*, *ѝез̀вӣѝа̀**, *ѝела̀ѝӣ*, *ѝема̀да̀н* (р), *ѝена̀бѐѝӣ*, *ѝена̀рӣка̀*, *ѝѐѝ*, *ѝѐѝа̀ра̀н*, *ѝӣбра̀*, *ѝӣѝѐрѝӣца̀* БП, *ѝӣѝѐрѝӣца̀ Б*, *ѝӣѝка̀* — стрела, *ѝо̀мба̀* — смрзлотина или грумење земље на путу, *ѝубѐ*, *ѝум̀бу̀с*, *ѝум̀лѐ*, *ѝу̀ѝа̀*, *ѝу̀ѝав̀*;

ша̀ѝа̀к, *ша̀ѝка̀ча̀* — врста капе, *ша̀л*, *шал̀ва̀рѐ* (р), *шалѝӣја̀*, *шам̀а̀р*, *шам̀ѝӣја̀*, *шам̀ѝӣѝр* и *шим̀ѝӣѝр*, *ша̀ѝ*, *шай̀ѝѐлӣја̀* (Шк. *šeftelija*), *ша̀ѝо̀р*, *ша̀х*, *ша̀ша̀в*, *шѐбѐк*, *шѐѝа̀*, *шѐѝа̀чи-м се*, *шѐѝрӣѝ*, *шѐрбѐѝӣ*, *шѐрѐѝӣ*, *шѐѝѐр* — у Б обичније *шѝѐѝѐр*, *шѐѝѐра̀на̀*, *шѝӣндра̀*, *шѝӣѝӣк̀*, *шѝӣра̀*, *шѝӣшѐ*, *шѝӣѝма̀н*, *шѝем̀бѐ* БП, *шѝем̀бѐѝӣ* БП, *шѝем̀ба̀ѝӣ Б*, *шѝо̀бѝ̀* (Шк. *šeboj*), *шѝӣа̀*, *шѝӣѝав̀*.⁵⁶

⁵⁶ И пре овога рада чинили смо неке прилоге речнику народних говора Б и БП. Такви прилози су Називи брва у селима око Тресѝа̀ба̀ѐ, Разѝитак̀, Заѝе́ча̀р, 1971, бр. 1; Хлеб и с хлебом (попис и опис речи везаних за производњу хлеба), Градина, Ниш, 5/1972; Ковачи звука (речи из ратарске терминологије које нису у народним речницима), Културни додатак Народних новина, Ниш, 26. 8. 1972; Микротопоними Тресѝа̀ба̀ѐ, Разѝитак̀, Заѝе́ча̀р, 6/1972; Вука настављати а не прослављати (прегршћ народних речи којих нема у Вуковом Рјечнику — поводом Вуковог сабора), Народне новине, Ниш, 7. 9. 1974; Топоними антропонимске основе, реферат на Другој ономастичкој конференцији Југославије, Скопље, октобар 1977.

V. ДЕО: ТЕКСТОВИ

а) из Бучума

Онија Богомиров унук још не иде у војску, а Војинини завршил за инцињера, частеваше там по задругу.

Ти не легá? Ја сáг спáвну мáлко кад во ручáмо.

Добринка не скóро додóла. И она, болé ју ноће, криви. У нéдељу остаљáли на Светóмира четерес дэна.

Дé ти израчуни колкó трéбе примимо за телé. Билó е стó тријес седом_ћáла, а они га добрé платише . . . по тријес чéтри динара. Мúшку телци сáг по тријес два динара плачају. И јáганци добрé плачају, по тријес деве динара_ћáло.

Сва слáма отидé на свиње на простóрку. Нарáсоше љубриштá. Момурзу свú поéдоше. Нéма нигде. Јевтíмир је два-три дэна тражил пá се врну у Кренту та купи́т нéкња. Ранá е скупа. Милија ишáл да чéка момурзу из Банáт па се опије. Опил се и прé нећи дэн па лега́л у Велимирову плéвњу. Оvá'ј му јутром дéкне: „Шчéш туј!” Та'кзв је дóса'дэн да нигде не_мóж да про́јде ка'ко људи.

Угаси телевизора'в, сáмо: шíром свéту овóј, шíром свéту онóј . . .

Живко Богдановић
стар 86 година, неписмен

Билá сэм сирочé, од две гóдин си мáтер нéмам, па баштá дојдé из ропство па доведé једну из Кренту . . . маћеју и доведé пáсторћину, и мéне затéкли, и три родили и мéне нíкој за ништа не смáтра. Јá сэм вéч голéма, девóјна . . . онак, с_гóдине, и срамотá_ме да идем у Каменицу у воденицу, па крава утéче у Мучибабу за телé, а ја не_смéм да кáжем да сэм се за-мајáла у купине. Тој билó одáвна.

Рáзмири се па баштá óтиде у војску, а маћеја остаде па утéче. Ми остадомо с дéду там у_Рудин, онó дојдé војскá, траже нешто да једу, да пију, па најдóше трмће туј тетин_Милóрод скутáл у плóт, па једногá изéде челá за јези́к.

...

Чим дојде ни јесени слава, седeњћа, оно оти́ду девојчети́ја па ни мило да плетемо, да предемо, оно у Рудин немам с куда да оти́дем па ми се смеју: „Девóјћо, ти сáмо спи́ш!“ — а ја не спи́м, него ровем што си немам мáтер . . . ни́кој нема да ме поучи, да ме пожáли, па оти́дем код теткa-Бíту, а оно њóјни унóчичи сви мушкарци́, а ја би се пожáлила код њу па јо причам, а она: „Немóј да ровеш, немóј да плачеш, оно це ти оже́ниш, па че то́ј да прóјде“.

Кад се ожени́, оно још по ло́ше. За мýжа дојдо́, он не мóже с башту́ да живи́, наљути́ше се, отóмо у Бeјоград, оно тáмо свe имáло, али немамо пáре, нeче да рáди, а одвeл ни. Кад отóмо там, оно лeб два динáра, али ни два динáра немамо. Па се мучи́мо код тeткa-Дáницу, код чiчa-Тóзу, он донóси лeб, поклáња ни, дáва, брýка га: „Заштó, Добрíвоје, такóј рáдиш, тој ни́је лeпо . . . кад си ји повeл, водí рачýн од њi.“ Он, кад си оти́де, он забeре да ни би́је сви́ троји́цу. А ми ровемо, Брáнко у шýпу спи́ а ја код њeг и ровемо. Пóсле се врну́мо из Бeоград, дојдо́мо ту́ј код башту́, у њeгóву мáлу сòбу, Брáнко пасe овце за три́јес хи́ла жiто, нeма опáнци, нeма у квó да сe обýје, он му дадe таквó од свињу́ опáнчичи, оно да́нзска камeњáк, кад дојде вeчeром, они́ се сцепи́ли. Дeда опáнци па по челó: „Штó си сцепи́л опáнци?!“ Оно ме жáл, а баштá по Бeјоград. Сe-ћи́рам се . . . оно мýшка дeчи́ца, ни мóгу да ји мáнем, ни íма гдe да оти́дем.

Кад Нeмци наидóше, ми немамо гдe, спимó овдe у сòбу, уз огњи́ште, немамо гáс па ту́рамо слáмицу на огњи́ште да мóже да вeчeрамо, па смо се напати́ли . . .

Сiнови порáстоше, ижени́ше се добрe-ло́ше, отидóше у Ни́ш, напраи́ше ку́ће.

Калина Ристић
стара 65 година, неписмена

Ми́ смо билe две сестрe па на Стóјну, она́ је пóстара од мeне, привeли су зeтa Ми́лића и мáти ни́ умр, баштá се ожени́ за дрýгу, етe, она́ . . . и она́ билá Влáвкa па се ожени́ла у Окóлиште, па имáла сiна, па је мýж умрeл, пођи́нул ли је, нe знам, кaкó је билó . . . и она́ дојде за башту́ и доведe сiна, а они́ мистeли че га он усiни . . .

. . . и дојдо́ше љу́ђи, чу́кнуше на врáта, ми́ смо били́ поспáли, полeгали. Баштá се ди́же, отвори́ врáта, па вeли́: „Који́ сте ви́?“

„Ми́ смо Влáвци“ па вeлe: „Да појдеш ти́ да ни испрáтиш гóре до пýт, ни́смо до сeг овдe проодiли, па сýг да íдемо за Сврљи́г. Ти́ ч гóре да ни изведeш и це врáтиш, пушка ти не трeба. Ти́ ч ни испрáтиш и це врáтиш.“

Јутром женá пошлá из Ти́јовци. Прајiли ку́ћу па нeмају у зáдругу ексeри па пошлá у нáшу зáдругу да кúпи ексeри, па вeли́: „Јáо, гóре човeк на дрýм, убит“. Ми́, гдe га он не имáл, ми́ се ди́гомо па гóре искочи́-

мо. Он убит. Натовари́мо га, а краве рову́, а до сзг тека несú ра̀боти́ле, а сзг — за гáзду!

Пóсле, ми не знамо којí га убíли, али отó ја у дуһан код чича-Тодóсију, имаше дуһан пред врата . . . Ја отó, а оно онáм на Цóбу сáн, па вели: „Кумице, чу ти ка́жем, оно не íде рéд, али чу ти ка́жем, ја сам довел Влáвци, Мíлић ми је обеһáл трíста һíла пшеницу, ја сам довел Влáвци та су убíли твојéга баштú. Али нí ми је дáл пшеницу.” Мí се тзг дáдомо на сýд.

Три гóдин смо се судíли сас не́г за имање, баһí да подиéмо, али за тóј штó су га убíли сам ишла́ по Нíш. Он пóсле одрече. „Па жа́ш, кúме, одри́цаш, казá ми свé по рéд ка̀кó је билó, а сзг одри́цаш.”

И мí пóсле сас сестру́ се дáдомо на сýд. Она́ не дáва да га поделíмо, ми тúј . . . поделíмо имање, она́ ўзе гра́це, мéн дáдоше плéвњу и áмбар.

Моравка Милутиновић
стара 69 година, неписмена

б) из Бело́й Пошо́ка

Ра́ним краве, три краве íмам, шéс сви́ње и пешестíну лúди. Леба́ц омéсим, варивце́ свáрим, ка̀квó һ дру́го — овча́р не мо́гу да бúдем. Некáд добрó билó: четри гóдин по óвце и четíри по козé — óсом. Јá сáм добрá билá, а сзг сáм остала́ тензэ́ . . . Кэд сам се одалá, бíл ми је чича где си ја . . . ја бра́ћу немам, сестре́ немам, бíл је óсам гóдине прéседник и четíри кмéт, тóј . . . код не́г сáм билá, он ме очува́л. Јá сáм на пóла гóдину остáла од ма́јку, сирочé.

Живана Савић
83 године, неписмена

Девóјка, оно́ тзг је билó свáкакво. Пóсле сáм имáла вамíлију, добрó билó дóк сáм изодава́ла, ижени́ла, свé уреди́ла . . . Кэд да живé — онí помрéше и три денá: ўвечер у пóла пéт у недељу, а сáн у Београд у пóла пéт у среду. Па тзг, зна́ј га де сзг, сáнко? Да́нэс ми дошáл ова́ј унóк па смо седéли ова́м, једéмо а ја га узé поново да питу́јем ка̀кó је билó, ка̀кó је умрéл у бóлницу и ка̀кó је сара́њен.

Сíнови су ми били́ у рóпство и зéт. Свé су тáм робува́ли колкó су у рóпство поседéли. Јá сáм мислéла не́ће да до́де ни једáн, онí сви́ троји́ца си дојдо́ше и свé је билó добрó до сзг, и отиде си тáм у Београд, слúжи, и доби́ пензи́ју, доби́ неку́ мýку, аперисáше га . . . Овде́кај су били́ сла́би и мáнечки, ни јéли, ни пíли, ни премени́ли, ни нíшта ка̀кó сзг. Онí тзг живéше, а сзг ка́да доби́ и кúћу и задоби́ пензи́ју, он тзг ўмр.

Стојна Динић
84 године, неписмена

Кад сам била млада, па сам много убава била, па ме волели и момци и жене и све ме волело, али сзг ме никој не воли, како ћу сзг?

Била сам сирочё, бедно сам живела. Мој отац умрел. Етё, сиротиња била па нема паре да купимо за што, па се нема где заради. Како има да зарадиш . . . тај је динар бил, за тај динар цео дзн радиш. Треба кад сам се сетила за мој живот, да плачем.

Добра сам била, убава, лична. Ја за два мужа сам ишла — не траже ништа, сзмо си мене воле и такој си ја отидем: нићи има што да траже, нићи имам што ја да им дадем. Такој је било — такова сам ја била.

Кад сам за првога отишла, оно сиротиња . . . па велим: ајд да најдем неког по газду да поживим. Велим: лелё, ел могу ја овој цел дзн да терам волови на вршу, а сву ноћ да обртам вејару: Лелё, како сам ја јака била! Кад је мој муж пошзл у Београд, што не и мене повел? А моја етрва вели: „Такој је његов башта манули жену, такој ће и овзј тебе.” А мене малко требало, ја сам се одавала на седомнаес године.

Лепосава Милановић

73 године, неписмена.

Неуједначено употребљава *а* и *э*
у једносложним речима.

Била сам у овај први светски рат. И ту ми је домаћин ошзл у рат. Браћу сам имала и они су тамо у рат. И они су настрадали. Овако, седели су Бугари три године. Што имало жито, узимали. Брат ми је погинуо бзш у рат, кад су ступили на фронт. А други брат, стареј, је бил у Грчку. Из Грчку, а он је до Краљево стиго, онако . . . путовали пешки, несу имали возови и онда се разболи, увати га ватра у Краљево, стигал у болницу и туј умре. А муж ми је заробен у Немачко и там се разболел и там умрл. Сазнали смо преко Црвени крс. Он настрадао овако пред Божић, а ми смо сазнали тек проблети, после Младенци. Све прошло: субота, четерес дана па на пола годину смо оставили све трпезе. А кад је година дошла, ми смо тзг годину остаљали.

Роса Првановић

85 година, неписмена

Ми смо од фамилије Сипарци из Заглавак. Ми смо од ту фамилију. Наша баба је отишла, кад су били Турци, у ајдучи и тамо је била дванајес године с њојног оца. Имала је ливада у Неготин, државна. Они су отишли на косидбу. Мој деда Радојко је отеран тамо пода Турци да коси туј ливаду. И када су покосили с јесени, они су пуштени да си иду кући. И када су стигли до Вратарницу, Турци су пошли сас њи и понели новац за Ниш. Ајдучи су и дочекали и побили Турци и однели новац. Тај мој деда је узео пушку од ти Турци који су били побјјени и отишо у ајдучи. И тамо се нашо с ту моју бабу. Тамо су се нашли и тамо су ајдукували

седам године. Када су истерали Турци одовде из Бели Потока, дошли су овде и ту су дошли код кулу, е овамо код Стаменину кућу. Они су дошли ту да побiju Турци, али имала нека баба од жене пандурске и они испрате једну бабу да ту изнад школу, ту је била шиба, да сабира дрва и да види колико су ајдучи. Један ајдук отиђе на воду туј под рипало имала вода кладанац. Кад се врати, он види бабу и каже на они ајдучи: „Једна баба мора нас да посматра — иде проз шуму и сабира сучке.” Онда је реко четобаша: ”Идете, и да убијете туј бабу, одма!” Турци су одма осетили и када је било мрак, натоварили су нешто и отишли за кулу. Ајдучи стигну у Дубраву и избiju све и више се Турци несú вратили у Бели Поток.

Мој деда и баба су туј остали. Баба је имала четерес године, добила је с тога мојега деду пет ћерке и тројицу синови — осам детети. Нас по ту бабу позивау Сипарци.

Гавра Јовановић

75 година. Није писмен, али „намешта” причу. Његов акценат одудара од акцента осталих информатора.

ДЕО VI:

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

У закључним напоменама саопштићемо нека сазнања која се тичу односа нашег увида у говоре Бачума и Белог Потока и стања које је Александар Белић пре седам деценија саопштио о говорима Б и БП припадају.

1. Док је у време Белићевих истраживања највећи део становништва говорио језиком који је фиксиран *Дијалектима источне и јужне Србије*, сада је то говор мањег дела људства — углавном старијих људи. Правих представника тога говора, код којих се већ при првом сусрету не би уочиле какве промене врло је мало.

2. Промене у језичком систему у односу на стање које Белић даје, нису, по нашем мишљењу, резултат језичке еволуције, већ су узроковане споља — јаким утицајима школе, средстава масовног обавештавања и других говорних средина.

3. Готово свака језичка одлика нападнута је утицајем књижевног, административног или техничког језика, утоком страних речи или деловањем других, прогресивнијих језичких средина. Томе нападу најбоље се засад одупире акценат, нешто слабије падежни систем, а још слабије полугласник.

4. У односу на стање које Белић даје уочили смо и неке разлике, које, углавном, не мењају слику ових говора коју налазимо у *Дијалектима*, ако се изузму последице које овде дајемо у првој тачки напомена. Те разлике су следеће:

а) постојање секундарне дужине ($Vx > V$) у једносложних именица *врд̄, ирд̄, ирд̄, сирд̄* (т. 114 а);

— у неким облицима 1сг аор *имд̄, немд̄* (т. 144)

б) постојање дужине у сажетим облицима неких речи после елиминације интервокалног x ($VxV > VV > \bar{V}$) — *сд̄ӣ, снд̄* (т. 144 а);

в) постојање јотованих облика у речима са *ӣ, д̄* типа *млаћен, заираћен* у говору БП (т. 114 под *ӣ, д̄ + j*);

г) постојање јотованих облика трпног придева типа *нбишен, вбџен* у оба говора (т. 114 под *с, з, х+ј*), свакако под утицајем књижевног језика, јер се код најстаријег слоја становништва налазе, мада јако ретко, и облици *исѣрбсена, ујаџен*;

д) слабији утицај лабијала на *а* у позицији *в, б, њ, м+а* него што то Белић утврђује (т. 63, 64), а такође и слабији утицај *л, р, н, к, и+а* (т. 65). У овим позицијама налазимо *а* онде где Белић даје *о* или *а°*;

д) експапнзија облика радног придева с измењеним *л* у *о* — *имáo, радéo, косío* у говору БП (т. 49), свакако под утицајем књижевног језика;

е) смањен обим употребе удвојених личних заменица типа *мéне ме* него што то Белић истиче (т. 148, 599).

Овим разликама можда треба додати и по неку од оних које ми, разграничавајући одлике говора Б и говора БП, дајемо у даљем тексту ових напомена, а Белић их посебно не истиче.

Увидом у говоре Б и БП уочавају се следеће разлике.

1. Према *бáз* у Б стоји *Бáзинац* и *базбвина* у БП (т. 15 а). Утисак је, иначе, да је за говор БП карактеристично све чешће отварање артикулације — у правцу *а*.

2. Вокално *л* и поред рефлекса *у*, који се јавља у једном броју речи — *вúна, жсúи, ѡун*, остаје битна одлика Б (т. 25—37), док га у БП нема, већ *лэ* у мањем броју примера — *длэи, жлэна* (т. 33—37).

3. Сонант *л* на крају слога, у облицима радног придева у Б се чврсто држи, док се у БП, под утицајем књижевног језика, све чешће мења у *о*: *имáo, радéo* (т. 47—49).

4. Измена вокала изван акцентованог слога, у правцу вокала с отворенијом артикулацијом, интензивнија је у Б, где налазимо и примере *салб, ћисало, чалб*, каквих у БП нема (т. 55).

5. Артикулација *ј* у интервокалном положају нестабилнија је у БП него у Б (т. 85, 230).

6. Према *ѡбвас, ѡвáиша, ѡвáиа* у Б, стоји *ѡбјас, ѡјáиша, ѡјáиа* у БП (т. 85).

7. Према *ѡрéиња, ѡрéињов* у Б, стоји *ѡрéиња, ѡрéињов* у БП (т. 104).

8. Африкатизација је јаче изражена појава у БП, где према *ѡд-шииша, ѡдшишуми* у Б, стоји *ѡчíиша, ѡчíшумéл* (т. 112), према *ѡсúје, ѡѡсúја* у Б, стоји *ѡсúје, ѡѡсúја* у БП (т. 112), према *ѡшеница* у Б, стоји *ѡченица* у БП (т. 112).

9. Јотовање типа *ѡ+ј* извршено је у БП, где према *млаѡен, изваáен* у Б, стоји *млаѡен, изваáен* (т. 114).

10. Према *људи, љуђи, љуђе* у Б, стоји само *људи* у БП (т. 176/б).

11. Група *зј* — *лџје, їрџје* у Б, у БП је с метатезом — *лџје, їрџје* (т. 115).

12. Велари *к, і* у позицији испред *е, и*, а *к* још и иза *ј, љ, њ* палатализују се, у говору Б, у *ћ, њ* — *руће, нође, девођа, ббља, рња, док* у БП остају непалатализовани (т. 116—119).

13. За *иџ', д' < *иџ, *дј* у Б имамо *ч, и* — *свеча, оче; веца, њоцерије*, а у БП *ћ, њ* — *свећа, већа* (т. 122—124).

14. Групе *ич, иџ* у Б најчешће остају такве — *ишџоркан, сиџен*, док се у БП упрошћавају задржавајући африкате — *крџица, иџерил се* (т. 129).

15. Лична имена на *-иша* у Б остају с овим завршетком — *Бојиша, Славина*, док су у БП без финалног *-а* — *Бојиши, Славии* (т. 151).

16. Наставак *-ове* у пл именица м. рода, типа *врове*, познат је само у Б (т. 158).

17. Наставак *-ђе* у пл именица м. рода, типа *Цијање*, познат је само у Б, и селима источно од њега, према Старој планини и Пироту, док га у БП нема. Неке именице раније овако грађене сада су са *-њи* — *Цијањи, Белоишбчањи* у оба говора (т. 158).

18. Према *зајак, клуџ, ореј, шерајез* у Б, стоји *зајац, клуџа, орај, јез* у БП.

19. Одрична заменица *никој* у Б има општи падеж, кад се односи на што живо, *нићеџа, а* у БП *никоџа* (т. 196).

20. Акценат придева, под утицајем књижевног језика, у БП бележи нека померања према почетку речи, тако да се према *бела, жуџа* у Б, у БП поред овог акцента чује и *бела, жуџа* (т. 208).

21. Чланска морфема *-џи, -џа, -џо*, позната у оба говора у Б је с далеко јачом фреквенцијом (т. 215—217).

22. Општи падеж броја *друџи* БП/друџи Б у Б гласи *друџеџа*, кад се односи на што живо, а у БП *друџоџа* (т. 220).

23. Имперфекат глагола *оче* Б/*оће* БП у Б гласи *иџеја/иџеџа, иџеше, иџеше, а* у БП *оћа/ћа, ћаше, ћаше, ћамо, ћасџе, ћаше* (т. 251).

24. Друго лице императива глаголе *једџ* у Б гласи *јџм, јџџиџе, а* у БП *јџџ/јџџи, јџџиџе* (т. 258).

25. Радни придев глагола *оче* Б/*оће* БП у Б је *оџејал*, код најстаријих људи и *очејал*, а у БП *оћал/ћал, оћала/ћала, оћало/ћало* (т. 372).

26. Према *џојџ* у Б стоји *џџа* у БП (т. 239); према *че* у Б стоји *иџкаџ* у БП (т. 246); према *забораља, заборил* у Б стоји *забрља, забраил* у БП (т. 129); према *врџи* Б стоји *џоври* у БП (т. 355); према *сиџура се* у Б стоји *скиџа се* у БП (т. 381).

27. Према *улéзне, слéзне, излéзне* у Б стоји *улéине, слéине, излéине* у БП (т. 281, 282).

28. Према *бађевá, бађим* у Б стоји *бадавá, бајим* и *бајаим* у БП (т. 393).

29. Према *íоре, дóле* у Б стоји *íор, дóл* у БП (т. 825).

30. Према *сáмо* (иди *сáмо* уз пúт) у Б стоји *сáм* (*сáм* тúј под ладавину) у БП (т. 11).

31. Према *ће* (са значењем „тек” — *он ме ће удари*) у Б стоји *иике* у БП (т. 398).

32. Према *йокре* (са значењем „поред” — *кућа му је йокре пúт*) у Б стоји *йрикај* и *йрикај* у БП (т. 457).

И наведене разлике, и материјал дат у овом раду, мислимо да указују на то да је говор Бучума (тимочко-лужнички) нешто архаичнији и поред иновације која се тиче палатализовања *к, ĩ* у вези са палаталима, а да је утицај књижевног језика на говор Белог Потока (сврљишко-заплањски) нешто јачи.

